ETLA ELINKEINOELÄMÄN TUTKIMUSLAITOS
THE RESEARCH INSTITUTE OF THE FINNISH ECONOMY Sarja B 205 Series

Markku Kotilainen – Ville Kaitila –
Mika Widgrén – Kari Alho

SUOMEN JA VENÄJÄN TALOUSSUHTEIDEN KEHITYSNÄKYMÄT

Julkaisija: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, ETLA

Kustantaja: Taloustieto Oy

Helsinki 2003

Kansi: Mainos MayDay, Vantaa 2003

ISBN 951-628-400-0
ISSN 0356-7443
Painopaikka: Dark Oy, Vantaa 2003

KOTILAINEN, Markku – **KAITILA**, Ville, – **WIDGRÉN**, Mika – **ALHO**, Kari, **SUOMEN JA VENÄJÄN TALOUSSUHTEIDEN KEHITYSNÄKYMÄT.** Helsinki: ETLA, Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, The Research Institute of the Finnish Economy, 2003, 142 s. (B, ISSN 0356-7443; No. 205). ISBN 951-628-400-0.

TIIVISTELMÄ: Tässä raportissa kuvataan aluksi Suomen ja Venäjän taloussuhteiden nykytilaa. Tämän jälkeen arvioidaan Venäjällä ja sen ulkosuhteissa tapahtuvien muutosten vaikutuksia niihin. Keskeisiä tarkasteltavia institutionaalisia muutoksia ovat EU:n itälaajeneminen, Venäjän todennäköinen WTO-jäsenyys, EU:n ja Venäjän tuleva taloussopimusten muoto sekä yritystason globalisaatio. Raportissa arvioidaan laajasti taloussuhteiden kehitysnäkymiä vuoteen 2010. Selvityskohteita ovat Venäjän talouskehitys, Suomen Venäjän-kaupan potentiaali sekä Suomen tuonnin, viennin ja suorien sijoitusten näkymät. Lopuksi selvitetään Venäjän muutosten vaikutusta suomalaisiin yrityksiin sekä arvioidaan Venäjän taloudelliseen kehitykseen liittyviä riskejä.

ASIASANAT: Venäjä, Suomi, Euroopan unioni, ulkomaankauppa, suorat sijoitukset, taloudellinen integraatio

KOTILAINEN, Markku – **KAITILA**, Ville – **WIDGRÉN**, Mika – **ALHO**, Kari, **PROSPECTS OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN FINLAND AND RUSSIA** (in Finnish, with an English summary). Helsinki: ETLA, Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, The Research Institute of the Finnish Economy, 2003, 142 p. (B, ISSN 0356-7443; No. 205). ISBN 951-628-400-0.

ABSTRACT: First, the current situation of the economic relations between Finland and Russia is described. Then the effects of future changes in Russia and its consequences for foreign relations are analysed. Key institutional changes under consideration are the enlargement of the EU, Russia's likely membership in the WTO, the future economic agreements between the EU and Russia, and globalisation at the firm level. Prospects of economic relations up to 2010 are analysed extensively. The following themes are under consideration: Russia's economic development, the potential of foreign trade between Finland and Russia, and the prospects of imports, exports and direct investment. Finally, the effects of the changes on Finnish firms are evaluated, as well as the risks related to economic developments in Russia.

KEY WORDS: Russia, Finland, European Union, foreign trade, direct investment, economic integration.

ESIPUHE

Suomelle suhteet Venäjään ovat olleet aina tärkeät. Tämä johtuu jo läheisestä maantieteellisestä sijainnista. Maiden välinen ulkomaankauppa on ollut laajaa maailmansotien välistä aikaa lukuun ottamatta.

Nykyisinkin Venäjä on Suomelle merkittävämpi kauppakumppani kuin muille EU-maille. Viime aikoina Venäjän osuus Suomen viennistä on liikkunut seitsemän prosentin paikkeilla. Osuus tuonnista on ollut runsaat kymmenen prosenttia.

Merkittävästä kauppavaihdon ja investointien kasvusta huolimatta Suomen ja Venäjän taloussuhteissa on ollut ongelmia, jotka liittyvät Venäjän siirtymätalouden kasvukipuihin. Taloussuhteiden kehittäminen edellyttää edistystä muun muassa konkreettisissa tullaukseen ja liikenteeseen liittyvissä pullonkauloissa. Laajemmin taloussuhteiden kehitys riippuu Venäjän talouden kasvusta ja sen instituutioiden kehityksestä.

Taloussuhteiden ulkoiset puitteet ovat muuttumassa. Venäjästä tullee muutaman vuoden kuluessa Maailman kauppajärjestön (WTO) jäsen. Venäjän ja laajentuneen EU:n välille kaavaillaan myös sopimuspohjaa, joka voi mennä jonkin verran vapaakauppasopimusta pidemmälle. Globalisaatio muuttaa myös yritystoimintaa.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan näiden tekijöiden vaikutuksia Suomen ja Venäjän väliseen kauppavaihtoon, sijoituksiin ja yritystoiminnan edellytyksiin vuoteen 2010 asti. Tarkastelu ulottuu kansantalouden tasolta toimiala- ja osittain yritystasolle.

Tutkimuksen ovat tehneet tutkimuspäällikkö, VTT Markku Kotilainen (projektin koordinoija), tutkija, VTL Ville Kaitila, professori Mika Widgrén ja tutkimusjohtaja, VTT Kari Alho. Tutkimuksen on rahoittanut kauppa- ja teollisuusministeriö, mistä haluan lausua parhaat kiitokset. Vastuu raportista on yksin tekijöiden.

Helsingissä marraskuussa 2003

Pentti Vartia

TEKIJÖIDEN ESIPUHE

Haluamme vielä puolestamme kiittää kauppa- ja teollisuusministeriötä projektin rahoituksesta. Kiitämme myös projektin ohjausryhmää, johon ovat kuuluneet kaupallinen neuvos Eero Jäntti (puheenjohtaja) kauppa- ja teollisuusministeriöstä, projektipäällikkö Hannu Arhinmäki Teknologiateollisuus ry:stä, yksikön päällikkö Ari Heikkinen ulkoasiainministeriöstä, asiamies Timo Laukkanen Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitosta, maatutkija Raija Rissanen Finnverasta, ekonomisti Jouko Rautava Suomen Pankin siirtymätalouksien tutkimuslaitoksesta ja neuvotteleva virkamies Jouko Varjonen kauppa- ja teollisuusministeriöstä. Lisäksi kiitämme johtaja Jaakko Tusaa, johtaja Seppo Ahoa, johtaja Matti Jämseniä ja johtaja Maria Paatero-Kaarnakaria Fortumista sekä useita toimialajärjestöjä. Olemme saaneet kaikilta mainituilta projektimme kannalta hyödyllisiä kommentteja. Vastuu raportista on kuitenkin yksin meidän.

Tutkimusryhmämme sisäinen työnjako on ollut seuraava. Markku Kotilainen on toiminut projektin koordinoijana ja on kirjoittanut luvut 1, 4, 5.4 ja 6. Ville Kaitila on kirjoittanut luvut 2, 5.1 ja 5.3. Mika Widgrén on vastannut luvusta 3 ja Kari Alho luvuista 5.2 ja 5.5.

Helsingissä marraskuussa 2003

Markku Kotilainen Ville Kaitila Mika Widgrén Kari Alho

SISÄLLYSLUETTELO

YHTEENVETO

1 JOHDANTO 1

2 SUOMEN JA VENÄJÄN TALOUSSUHTEIDEN VIIMEAIKAINEN KEHITYS 5

2.1 Institutionaalinen perusta 5

2.2 Kaupan ja suorien sijoitusten kehitys 10

3 EU:N JA VENÄJÄN TALOUSSUHTEIDEN VAIKUTUS VENÄJÄÄN 40

3.1 Itälaajenemisen vaikutuskanavat Venäjän talouteen 40

3.2 Venäjän ja EU:n kauppasuhteet 46

3.3 Johtopäätökset 50

4 GLOBALISAATION VAIKUTUKSET TALOUS-SUHTEISIIN 52

4.1 Mitä globalisaatio tarkoittaa? 52

4.2 Venäjän avautuminen 54

4.3 Globalisaatio Suomen ja Venäjän talous-suhteissa 59

5 KEHITYSNÄKYMÄT VUOSINA 2004-2010 63

5.1 Venäjän talouden kehitys 63

5.2 Suomen Venäjän-kaupan potentiaali 79

5.3 Tuonnin näkymät 82

5.4 Viennin näkymät 90

5.4.1 Mitkä tekijät ovat selittäneet viennin kehitystä? 90

5.4.2 Koko Venäjän-viennin näkymät 94

5.4.3 Vienti hyödykeryhmittäin 98

5.5 Suorien sijoitusten näkymät 114

6 VENÄJÄN KEHITYKSEN VAIKUTUKSET SUOMALAISIIN YRITYKSIIN 120

6.1 Miten muutokset vaikuttavat erilaisiin yrityksiin? 121

6.2 Suotuisan kehityksen riskit 129

SUMMARY 131

KIRJALLISUUSLUETTELO 139

YHTEENVETO

Venäjä on Suomelle tärkeä kauppakumppani

Suomen ja Venäjän pitkä yhteinen raja sekä niiden toisiaan täydentävät tuotantorakenteet ovat keskeisiä syitä sille, että maat ovat luonnollisia kauppakumppaneita. Venäjä onkin Suomelle merkittävämpi vienti- ja tuontimaa kuin muille EU-maille.

Poliittiset muutokset ja muut institutionaaliset tekijät ovat vuosien mittaan vaikuttaneet kaupan puitteisiin, määrään ja rakenteeseen. Taloudelliset perustekijät ovat silti säilyneet pitkälle ennallaan. Kauppa rakentuu edelleen suurelta osin suhteellisen edun pohjalle. Venäjä raaka-ainerikkaana maana vie Suomeen öljyä, maakaasua, metalleja ja muita raaka-aineita. Näiden osuus on noin 80 prosenttia maan tavaraviennistä Suomeen. Suomi taas vie Venäjälle pääasiassa elektroniikkateollisuuden tuotteita, koneita, laitteita ja muita valmiita tavaroita. Näiden valmistaminen edellyttää korkeaa koulutusta sekä tutkimusta ja tuotekehittelyä. Myös metsäteollisuuden tuotteita viedään, vaikkakin suhteellisesti vähemmän kuin länsimarkkinoille. Suomen vienti Venäjälle on muuttunut 1990-luvulla rakenteeltaan enemmän kuin Venäjän vienti Suomeen. Suomi vie aiempaa tietointensiivisempiä tuotteita.

Markkinatalouden myötä suorat sijoitukset ovat lisääntyneet aivan eri tasolle kuin neuvostoaikana. Suomalaiset ovat sijoittaneet Venäjälle ja venäläisetkin ovat lisäämässä sijoituksiaan ulkomaille.

Taloussuhteet eivät kuitenkaan ole ongelmattomat. Venäjän markkinatalous on vielä siirtymävaiheessa. Liberalisointi on joiltakin osin ollut rajua, mutta ulkomaalaisten toiminnalle maassa on useita rajoituksia. Lainsäädäntö ei ole monilta osin ajan tasalla ja sitä sovelletaan ajoittain mielivaltaisesti. Suuria ongelmia esiintyy myös lakien noudattamisessa. Ulkomaankauppaa vaikeuttavat muun muassa joidenkin tuotteiden korkeat tullit ja tuontirajoitukset sekä tullin hidas, korruptoitunut ja ajoittain epäjohdonmukainen toiminta.

Suomen ja Venäjän taloussuhteet kohtaavat tällä vuosikymmenellä merkittäviä muutoksia ja haasteita. Näitä synnyttävät sekä Venäjän oma taloudellinen, poliittinen ja sosiaalinen kehitys että muutokset kansainvälisessä sopimusjärjestelmässä ja kansainvälisessä liiketoiminnassa. Maiden välisistä taloussuhteista tulee yhä enemmän osa globaalia taloussuhteiden verkostoa.

Venäjän talous integroituu muuhun maailmaan

EU:n laajeneminen vuonna 2004 vaikuttaa tulleihin ja muihin kaupan esteisiin niin, että kilpailutilanne eri maiden yritysten välillä muuttuu. GTAP-maailmankauppamallilla tehdyissä simuloinneissa havaitaan kuitenkin, että laajenemisen vaikutukset Venäjän kokonaistuotantoon ja ulkomaankauppaan jäävät hyvin vähäisiksi.

Venäjä neuvottelee Maailman kauppajärjestön WTO:n jäsenyydestä. Se toteutunee muutaman vuoden sisällä. Tämä vaikuttaa Suomen ja Venäjän taloussuhteisiin siten, että viennin ja investointien edellytykset paranevat. Toisaalta tuontikilpailu kiristyy jonkin verran työvoimaintensiivisissä tuotteissa.

WTO-jäsenyyden toteuduttua ajankohtaiseksi nousee EU:n ja Venäjän taloussuhteiden sopimuspohjan vahvistaminen. Venäjä keskustelee Euroopan unionin kanssa jo nyt alustavasti taloussopimuksesta, jonka syvyys on vielä epäselvä. Jäsenyys EU:ssa on poissuljettu muun muassa Venäjän suuren koon ja suurvaltapoliittisen aseman vuoksi. Suunnitelmien mukaan sopimus menee kuitenkin jonkin verran pidemmälle kuin pelkkä vapaakauppasopimus. Toisaalta se jäänee vähemmän kunnianhimoiseksi kuin EU:n ja eräiden EFTA-maiden välinen Euroopan talousalue- eli ETA-sopimus on. Liian kunnianhimoiset tavoitteet voivat jopa hidastaa taloussuhteiden kehitystä. Onnistunut sopimus kasvattaa Suomen ja Venäjän välistä kauppaa ja sijoituksia.

Sopimuspohjan ohella myös kansainvälisen talouden yleinen globalisaatiokehitys vaikuttaa Suomen ja Venäjän taloussuhteisiin. Kuljetus- ja informaatioteknologian sekä tuotantoteknologian kehitys on muuttanut viime vuosikymmeninä yritystoimintaa entistä kansainvälisemmäksi. Yritykset perustavat tytäryrityksiä eri maihin ja sijoittavat niihin loppu- tai välituotteiden tuotantoa. Ne tekevät myös monentyyppisiä alihankinta- ym. sopimuksia ulkomailla sijaitsevien yritysten kanssa.

Globalisaation vaikutukset Suomen ja Venäjän välisiin taloussuhteisiin ovat vielä tällä hetkellä vähäiset, mutta Venäjän WTO-jäsenyys voimistaa tätä prosessia. Myös Venäjän poliittinen ja taloudellinen vakaus, lainsäädännön kehitys ja lakien noudattaminen sekä sisäinen liberalisaatio vaikuttavat merkittävästi investointien kautta toteutuvaan globaaliin työnjakoon. Tuotantoon Venäjällä ja sieltä tehtäviin alihankintoihin vaikuttavat muun muassa maan yhteiskunnallisten olojen vakaus ja lainmukaisuus, infrastruktuurin kehitys, osaavan työvoiman saatavuus, työn tuottavuus, palkka- ja muu kustannustaso, verotus sekä hallintokulttuurin kehitys.

Venäjän taloudellinen kasvu ripeää

Venäjän taloudellisesta kasvusta tehdään kolme skenaariota. Perusvaihtoehdon mukaan Venäjän kokonaistuotanto kasvaa vuosina 2004-2010 keskimäärin 4 prosenttia vuodessa, mikä on enemmän kuin läntisissä teollisuusmaissa, mutta vähemmän kuin esimerkiksi Kiinassa ja Intiassa. Tässä skenaariossa investointien on noustava nykyiseltä alhaiselta tasoltaan. Investointiasteen nosto edellyttää taloudellisten uudistusten jatkumista.

Muun muassa matala öljyn hinta, uudistusten lykkääntyminen ja investointien vähäisyys voivat kuitenkin johtaa tätä matalampaan kasvuun. Jos öljyn hinta taas nousee hyvin korkeaksi, maan uudistukset etenevät ja sekä kotimaiset että ulkomaiset yritykset investoivat Venäjälle ripeästi, kokonaistuotannon kasvu voi yltää selvästi korkeammaksikin.

Vienti- ja investointinäkymät hyvät, tuonti raaka-ainevaltaista jatkossakin

Vetovoima- eli gravitaatio-mallilla tehdyssä analyysissa havaitaan, että sekä Suomen vienti Venäjälle että tuonti sieltä ylittävät nykyisin mallin antaman ennusteen. Viennissä selityksenä voi olla historiallisten tekijöiden ohella viennin korostuminen sijoitusten sijasta suomalaisten yritysten strategiassa, koska Venäjän investointiympäristö on ollut epävarma. Tuonnin korkeaa tasoa selittää Suomen suuri energian tarve ja hankintojen suuntautuminen lähellä sijaitsevaan energiarikkaaseen maahan kauempana sijaitsevien energiantuottajien sijasta. Erityisesti maakaasun tuonnissa ei ole putkiverkoston puuttumisen vuoksi tällä hetkellä muuta vaihtoehtoa.

Venäjältä tapahtuvan tuonnin näkymien arvioinnissa peruslähtökohta on, että energia ja raaka-aineet muodostavat edelleenkin sen pääsisällön. Tämän vuoksi myös tuonnille lasketaan erilaisia vaihtoehtoja sen mukaan, miten öljyn hinnan ja Venäjän osuuden sen tuonnista arvioidaan kehittyvän. Arvion mukaan Venäjän osuus Suomen tuonnista alenee vuoteen 2010 mennessä nykyisestä, jos öljyn hinta alenee 20 dollariin barrelilta, vaikka Venäjän osuus Suomen raakaöljyn tuonnista kohoaisi asteittain 90 prosenttiin vuoteen 2010 mennessä. Edes 30 dollarin raakaöljyn barrelihinta ei kykene estämään osuuden laskua ellei Suomen öljyn tuonti suuntaudu entistä enemmän Venäjälle. Jos se kohoaa edellä mainittuun 90 prosenttiin vuosina 2009-2010 ja raakaöljyn hinta pysyy 30 dollarissa barrelilta, Venäjän osuus Suomen tavaratuonnista kohoaa vuoden 2003 ensimmäisen puoliskon 13 prosentista lähes 15 prosenttiin vuonna 2010. Tällöin osuus ylittäisi Saksan vuonna 2002 vallinneen 14.5 prosentin tuontiosuuden. Muun kuin öljyn tuonnin on oletettu kasvavan runsaat 3.5 prosenttia vuodessa.

Suomen Venäjälle suuntautuvan viennin kehitystä arvioidaan kokonaisuutena ja hyödykeryhmittäin. Viime vuosikymmenen puolivälistä nykypäiviin tärkein Suomen Venäjän-viennin vaihtelujen selittäjä on ollut Venäjän reaalinen efektiivinen valuuttakurssi (kilpailukyky). Raakaöljyn hinta on myös ollut tärkeä taustamuuttuja.

Pitkällä aikavälillä Venäjän kokonaistuotannon kehitys on kuitenkin keskeinen Suomen viennin määrääjä. Hintakilpailukyvyn ja öljyn hinnan ohella myös taloudelliset uudistukset vaikuttavat merkittävästi Venäjän BKT:n kehitykseen. Viennin arviot kytketään tässä tutkimuksessa Venäjän BKT:n kasvu-uraan.

Olettaen, että Suomen osuus Venäjän tuonnista säilyy nykyisellään, Suomen viennin Venäjälle arvioidaan kasvavan vuosina 2004-2010 perusvaihtoehdossa määrältään keskimäärin 6 prosenttia vuodessa. Tähän arvioon täytyy vielä lisätä Venäjän taloudellisen avautumisen vaikutus, joka näkyy erityisesti ajanjakson loppupuolella. Viennin määrä voi tällöin kasvaa keskimäärin 7-8 prosenttia vuodessa, jos avautuminen on laajamittaista ja nopeaa. Tällöin Venäjän osuus Suomen viennistä olisi vuonna 2010 noin 9-10 prosenttia, mikä lähestyisi Saksan osuutta Suomen viennistä, mutta ei vielä saavuttaisi sitä.

Venäjän hitaan taloudellisen kasvun ja sisäänpäin kääntymisen vaihtoehdossa Suomen viennin määrän kasvu on vain keskimäärin

kolme prosenttia vuodessa. Tätä vaihtoehtoa pidetään kuitenkin epätodennäköisenä. Hyvin suotuisan kehityksen oloissa Suomen vienti Venäjälle voi lisääntyä määrältään keskimäärin jopa runsaat 10 prosenttia vuodessa. Tällöin Venäjän osuus Suomen viennistä ohittaisi Saksan nykyisen 11-12 prosentin osuuden vuoteen 2010 mennessä.

Viennin arvioiden tekoa mutkistaa se, että vientiä voidaan korvata suorilla sijoituksilla Venäjälle. Tutkimuksessa tehdyt gravitaatiomallilaskelmat viittaavat siihen, että Suomen nykyinen vienti Venäjälle ylittää potentiaalinsa ja sijoitukset taas alittavat potentiaalinsa. Kun investointiolot vakiintuvat Venäjällä, eri toimialojen yritykset pyrkivät hyödyntämään Venäjän markkinoilla läsnäoloa ja maan matalia työvoimakustannuksia. Suorat sijoitukset voivat toisaalta myös lisätä vientiä kuten on tapahtunut Suomen ja Viron välillä.

Hyödykeryhmittäin tarkasteltuna Suomella on mahdollisuuksia lisätä vientiään tuntuvasti monilla aloilla. Venäjän ripeä talouskasvu lisää vientikysyntää, mutta suomalaisten yritysten kilpailukyvystä on pidettävä huolta.

Alhainen matkapuhelintiheys vauhdittaa matkapuhelinten ja verkkojen vientiä sekä luo tilaisuuksia puhelinoperaattoreille. Viennin lisäämismahdollisuuksia on myös muilla korkean teknologian tuotteilla.

Myös metsäteollisuuden tuotteilla on laajenevat markkinat Venäjällä. Paperi viedään nykyisin Suomesta. Suorat sijoitukset kohdistuvat tällä hetkellä sahateollisuuteen, jossa investoinnin koko ja samalla riski on pienempi kuin paperiteollisuudessa, jossa tehtaan perustamis- ja lopettamiskustannukset ovat suuret. Venäjän olojen vakaantuessa myös suomalaisen paperiteollisuuden investointinäkymät Venäjällä ovat hyvät.

Useilla toimialoilla Venäjän modernisaatio on vielä kesken. Voimakas muutos antaa siten mahdollisuuksia esimerkiksi pakkausmateriaalien, laadukkaiden elintarvikkeiden ja kemiallisten tuotteiden myyjille.

Työvoimaintensiivisten tuotteiden vienti Suomesta joutuu kireän hintakilpailun vuoksi sopeutumispaineeseen. Tähän voidaan joissakin tapauksissa vastata siirtämällä tuotanto kokonaan tai osittain Venäjälle tai johonkin muuhun halvemman kustannustason maahan. Erikoistuminen johonkin segmenttiin ja reaalisen kilpailukyvyn (tuotteiden laadun) kohottaminen on toinen tapa säilyttää asema markkinoilla.

Vetovoimamallilla saadut tulokset viittaavat siihen, että suomalaisten yritysten suorat sijoitukset Venäjälle ovat olleet vähäisemmät kuin ne olisivat olleet vastaavaan poliittisesti ja taloudellisesti vakaampaan maahan. On oletettavaa, että sijoitusten vauhti kiihtyy. Arvion mukaan suorien sijoitusten kanta yli kaksinkertaistuu nykyisestä vuoteen 2010 mennessä.

Perusvaihtoehto positiivinen, riskit yhä merkittäviä

Perusvaihtoehdon mukainen kehitys Venäjän taloudesta on kohtuullisen positiivinen suomalaisten yritysten kannalta. Maan taloudelliset uudistukset ja liberalisaatio jatkuvat ja siitä tulee nykyistä vakaampi yhteiskunta. On todennäköistä, että Venäjästä tulee muutaman vuoden kuluessa WTO:n jäsen. Tämän jälkeen sen ja EU:n välillä solmittaneen sopimus, joka menee hieman vapaakauppasopimusta pitemmälle.

Suomen kansantalous hyötyy tästä positiivisesta kehityksestä. Yritystasolla suurimmat hyötyjät voidaan jakaa karkeasti neljään, ei aina toisiaan poissulkevaan ryhmään:

1) vahvat ja suuret kansainväliset yritykset,
2) pienet ja joustavat yritykset,
3) rajan lähellä toimivat yritykset ja
4) matkailuyritykset.

Vahvat ja suuret suomalaiset yritykset onnistuvat löytämään kulloinkin kilpailukykyiset tuotteet, joita ne tuottavat joko Suomessa tai ulkomailla. Suomessa tuotetaan korkeaa teknologista osaamista edellyttävät sekä suomalaisia raaka-ainevaroja hyödyntävät tuotteet.

Pienet ja joustavat yritykset erikoistuvat johonkin tuotteeseen, jossa niillä on erikoisosaamista. Niiden markkina-alue on usein kansainvälinen. Kuitenkin myös Suomen kotimarkkinoilta ponnistavat yritykset voivat laajentaa markkinoitaan Venäjän puolelle käyttämällä hyväkseen läheistä sijaintia ja markkinoiden tuntemusta.

Rajan lähellä toimivat yritykset eri toimialoilla hyötyvät Venäjän avautumisesta ja talouskasvusta. Myös matkailuyritykset (hotellit, ravintolat ym.) eri puolilla Suomea saavat lisää asiakkaita Venäjän taloudellisen kasvun ja ulkomaanmatkailun lisääntymisen myötä.

Edellä on lähdetty siitä, että Venäjän kehitys etenee pääpiirteissään suotuisasti. Lähtötilanne on kuitenkin monelta osin ongelmal-

linen ja edistys on usealla osa-alueella hidasta. Lisäksi siihen liittyy monia riskejä. Näitä ovat muun muassa:

1) poliittinen epävakaus ja/tai jonkin uudistuksia jarruttavan poliittisen suuntauksen pääsy valtaan,
2) sosiaalinen epävakaus ja taudit (mm. erilaiset elämäntapasairaudet, HIV/AIDS, tuberkuloosi),
3) WTO- ja EU-sopimusprosessien viivästyminen,
4) investointien vähäisyys,
5) tutkimuksen ja tuotekehittelyn vähäisyys,
6) ns. aivovuoto eli koulutetun työvoiman maastamuutto,
7) matala energian hinta (hidastaa Venäjän taloudellista kasvua),
8) ns. Hollannin tauti eli tilanne, jossa energiasektorin menestys estää muiden toimialojen syntymistä ja kasvua (heikko tuottavuus- ja työllisyyskehitys).

Nämä tekijät voivat hidastaa Venäjän talouskasvua ja ajoittain kriisiyttää talouden ja koko yhteiskunnan. Vastaavasti suomalaisten yritysten liiketoiminta Venäjällä kärsisi.

Suorat sijoitukset reagoivat hyvin herkästi epävarmuuteen ja uudistusprosessin hidastumiseen. Vienti taas vaikeutuu, jos öljyn hinta laskee tai Venäjän taloudellinen kasvu muusta syystä hidastuu. Erilaiset tuonnin rajoitukset kohdistuvat useimmiten Venäjän oman tuotannon kanssa kilpaileviin tuotteisiin (esimerkiksi elintarvikkeisiin) ja palveluihin (tietoliikenne, kuljetukset, turismi jne.). Tuotteet, joiden tuotanto ei ole Venäjällä merkittävää ja tuotteet, joilla ei ole maalle strategista merkitystä, välttyvät helpommin rajoituksilta.

Suomalaisten yritysten on syytä varautua erilaisiin riskeihin muun muassa hajauttamalla investointejaan ja ulkomaankauppaansa. Toisaalta liiallinen varovaisuuskaan ei ole hyvä, koska se voi estää hyödyntämästä avautuvia liiketoimintamahdollisuuksia.

Suomen viranomaiset ja EU tukevat myös Venäjän kehitystä. Instrumentteja tässä ovat muun muassa EU:n, Euroopan jälleenrakennus- ja kehityspankin (EBRD) sekä Euroopan investointipankin (EIB) rahoitusmuodot. Aktiivinen pyrkimys Venäjän integroimiseksi Länsi-Eurooppaan erilaisin valtioiden välisin sopimuksin on suomalaisten yritysten edun mukaista.

1 JOHDANTO

Suomen ja Venäjän pitkä yhteinen raja sekä niiden toisiaan täydentävät tuotantorakenteet ovat keskeisiä syitä sille, että maat ovat luonnollisia kauppakumppaneita. Poliittiset suhdanteet ja muut institutionaaliset tekijät ovat kuitenkin vuosien saatossa vaikuttaneet kaupan puitteisiin, määrään ja rakenteeseen.

Suomen ollessa Venäjän autonominen suuriruhtinaskunta Venäjän osuus oli usein jopa yli puolet Suomen koko viennistä ja tuonnista. Molemmat osuudet alenivat 1800-luvun loppua kohden mentäessä 30-40 prosentin tasolle. (Kuvio.)

Venäjän/Neuvostoliiton osuus Suomen ulkomaankaupasta

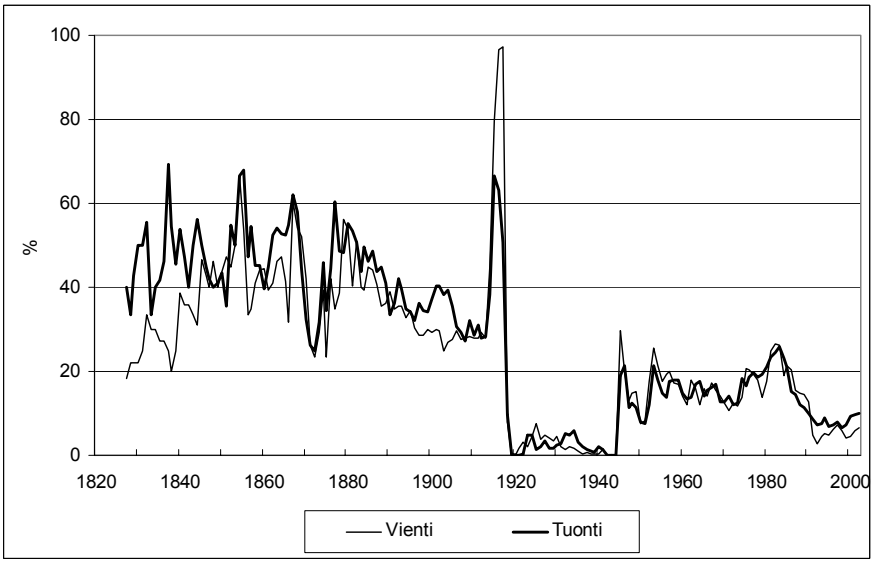

Lähde: Ulkomaankauppa, Tullihallitus.

Maailmansotien välisenä kautena Neuvostoliiton osuus Suomen ulkomaankaupasta supistui muutamaan prosenttiin. Tämä johtui maiden välisten poliittisten suhteiden viileydestä, Neuvostoliiton omavaraisuustavoitteista sekä sen ostovoiman heikkoudesta.

Toisen maailmansodan jälkeen viennin ja tuonnin osuus kasvoi nopeasti 15-20 prosenttiin Suomen ulkomaankaupasta. Kauppavaihto perustui kahdenvälisiin kauppa- ja maksusopimuksiin, joilla vienti ja tuonti pyrittiin tasapainottamaan pitkällä aikavälillä. Suunnitelmallisuudesta huolimatta Neuvostoliiton-tuonnin arvo ja samalla kaupan tasapaino muuttuivat herkästi energian hinnan ja sen hinnoitteluvaluutan, dollarin kurssin vaihtelujen mukaan. Epätasapainot näkyivät jommankumman maan clearing-tilivelkana toiselle. Matalan öljyn hinnan kausina maksuja tasapainotettiin poikkeustoimilla kuten siirtämällä osa Suomen saatavista korolliselle erityistilille sekä käyttämällä öljyn välityskauppaa ja öljyn sopimusjalostusta maksujen tasapainottajana. Molempien maiden poliittisella johdolla oli pyrkimys pitää kaupan taso korkeana.

Clearing-järjestelmä toimi Suomen suhdannevaihteluja tasoittavasti. Kun öljyn hinta oli korkea, länsimarkkinoiden heikentynyttä vientikysyntää voitiin kompensoida lisäämällä vientiä Neuvostoliittoon. Vientituotteet olivat myös työintensiivisiä, mikä tuki työllisyyttä tuona aikana. Suomen Neuvostoliiton-viennin rakennetta voidaan kuitenkin kritisoida siitä, että se piti yllä sellaistenkin työvoimaintensiivisten toimialojen tuotantoa, jossa Suomen suhteellinen etu oli heikkenemässä. Talouden rakennemuutos siten hidastui. Toisaalta tuo vientituotanto vastasi sinä aikana käytettävissä olleen työvoiman koulutus- ja taitotasoa.

Öljyn hinnan aiheuttamien ongelmien ohella myös clearing-järjestelmä joutui 1980-luvun toiselta puoliskolta lähtien kritiikin kohteeksi. Ongelmana nähtiin yleisen jäykkyyden ohella muun muassa epätasapainojen korjaamisvaikeudet ja se, että hallinnollisina päätöksinä tehdyt kaupat eivät aina heijastaneet kovin hyvin neuvostoliittolaisten loppukäyttäjien ja suomalaisten yritysten prioriteetteja. Kun neuvostoliittolainen osapuoli alkoi pitää järjestelmää liian jäykkänä, clearing oli tullut tiensä päähän. Lopullinen päätös kahdenväliselle kaupalle tapahtui Neuvostoliiton romahtaessa vuosina 1991-1992. Tällöin Venäjän osuus Suomen viennistä laski muutamaan prosenttiin. Osuus alkoi kuitenkin kasvaa ja viime vuosina se on ollut 7 prosentin tienoilla. Venäjän osuus Suomen tavaratuonnista on ollut runsaat 10 prosenttia.

Suomen ja Venäjän taloussuhteiden puitteet ovat muuttuneet merkittävästi sitten suunnitelmatalouden päivien. Kauppa perustuu markkinatalouteen, jolloin ostaja ja myyjä tekevät päätöksensä ilman valtioiden välistä suunnittelua.

Perustekijät ovat kuitenkin säilyneet pitkälle ennallaan. Kauppa rakentuu edelleen suurelta osin suhteellisen edun pohjalle. Venäjä raaka-ainerikkaana maana vie Suomeen öljyä, maakaasua, metalleja ja muita raaka-aineita. Näiden osuus on lähes 80 prosenttia maan tavaraviennistä Suomeen. Suomi taas vie Venäjälle pääasiassa elektroniikkateollisuuden tuotteita, koneita, laitteita ja muita valmiita tavaroita. Näiden valmistaminen edellyttää korkeaa koulutusta sekä tutkimusta ja tuotekehittelyä. Myös metsäteollisuuden tuotteita viedään, vaikkakin suhteellisesti vähemmän kuin länsimarkkinoille. Suomen vienti Venäjälle on 1990-luvulla muuttunut rakenteeltaan enemmän kuin Venäjän vienti Suomeen. Suomi vie aiempaa tietointensiivisempiä tuotteita.

Maiden välisissä suorissa sijoituksissa on tapahtunut suurempia muutoksia kuin ulkomaankaupassa. Neuvostoajan loppupuolella jotkin suomalaiset yritykset aloittivat Venäjällä yhteisyrityksiä venäläisten yritysten kanssa. Suomessa taas Teboil ja Konela olivat tärkeimmät venäläisomisteiset yritykset. Markkinatalouden myötä investoinnit ovat lisääntyneet. Suomalaiset ovat investoineet Venäjälle ja venäläisetkin ovat lisäämässä investointejaan Suomeen.

Taloussuhteet eivät kuitenkaan ole ongelmattomat. Venäjän markkinatalous on vielä siirtymävaiheessa. Liberalisointi on joiltakin osin ollut rajua, mutta ulkomaalaisten toiminnalle maassa on vielä useita rajoituksia. Lainsäädäntö ei ole monilta osin ajan tasalla. Suuria ongelmia esiintyy myös lakien noudattamisessa. Ulkomaankauppaa vaikeuttavat muun muassa joidenkin tuotteiden korkeat tullit ja tuontirajoitukset sekä tullin hidas, korruptoitunut ja ajoittain epäjohdonmukainen toiminta.

Suomen ja Venäjän taloussuhteet kohtaavat jälleen tällä vuosikymmenellä merkittäviä muutoksia ja haasteita. Tässä tutkimuksessa etsitään näihin vastauksia.

Luvussa 2 kuvataan ja analysoidaan Suomen ja Venäjän taloussuhteiden viimeaikaista kehitystä. Ensiksi tarkastellaan nykyistä sopimuspohjaa sekä maiden bilateraalisten että EU:n ja Venäjän keskinäisten sopimusten osalta. Tämä jälkeen kuvataan ulkomaankaupan ja investointien kehitystä ja rakennetta. Suomen ja Venäjän välistä ulkomaankauppaa verrataan myös muiden maiden ja Venäjän väliseen kauppaan.

Luvussa 3 tutkitaan lähivuosina toteutuvien kauppa- ja muiden taloussopimusten vaikutuksia. Analyysivälineenä käytetään muun muassa GTAP-maailmankauppamallia.

EU:n laajeneminen vaikuttaa tulleihin ja muihin kaupan esteisiin niin, että kilpailutilanne eri maiden yritysten välillä muuttuu. Venäjä neuvottelee Maailman kauppajärjestön WTO:n jäsenyydestä. Se toteutunee muutaman vuoden sisällä. WTO-jäsenyyden toteuduttua ajankohtaiseksi nousee EU:n ja Venäjän taloussuhteiden sopimuspohjan vahvistaminen. Venäjä keskustelee Euroopan unionin kanssa jo nyt alustavasti taloussopimuksesta, jonka syvyys on vielä epäselvä. Jäsenyys EU:ssa on poissuljettu muun muassa Venäjän suuren koon ja suurvaltapoliittisen aseman vuoksi. Sopimus mennee kuitenkin jonkin verran pitemmälle kuin pelkkä vapaakauppasopimus. Toisaalta se jäänee vähemmän kunnianhimoiseksi kuin EU:n ja eräiden EFTA-maiden Euroopan talousalue- eli ETA-sopimus on.

Sopimuspohjan ohella myös kansainvälisen talouden yleinen globalisaatiokehitys vaikuttaa Suomen ja Venäjän taloussuhteisiin. Kuljetus- ja informaatioteknologian sekä tuotantoteknologian kehitys on muuttanut viime vuosikymmeninä yritystoimintaa entistä kansainvälisemmäksi. Yritykset perustavat tytäryrityksiä eri maihin ja sijoittavat niihin lopputuotteiden tai jonkin vaiheen tuotantoa. Ne tekevät myös monentyyppisiä alihankinta- ym. sopimuksia ulkomailla sijaitsevien yritysten kanssa. Näitä globalisaation synnyttämiä muutostendenssejä hahmotellaan **luvussa 4**.

Luvussa 5 arvioidaan laajasti taloussuhteiden kehitysnäkymiä vuosina 2004-2010. Tässä luvussa hyödynnetään aiemmissa luvuissa tehtyjä arvioita ulkoisten tekijöiden vaikutuksista suhteisiin.

Alaluvussa 5.1 arvioidaan Venäjän talouden näkymiä ja kasvupotentiaalia. Luvussa 5.2 tarkastellaan ns. gravitaatio- eli vetovoimamallilla Suomen ja Venäjän välisen ulkomaankaupan potentiaalia sekä viennissä että tuonnissa. Luvussa 5.3 arvioidaan Suomen Venäjältä tapahtuvan tuonnin näkymiä hyödykeryhmittäin. Luvussa 5.4 analysoidaan Suomen Venäjälle suuntautuvan viennin kehitystä. Aluksi arvioidaan koko viennin määräytymistä. Tämän jälkeen tarkastellaan viennin näkymiä toimialoittain ja hyödykeryhmittäin. Tässä yhteydessä käsitellään myös kyseisillä toimialoilla toimivien yritysten sijoituksia Venäjälle. Luvussa 5.5 tarkastellaan Suomen Venäjälle suuntautuvien suorien sijoitusten kokonaiskehitystä.

Koko nähtävissä olevan kehityksen vaikutuksia suomalaisiin yrityksiin arvioidaan **luvussa 6**. Luvussa tarkastellaan perusvaihtoehdon ohella myös erilaisia suotuisan kehityksen riskejä.

2 SUOMEN JA VENÄJÄN TALOUS-SUHTEIDEN VIIMEAIKAINEN KEHITYS

2.1 Institutionaalinen perusta

Suomen ja Venäjän välisten taloussuhteiden pohja on pitkälle sama kuin vastaavien Euroopan unionin ja Venäjän välisten suhteiden. Osana EU:n tulliunionia Suomen ulkotullit ovat samat kuin muilla EU-mailla. EU-jäsenyys ei kuitenkaan määrää kaikkia kauppaan ja investointeihin liittyviä perusteita. Tässä alaluvussa käsitellään Suomen ja Venäjän välisten taloussuhteiden institutionaalisia puitteita. Käsittelemme ensin EU-pohjaisia sopimuksia ja sen jälkeen muita sopimuksia. Alaluvussa 2.2 käsitellään ulkomaankauppaa ja lyhyesti suoria sijoituksia.

EU:n ja Venäjän väliset taloudelliset sopimukset

Kumppanuus- ja yhteistyösopimus

Euroopan unioni ja Venäjä solmivat vuonna 1994 kumppanuus- ja yhteistyösopimuksen (PCA, Partnership and Co-operation Agreement), joka astui voimaan 1.12.1997 kymmeneksi vuodeksi. Sopimuksen voimassaolo jatkuu automaattisesti, jos kumpikaan osapuoli ei vastusta sitä. PCA määrittelee bilateraalisten suhteiden institutionaaliset puitteet, asettaa tärkeimmät yhteiset tavoitteet ja tukee dialogia monilla politiikan osa-alueilla.

Euroopan unionin ja Venäjän väliset institutionaaliset yhteydet määräytyvät pitkälle PCA-sopimuksen pohjalta.[1] Sen mukaan EU ja Venäjä pitävät vuosittain kaksi huippukokousta, joissa tapaavat EU:n puheenjohtajamaan päämies, komission puheenjohtaja, yhteisen ulko- ja turvallisuuspolitiikan korkea edustaja sekä Venäjän presidentti. Kerran vuodessa on ministeritason yhteistyöneuvoston ta-

[1] Ks. http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/intro/index.htm ja http://europa.eu.int/comm/trade/bilateral/russia/russia.htm.

paaminen. Yhteistyökomiteat korkeiden virkamiesten välillä voivat tavata niin usein kuin katsotaan tarpeelliseksi. Näiden lisäksi on alakomiteoita ja yhteinen parlamentaarinen komitea.

PCA kattaa ulkomaankaupan ja muita taloudellisen yhteistyön alueita. Se pyrkii tavarakaupan vapauttamiseen MFN-periaatteiden (suosituimmuusperiaate, Most Favoured Nation) pohjalta, määrällisten rajoitusten poistamiseen ja lopulta vapaakauppaan sekä lainsäädännön harmonisointiin. Se sisältää lisäksi säännöksiä, jotka koskevat yrityksiä, palveluja, maksuja, pääomanliikkeitä, kilpailua sekä teollis- ja tekijänoikeuksia. GATT-säännöt ovat voimassa kahdenvälisissä suhteissa ja PCA:n kautta voidaan sopia erimielisyyksistä. Lisäksi PCA sisältää yhteistyötä taiteen ja teknologian aloilla, energiassa, ympäristökysymyksissä, kuljetuksissa, avaruustutkimuksessa sekä muilla siviilisektoreilla.

PCA kattaa myös poliittisen dialogin molempia osapuolia kosketttavissa kansainvälisissä kysymyksissä sekä yhteistyön demokratian ja ihmisoikeuksien periaatteiden valvomisessa. Poliittinen dialogi tähtää erityisesti EU:n ja Venäjän yhteyksien vahvistamiseen sekä turvallisuuden ja vakauden lisäämiseen konvergenssin avulla.

PCA sisältää yhteistyötä rikosoikeudellisissa asioissa tarkoituksenaan estää laittomuuksia, huumeiden salakuljetusta, laitonta maahanmuuttoa, korruptiota, väärentämistä, rahanpesua ja järjestäytynyttä rikollisuutta. Euroopan unioni on antanut Venäjälle teknistä apua Tacis-ohjelmien välityksellä.

PCA helpottaa myös tiettyjen toimialojen yritysten sijoittumista EU:hun ja Venäjälle. Sen mukaan EU-maiden ja Venäjän yrityksillä on vapaus sijoittautua vähintään kansallisen suosituimmuusperiaatteen mukaisesti siten, etteivät ne kohtaa heikompaa toimintaympäristöä kuin kolmansien maiden yritykset. Kun yritys on kerran perustettu, se saa toimia samoin ehdoin kuin kotimaiset yritykset. Kun EU:n ja Venäjän kansalaiset ovat laillisesti työllistyneet, heitä ei saa diskriminoida kansalaisuuden perusteella.

Venäjä on PCA:n mukaan sitoutunut lähentämään lainsäädäntöään EU-lainsäädännön kanssa. Venäjä aikoo sen mukaan omaksua EU:n lainsäädäntöä muun muassa seuraavilla alueilla: standardit ja sertifikaatit, kilpailulainsäädäntö, yrityslainsäädäntö, pankkilainsäädäntö, yritysten kirjanpito ja verotus, rahoituspalvelut, julkisten hankintojen määräykset sekä tullilainsäädäntö. PCA:ssa pyritään suojaamaan teollis- ja tekijänoikeudet (copyright, patentit, tuotemerkit ja teollinen muotoilu).

PCA sisältää laajan kirjon erilaisia ohjelmia, säädöksiä ja politiikkasuosituksia. Se ei kuitenkaan aina toimi käytännössä siihen kirjoitetulla tavalla.

Keväällä 2002 Euroopan unioni ja Yhdysvallat määrittelivät Venäjän markkinataloudeksi.[2] Siten EU ja Yhdysvallat käyttävät muun muassa anti-dumping-asioissa lähtökohtaisesti Venäjän hintoja ja kustannuksia siihen asti käytettyjen ”vertailumaan” hintojen ja kustannusten sijaan. Käytännössä tällä ei kuitenkaan ole merkitystä, sillä jälkimmäisiin voidaan edelleen turvautua. Markkinatalousmaaksi tunnustaminen olikin ensisijaisesti poliittinen toimenpide.

Yhteinen Venäjä-strategia

EU:lla on myös ”Yhteinen Venäjä-strategia” kesäkuulta 1999.[3] Se tehtiin alun perin neljäksi vuodeksi ja sitä jatkettiin Thessalonikin huippukokouksessa yhdellä vuodella 24.6.2004 asti. Strategiaan on kirjattu yleiset politiikkapuitteet seuraavilla aloilla:

- demokratian, laillisuusperiaatteen ja julkisten instituutioiden vahvistaminen,
- Venäjän integroiminen yhteiseen eurooppalaiseen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen alueeseen,
- vakaus ja turvallisuus Euroopassa ja sen ulkopuolella sekä
- yhteiset haasteet Euroopassa (ml. ympäristö, rikollisuus ja laiton maahanmuutto).

Pohjoinen ulottuvuus

Pohjoinen ulottuvuus[4] on yksi Euroopan unionin kehittämishankkeista. Se kattaa Luoteis-Venäjän, Baltian maat, Kaliningradin, Puolan ja Itämeren alueen. Pohjoisen ulottuvuuden toimintasuunnitelma vuosiksi 2000-03 hyväksyttiin kesäkuussa 2000 Eurooppa-

---

2 Ks. http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/summit_05_02/ip02_775.htm ja http://usinfo.state.gov/topical/econ/wto/02060605.htm.

3 EU:n komission Country Strategy Paper 2002-2006 joulukuulta 2001 on saatavissa komission kotisivuilta: http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/csp/02-06_en.pdf. Siinä on esitetty EU:n Venäjälle antaman avun strategiset puitteet. Raportissa todetaan mm. että, koska EU tuo paljon energiaraaka-aineita Venäjältä, EU:lla on tärkeä strateginen ja taloudellinen intressi Venäjän kehitykseen.

4 Ks. http://europa.eu.int/comm/external_relations/north_dim/index.htm.

neuvoston kokouksessa Feirassa. Toimintasuunnitelma käsitti aluepolitiikan lisäksi muita alueellisesti tärkeitä poliittisia, taloudellisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä kuten ympäristön, jätevedenkäsittelyn ja ilmasaasteiden ongelmien tarkastelun, ydinvoimaturvallisuuden parantamisen, yhteistyön energiasektorilla, kuljetus- ja rajanylitysinfrastruktuurin kehittämisen, kansainvälisen yhteistyön rajanylitysten laillisuuden valvonnassa, yritysten kansainvälisen yhteistyön ja investointien tukemisen, inhimillisten voimavarojen kehittämisen, terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen, telekommunikaatio- ja informaatioteknologian leviämisen edistämisen, rikollisuuden vastaisen toiminnan, arktisen alueen alkuperäiskansojen perinteisten elinolosuhteiden säilyttämisen Pohjoismaissa ja Luoteis-Venäjällä sekä Kaliningradin ongelmien ratkaisemisen sen jäädessä EU:n itälaajenemisen jälkeen puolittain enklaaviksi.

Lokakuussa 2003 hyväksytyssä uudessa toimintasuunnitelmassa[5] vuosille 2004-06 on painopisteiksi ja tavoitteiksi asetettu aikaisemman toimintasuunnitelman mukaisesti 1) talous, liiketoiminta ja infrastruktuuri (ml. kauppa, investointien lisääminen ja liiketoiminta-yhteistyö, energia, liikenne sekä televiestintä ja tietoyhteiskunta), 2) inhimilliset voimavarat, koulutus, tieteellinen tutkimus ja kansanterveys, 3) ympäristö, ydinturvallisuus ja luonnonvarat, 4) rajat ylittävä yhteistyö, 5) oikeus- ja sisäasiat (ml. järjestäytyneen rikollisuuden torjunta, yhdennetty rajavalvonta, pelastuspalvelu) sekä 6) Kaliningrad ja arktiset alueet.

Muuta

Euroopan unionilla on lisäksi toimialakohtaisia kauppasopimuksia, terässopimus heinäkuulta 2002[6] ja tekstiilisopimus vuodelta 1998. Uuteen terässopimukseen kirjattiin vuodelle 2002 Venäjän vientikiintiölle yli 40 prosentin kasvu 1 214 miljoonaan tonniin. Vuosille 2003 ja 2004 sopimukseen on kirjattu kiintiöille 2.5 prosentin kasvu. Sopimus on voimassa vuoden 2004 loppuun asti. Myös ydinmateriaalista pyritään neuvottelemaan sopimus.

Muita yhteistyön muotoja ovat muun muassa ydinturvaohjelma (Tacis Nuclear Safety Programme), Alueellisen yhteistyön ja rajan

---

5 http://europa.eu.int/comm/external_relations/north_dim/ndap/ap2.pdf.

6 Edellinen vuonna 1997 solmittu sopimus päättyi 31.12.2001.

ylittävän yhteistyön ohjelmat (Tacis Regional and Cross Border Programmes), Bangkok Facility eli teknisen yhteistyön ohjelma Tacis'n ja EBRD:n yhteistyönä, tuki Kansainväliselle tiede- ja teknologiakeskukselle (ISTC Moskova), erityinen toimintaohjelma Itämeren alueella sekä Aloite ihmisoikeuksien ja demokratian puolesta (European Initiative for Human Rights and Democracy).

Suomen ja Venäjän väliset sopimukset

Investointisuojasopimus

Investointisuojasopimuksella pyritään takaamaan sijoitusvarojen ja sijoitustuottojen vapaa siirtäminen Venäjälle ja sieltä pois (voittojen kotiuttaminen) sekä ulkomaisten ja venäläisten yritysten samanlainen kohtelu. Lisäksi sillä voidaan velvoittaa korvaamaan pakkolunastuksesta, takavarikoinnista ja vahingon aiheuttamisesta syntyvät kustannukset.

Suomen ja Venäjän helmikuusta 2000 alkaen neuvottelema investointisuojasopimus, jonka Suomi parafoi 21.3.2002, ei edennyt Venäjällä. Sopimus on Venäjällä kytketty maan WTO-jäsenyyteen ja PCA-sopimukseen. Venäjä esitti sopimuksen lisäpöytäkirjaan muutosta, jolla yritysostoja sekä yritysten kasvua osakepääoman korotuksella ja haarakonttorien perustamisella rajoitettaisiin PCA-sopimukseen viitaten. Rajoitusten piiriin kuuluivat kaivostoiminta, kalastus, kiinteistöt, telekommunikaatio, joukkoviestintä, monet palvelut, federaation omaisuuden vuokraus, pankki- ja vakuutustoiminta, lento- ja meriliikenne sekä maatalous. (Teollisuus ja työnantajat 2003a.) Investointisuojasopimus ei ole tätä kirjoitettaessa astunut voimaan.

Verosopimus

Verosopimus estää kaksinkertaisen tuloverotuksen. Suomen ja Venäjän välinen uusi tuloverotusta koskeva sopimus allekirjoitettiin 4.5.1996. Venäjän duuma ratifioi sen. Sen sijaan Suomen eduskunta ei hyväksynyt sitä, sillä se olisi heikentänyt erityisesti suomalaisten rakennusyritysten verokohtelua Venäjällä. Verosopimusta sovellettaisiin Venäjällä sekä liittovaltion että alueellisen ja paikallisen tason tuloveroon. Se ei koskisi varallisuusverotusta sosiaaliturvamaksuja eikä arvonlisäveroa

Verosopimuksen muuttamisesta allekirjoitettiin muutospöytäkirja 14.4.2000. Suomen hallitus antoi kesäkuussa 2000 lakiesityksen vuoden 1996 sopimuksen ja sen muutospöytäkirjan hyväksymisestä.

Laki Venäjän kanssa tuloveroja koskevan kaksinkertaisen verotuksen välttämiseksi tehdyn sopimuksen ja sopimuksen muuttamisesta tehdyn pöytäkirjan lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta (SopS n:o 109/2002) annettiin 25.11.2002. Uuden verosopimuksen soveltaminen alkoi 1.1.2003. Erityisesti rakennusteollisuuden osalta uusi verosopimus (ml. lisäpöytäkirja ja yhteisymmärrysmuistio) on kuitenkin suomalaisten kannalta heikompi kuin joidenkin muiden maiden vastaavat sopimukset Venäjän kanssa. Uudessa sopimuksessa verovapausaika on 12 kuukautta, kun se sitä ennen oli 36 kuukautta. Teollisuusrakentamisessa aika on 18 kuukautta.

Yhdysliikennesopimus

Suomen ja Venäjän väliset rautatiekuljetukset perustuvat 16.4.1996 tehtyyn sopimukseen maiden välisestä rautatieyhdysliikenteestä (SopS 48/1997). Sopimus korvasi vuonna 1947 tehdyn yhdysliikennesopimuksen. Uusi yhdysliikennesopimus ei enää sisällä rautatiekuljetussopimuksia koskevaa sääntelyä. Rautatieliikenteessä sovellettavista kuljetusehdoista voidaan kuitenkin sopimuksen perusteella määrätä Suomen liikenneministeriön ja Venäjän rautatieministeriön välisillä erillisillä sopimuksilla.

Muuta

Edellä mainittujen sopimusten lisäksi kahdenväliset sopimukset käsittelevät muun muassa lähialueyhteistyötä, ympäristönsuojelua, tullin toimintaa, autoliikennettä, lentoliikennettä sekä tieteellisteknistä yhteistyötä.

2.2 Kaupan ja suorien sijoitusten kehitys

Seuraavaksi käsitellään kaupan kehitystä Suomen ja Venäjän välillä 1990-luvun alun jälkeen ja verrataan sitä teollisuusmaiden kauppaan Venäjän kanssa. Ensin käsitellään tavaravientiä, sitten tavaratuontia, kauttakulkuliikennettä Suomen läpi ja palvelujen ulkomaankauppaa sekä lopuksi lyhyesti suoria sijoituksia.

Suomen ja muiden teollisuusmaiden vienti Venäjälle

Vuonna 2001 Venäjän osuus maailman bruttokansantuotteesta oli käyvin valuuttakurssein mitattuna 1.0 prosenttia ja ostovoimakorjattuna 2.3 prosenttia, kun taas Venäjän osuus maailman väestöstä oli

2.4 prosenttia.[7] BKT henkeä kohti alittaa siten maailman keskiarvon käyvin valuuttakurssein mitattuna, mutta alempi hintataso huomioiden venäläiset yltävät maailman keskiarvoon. Venäjän osuus maailman viennistä oli noin 1.5 prosenttia. Talouden kasvu sekä taloudellinen integroituminen ja kaupan esteiden alentaminen lisäisivät ulkomaankauppaa.

IVY-maiden osuus Venäjän ulkomaankaupasta on vähentynyt (ks. taulukko 2.1). Muun muassa öljyn korkea hinta selittää IVY-maiden osuuden alenemista viennissä, sillä länsiviennin arvo on noussut. Lisäksi vienti IVY-maihin aleni dollarin määräisesti vuosina 1998-99. Tavaratuonnissa IVY-maiden osuus kasvoi ruplan syksyn 1998 romahduksen jälkeen, mutta ruplan vahvistuessa muiden maiden osuus on jälleen kasvanut.

Taulukko 2.1 Venäjän tavaravienti ja -tuonti, milj. USD, ja maaryhmien osuus, %

	Koko tavara-vienti	josta, %		Koko tavara-tuonti	josta, %	
		IVY-maat	muut maat		IVY-maat	muut maat
1994	67 826	23.2	76.8	50 452	27.7	72.3
1995	82 913	20.5	79.5	62 603	29.3	70.7
1996	90 563	20.5	79.5	68 092	30.6	69.4
1997	89 008	21.4	78.6	71 983	25.8	74.2
1998	74 884	21.1	78.9	58 015	24.7	75.3
1999	75 666	15.9	84.1	39 537	26.3	73.7
2000	105 565	13.5	86.5	44 862	29.9	70.1
2001	101 603	14.9	85.1	53 764	24.3	75.7
2002	107 247	15.2	84.8	60 966	19.9	80.1

Lähde: Venäjän keskuspankki.

Tarkastelemme seuraavassa Suomen kauppaa Venäjän kanssa ja taustamuuttujana 31 teollisuusmaan vastaavaa kauppaa vuosina 1993-2001. Taulukossa 2.2 on esitetty näistä tärkeimpien maiden osuus kaikkien 31 maan viennistä Venäjälle näinä vuosina.

---

[7] Vuonna 2001 Venäjän (väestö 145 miljoonaa) bruttokansantuote markkinahintaan oli 82 prosenttia Alankomaiden (väestö 16 miljoonaa) BKT:stä, ja ostovoimakorjattuna vastaavasti 236 prosenttia Alankomaiden ja 124 prosenttia Espanjan (väestö 41 miljoonaa) BKT:stä. Käyvin valuuttakurssein mitattuna Euroopassa oli kuusi ja ostovoimakorjattuna neljä Venäjää suurempaa kansantaloutta. Toisaalta käyvin valuuttakurssein mitattuna venäläisten henkeä kohti laskettu BKT oli vain 9 prosenttia ja ostovoimakorjattuna 29 prosenttia suomalaisten vastaavasta.

Taulukko 2.2 Osuus 31 teollisuusmaan (ks. teksti) viennistä Venäjälle, %

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yhteensä, mrd. euroa	26.5	27.1	32.7	37.6	44.3	36.4	22.8	26.7	35.2
josta, %									
Saksa	25.4	24.1	21.6	19.8	21.0	22.2	23.1	22.4	25.2
Italia	6.9	8.0	8.8	9.9	8.7	8.3	8.0	8.6	9.1
Yhdysvallat	10.9	9.3	8.4	8.7	7.2	9.8	9.0	7.8	7.6
Kiina	10.2	5.8	5.1	4.5	4.6	5.1	6.6	8.3	7.5
Suomi	4.0	5.6	5.9	6.5	6.7	7.0	7.3	7.3	7.0
Ranska	5.8	4.5	5.1	5.3	5.7	5.2	6.2	6.0	5.9
Alankomaat	4.3	4.6	4.8	4.2	3.9	3.7	4.8	4.9	4.8
Britannia	3.0	3.6	3.9	3.7	4.3	4.1	3.7	3.8	3.6
Belgia	2.2	2.7	3.1	3.4	3.6	3.2	3.0	3.2	3.1
Puola	2.3	3.3	3.8	4.3	4.8	4.3	3.0	3.1	2.9
Etelä-Korea	..	3.5	4.3	5.2	4.0	3.1	2.8	2.9	2.6
Turkki	1.9	3.0	3.9	4.0	4.6	3.7	2.6	2.4	2.6
Ruotsi	1.4	1.7	2.0	1.9	2.1	2.1	2.2	2.1	2.4
Itävalta	2.1	2.4	2.5	1.9	1.8	1.6	2.1	2.2	2.3
Japani	5.7	4.4	3.5	2.7	2.3	2.7	2.1	2.1	2.0
Espanja	1.1	1.1	1.3	1.6	1.9	1.9	1.8	2.0	1.9
Tanska	1.0	1.4	1.8	1.8	1.9	1.8	1.6	1.6	1.6
Sveitsi	0.9	1.2	0.9	0.9	0.9	1.0	1.0	1.2	1.4
Tšekki	2.2	1.3	1.4	1.8	1.7	1.9	1.7	1.4	1.4
Unkari	3.6	3.0	2.5	2.1	2.2	1.8	1.6	1.7	1.3
Kreikka	0.7	0.9	0.8	1.0	0.9	0.7	1.0	0.9	0.8
Norja	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.7	0.8	0.7	0.7
Irlanti	0.3	0.8	1.1	1.0	0.8	0.8	1.2	0.6	0.6
Hongkong	1.2	1.1	1.0	1.3	1.0	1.0	0.5	0.5	0.6

Lähde: OECD, ITCS.

Tarkastelussa mukana olevat teollisuusmaat ovat OECD-maat, Kiina, Hongkong ja Taiwan.[8] Yhteensä näiden maiden tavaravien-

[8] Otoksessa eivät ole mukana muun muassa IVY-maat eivätkä Baltian maat, koska käyttämässämme OECD:n ITCS-tietokannassa (International Trade by Commodity Statistics) ei raportoida näiden maiden ulkomaankauppaa. Nämä 31 teollisuusmaata kattoivat noin 88 prosenttia Venäjän IVY-alueen ulkopuolisesta tuonnista ja 86 prosenttia Venäjän IVY-alueen ulkopuolisesta viennistä vuonna 2001. Käyttämämme tilastoluokittelu on SITCin (Standard International Trade Classification) Rev. 3.

nin arvo vuonna 2001 oli noin 4 800 miljardia dollaria. Tästä 35.8 miljardia dollaria eli 0.8 prosenttia vietiin Venäjälle. Maiden koko tavaratuonnin arvo oli noin 5 000 miljardia dollaria, mistä 74.1 miljardia eli 1.5 prosenttia tuli Venäjältä.

Saksan osuus 31 teollisuusmaan viennistä Venäjälle on ollut 20-25 prosenttia. Saksan osuus aleni vuoteen 1996 asti, mutta nousi takaisin 25 prosenttiin vuonna 2001. Seuraavaksi tärkeimmät viejät ovat Italia (9 prosenttia), Yhdysvallat, Kiina ja Suomi. Ruplan arvon romahduksesta loppuvuonna 1998 kärsivät välittömästi eniten Puola ja Turkki. Vuosina 1999-2001 voimakkaimmin on kasvanut Saksan, Italian ja Kiinan osuus. Yhdysvaltain ja Irlannin osuus on laskenut. Neljän tärkeimmän vientimaan osuus on kasvanut vuodesta 1997 kahdeksalla prosenttiyksiköllä. Suomen osuus on ollut kasvussa koko ajanjaksolla, mutta se ollut suhteellisen vakaa noin seitsemässä prosentissa vuosina 1997-2001.

Venäjän osuus 31 teollisuusmaan viennistä laski ruplan arvon romahtamisen jälkeen puoleen prosenttiin, minkä jälkeen se on taas noussut 0.8 prosenttiin vuonna 2001. Osuus oli edelleen hieman alempi kuin vuonna 1997 (ks. taulukko 2.3). EU-maiden viennissä (ml. EU:n sisämarkkinakauppa) Venäjän osuus nousi 1.1 prosenttiin vuonna 2001.

Venäjän osuus kokonaisviennistä on Suomessa selvästi suurempi kuin muissa teollisuusmaissa, lähes kaksi kertaa niin suuri kuin tällä mittarilla seuraavaksi tulevissa Turkissa, Puolassa ja Kreikassa. Suomen maantieteellinen läheisyys Venäjän ydinalueilta selittää tätä tilannetta.

Monille Keski- ja Itä-Euroopan maille sekä Turkille vienti Venäjälle on tullut viime vuosina selvästi vähemmän tärkeäksi kuin se oli vielä ennen ruplan arvon romahdusta vuoden 1998 lopulla. EU15-mailla Venäjän osuus ei ole pudonnut samalla tavalla kuin KIE-mailla ja Turkilla. EU-maista tulleiden suorien sijoitusten vuoksi KIE-maiden ulkomaankauppa on kääntynyt entistäkin enemmän länteen. Niiden tuotannollinen kapasiteetti on pitkälle nidottu osaksi Länsi-Euroopassa sijaitsevaa tuotantoa.

Kuviossa 2.1 on esitetty Venäjän osuus Suomen ulkomaankaupasta vuodesta 1993. Tuonnin arvoon vaikuttaa muun muassa öljyn maailmanmarkkinahinta, kun taas vientiin on vaikuttanut ruplan reaalinen kurssi Suomen markan ja sittemmin euron suhteen.

Taulukko 2.3 Venäjän osuus eri maiden tavaraviennistä järjestettynä vuoden 2001 tilanteen mukaan, %

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kaikki 31 maata	..	0.8	0.8	0.9	1.0	0.8	0.5	0.6	0.8	..
EU15	1.1	1.1	1.1	1.2	1.4	1.1	0.7	0.8	1.1	..
Suomi	4.5	5.1	4.7	6.0	7.2	5.9	4.0	4.3	5.7	6.6
Turkki	3.3	4.5	5.9	6.5	7.8	5.0	2.2	2.3	2.9	..
Puola	4.4	5.2	5.4	6.6	8.2	5.5	2.5	2.6	2.8	..
Kreikka	2.2	2.6	2.5	3.2	3.8	2.5	2.2	2.3	2.8	..
Saksa	1.8	1.5	1.3	1.5	1.8	1.5	1.0	1.1	1.6	..
Unkari	10.7	7.6	6.4	5.9	5.1	2.9	1.4	1.6	1.5	..
Tšekki	4.4	2.4	2.7	3.2	3.4	2.4	1.4	1.3	1.5	..
Italia	1.0	1.1	1.2	1.5	1.6	1.2	0.8	1.0	1.3	..
Itävalta	1.3	1.5	1.4	1.3	1.4	1.0	0.8	0.9	1.3	..
Ruotsi	0.7	0.7	0.9	0.9	1.1	0.9	0.6	0.6	1.2	1.4
Tanska	0.7	0.9	1.2	1.3	1.8	1.4	0.7	0.9	1.2	..
Slovakia	..	..	..	..	3.5	1.9	1.0	0.9	1.0	..
Kiina	2.9	1.3	1.1	1.1	1.1	1.0	0.8	0.9	1.0	..
Alankomaat	0.8	0.9	0.9	0.9	1.0	0.8	0.6	0.7	1.0	..
Ranska	0.7	0.5	0.6	0.7	0.9	0.6	0.5	0.5	0.7	..

Lähteet: OECD, ITCS; Tulli; Ruotsin tilastoviranomaiset.

Kuvio 2.1 Venäjän osuus Suomen ulkomaankaupasta, %, laskettu liukuvasta 12 kk:n summasta (ei keskistetty)

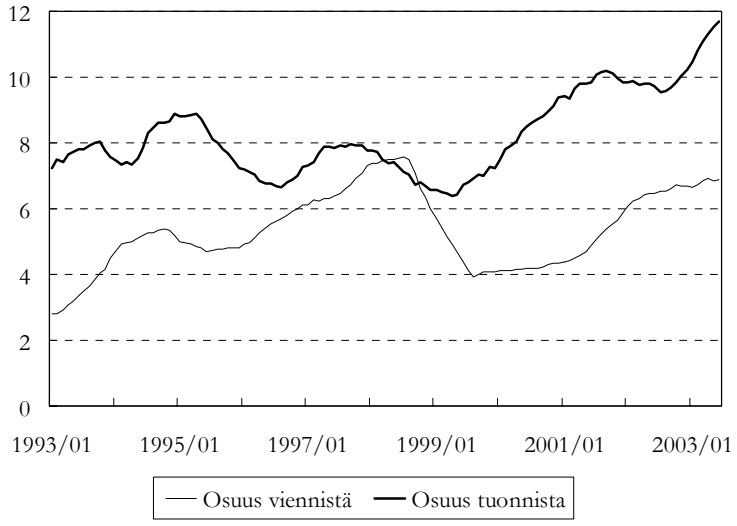

Kuviossa 2.2 on esitetty Suomen koko viennin ja Venäjän-viennin arvon kasvu.

Kuvio 2.2 **Suomen koko tavaravienti ja vienti Venäjälle, %, liukuvan 12 kk:n summan muutos edellisestä vuodesta (ei keskistetty)**

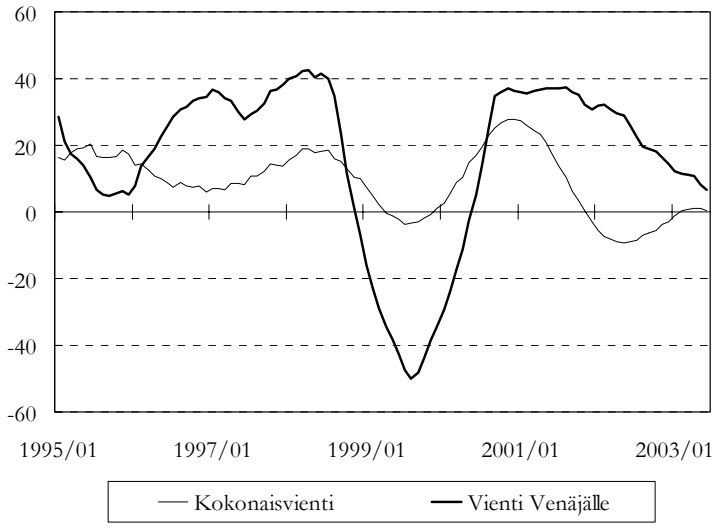

Taulukossa 2.4 vienti Venäjälle on suhteutettu maiden bruttokansantuotteeseen. Suomelle tämäkin osuus on selvästi suurempi kuin muille teollisuusmaille ja se nousi vuosina 2001 ja 2002 jo yli kahteen prosenttiin. Seuraavaksi tärkeintä vienti Venäjälle on edelleen Unkarille ja Tšekille (0.9 prosenttia BKT:stä). Venäjän markkinat ovat Suomelle tällä hetkellä BKT:n kannalta noin neljä kertaa tärkeämmät kuin monille muille EU15-maille.

Taulukko 2.4 Venäjän-viennin osuus bruttokansantuotteesta, %

Maa	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Suomi	1.2	1.5	1.5	1.9	2.4	2.0	1.3	1.6	2.1	2.2
Unkari	2.5	1.9	1.8	1.7	2.1	1.4	0.7	1.0	0.9	..
Tšekki	1.7	0.8	0.9	1.2	1.5	1.2	0.7	0.8	0.9	..
Slovakia	0.0	0.0	0.0	0.0	1.6	0.9	0.5	0.5	0.6	..
Turkki	0.3	0.6	0.8	0.8	1.1	0.7	0.3	0.3	0.6	..
Puola	0.7	0.9	1.1	1.2	1.4	1.0	0.4	0.5	0.6	..
Saksa	0.3	0.3	0.3	0.3	0.4	0.4	0.3	0.3	0.5	..
Belgia	0.3	0.3	0.4	0.5	0.6	0.5	0.3	0.4	0.5	..
Alankomaat	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5	0.3	0.3	0.4	0.5	..
Itävalta	0.3	0.3	0.4	0.3	0.4	0.3	0.2	0.3	0.4	..
Tanska	0.2	0.3	0.3	0.4	0.5	0.4	0.2	0.3	0.4	..
Ruotsi	0.2	0.2	0.3	0.3	0.4	0.3	0.2	0.2	0.4	..

Lähteet: OECD, ITCS; Suomen tulli; World Development Indicators.

Viennin tavararakenne

Taulukossa 2.5 on esitetty 31 maan yhteenlasketun Venäjän-viennin rakenne vuosina 1993-2001 ja näiden maiden koko viennin rakenne vuonna 2001. Elintarvikkeiden osuus (12 prosenttia viennistä Venäjälle) on edelleen ylikorostunut, vaikka se on laskenut melkein puoleen tarkas-

Taulukko 2.5 31 teollisuusmaan yhteenlasketun Venäjän-viennin rakenne 1993-2001 ja niiden koko viennin rakenne vuonna 2001, %

Hyödykeryhmä	Vienti Venäjälle							Koko vienti 2001
	1993	1995	1997	1998	1999	2000	2001	
0 Elintarvikkeet ja elävät eläimet	22.3	19.7	21.1	17.8	16.9	12.3	12.0	5.4
01 Liha ja lihatuotteet	4.1	6.8	7.0	6.4	6.6	4.1	4.9	0.9
05 Hedelmät ja kasvikset	1.8	2.7	2.9	3.0	2.2	2.3	2.3	1.1
1 Juomat ja tupakka	4.4	3.7	2.5	2.3	1.5	1.4	1.3	1.0
2 Raaka-aineet, pl. polttoaineet	1.1	1.3	1.1	1.2	1.5	1.7	1.5	2.6
3 Poltto- ja voiteluaineet, sähkövirta	0.4	0.7	0.8	0.8	0.9	0.7	0.6	4.4
4 Eläin- ja kasviöljyt ja -rasvat	0.5	0.8	1.0	1.1	1.7	1.0	0.9	0.2
5 Kemialliset aineet ja tuotteet	7.0	7.4	9.6	9.6	10.8	13.2	13.6	11.2
6 Valmistetut tavarat	9.2	10.6	11.4	11.8	12.7	12.9	12.8	14.0
7 Koneet, laitteet ja kuljetusvälineet	37.7	35.4	32.2	35.9	34.5	35.1	37.6	45.1
72 Eri toimialojen erikoiskoneet	9.6	6.0	4.7	6.2	6.0	6.6	6.9	3.2
74 Yleiskäyttöiset teoll. koneet ja laitteet	6.1	5.1	5.4	5.3	5.6	5.7	6.0	4.3
75 Toimistokoneet ja atk-laitteet	2.1	3.3	2.4	2.4	4.3	4.6	4.4	5.4
76 Puhelin-, radio-, tv- yms. -laitteet	3.0	5.9	4.9	4.1	3.7	4.5	4.6	4.7
77 Muut sähkökoneet ja –laitteet	3.5	4.9	5.6	5.5	4.7	5.2	5.6	8.8
78 Moottoriajoneuvot	6.9	5.0	6.2	6.1	4.6	5.6	7.7	10.9
8 Erinäiset valmiit tavarat	16.4	19.3	19.6	18.8	18.5	20.8	19.4	13.6
84 Vaatteet	6.1	5.1	6.4	6.5	7.0	7.7	6.8	3.0

Lähde: OECD, ITCS.

teluajanjakson aikana. Myös juomien ja tupakan osuus on laskenut huomattavasti. Poltto- ja voiteluaineiden viennin osuus on keskimääräistä alempi, mikä on luonnollista ottaen huomioon Venäjän suhteellinen etu näissä tuotteissa ja maan sisäiset hintasubventiot. Kuitenkin kemialliset aineet ja tuotteet nousivat vuosina 1999-2001 tärkeämmiksi viennissä Venäjälle kuin koko viennissä.

Taulukko 2.6 Suomen Venäjän-viennin rakenne 1992-2002 ja Suomen koko viennin rakenne vuonna 2002, %

Hyödykeryhmä	Vienti Venäjälle								Koko vienti 2002
	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002	
0 Elintarvikkeet ja elävät eläimet	11.5	21.5	13.7	10.6	8.2	7.0	6.2	5.8	1.7
04 Vilja ja viljatuotteet	6.3	0.9	2.2	1.5	1.4	1.3	1.3	1.1	0.3
05 Hedelmät ja kasvikset	1.1	9.3	1.6	1.0	0.3	0.2	0.2	0.1	0.1
1 Juomat ja tupakka	0.5	1.8	1.4	0.8	0.8	0.5	0.4	0.5	0.2
2 Raaka-aineet pl. polttoaineet	0.9	1.3	1.7	1.3	1.8	2.2	2.2	2.0	6.6
3 Poltto- ja voiteluaineet, sähkövirta	2.3	0.7	3.6	1.9	1.8	1.6	1.6	1.6	3.4
4 Eläin- ja kasviöljyt ja -rasvat	0.1	0.1	0.2	0.3	0.7	0.3	0.3	0.3	0.1
5 Kemialliset aineet ja tuotteet	8.0	5.9	9.9	10.1	11.5	12.1	11.4	14.7	7.0
6 Valmistetut tavarat	14.0	18.3	22.7	22.0	23.2	22.4	21.9	20.1	30.9
64 Paperi ja pahvi sekä tuotteet niistä	2.9	3.6	8.5	7.0	9.3	9.1	9.2	8.2	18.1
69 Tuotteet epäjalosta metallista	4.6	5.1	4.7	4.7	3.7	3.1	2.9	3.2	1.5
7 Koneet, laitteet ja kuljetusvälineet	43.6	31.5	29.9	36.6	38.4	40.0	42.8	43.7	43.6
72 Eri toimialojen erikoiskoneet	13.5	4.9	3.0	3.7	5.8	6.6	5.9	4.9	5.2
74 Yleiskäyttöiset teollisuuden koneet ja laitteet	9.7	7.3	5.5	5.4	5.3	5.1	6.0	6.0	3.9
76 Puhelin-, radio-, tv- yms. laitteet	2.5	5.3	5.4	6.7	6.6	11.1	12.8	14.9	18.6
77 Muut sähkökoneet ja laitteet	3.2	4.3	6.3	9.6	10.3	8.9	8.0	8.6	5.1
78 Moottoriajoneuvot	7.8	6.5	5.0	5.6	5.7	4.1	4.9	3.3	3.4
8 Erinäiset valmiit tavarat	19.0	18.9	17.0	16.5	13.6	13.9	13.2	11.4	5.7
81 Tehdasvalmisteiset talot; lvi- ja valaisinkalusteet	6.2	3.7	1.8	1.2	1.2	1.3	1.4	1.5	0.7
89 Muut valmiit tavarat	2.8	4.7	8.0	9.7	7.2	7.1	6.5	5.6	1.8

Lähteet: OECD, ITCS; tulli.

Koneiden, laitteiden ja kuljetusvälineiden osuus viennistä Venäjälle on keskimääräistä alempi. Ero syntyy lähinnä muiden sähkökoneiden ja -laitteiden sekä moottoriajoneuvojen viennistä. Sen sijaan erinäisten valmiiden tavaroiden, erityisesti vaatteiden osuus on suurempi.

Myös Suomen Venäjän-viennissä elintarvikkeiden osuus (kuusi prosenttia) on selvästi suurempi kuin koko tavaraviennissä (ks. taulukko 2.6). Venäjä onkin elintarvikkeiden viennille tärkeä markkina-alue. Elintarvikkeiden osuus Suomen Venäjän-viennistä on kuitenkin selvästi pienempi kuin otoksen 31 maalla keskimäärin. Lisäksi Suomenkin kohdalla elintarvikkeiden osuus on selvästi laskenut.

Raaka-aineiden, pl. polttoaineiden, sekä poltto- ja voiteluaineiden osuus on selvästi pienempi kuin Suomen koko viennissä ja kemiallisten aineiden osuus on suurempi. Tämä vastaa muiden teollisuusmaiden tilannetta. Venäjän suhteellinen etu perustuu raaka- ja polttoaineisiin, kun taas pidemmälle jalostetut kemialliset aineet ja tuotteet vastaavat enemmän teollisuusmaiden suhteellista etua.

Niiden valmistettujen tavaroiden, joihin Suomi on erikoistunut enemmän kuin teollisuusmaat keskimäärin, osuus Suomen Venäjän-viennistä on pienempi kuin Suomen koko viennistä. Tämä näkyy erityisesti paperin viennissä.

Koneiden, laitteiden ja kuljetusvälinen osuus Suomen Venäjän-viennistä on sama kuin koko viennissä. Osuus edellisestä oli suhteellisen alhainen 1990-luvun puolessa välissä mutta on sittemmin noussut huomattavasti. Puhelimien osuus oli vuonna 2002 edelleen alhaisempi viennissä Venäjälle kuin yleensä, mutta vuoden 2003 ensimmäisellä puoliskolla niiden osuus nousi 19.1 prosenttiin eli yli niiden osuuden koko viennissä. Yleiskäyttöisten teollisuuden koneiden ja laitteiden sekä muiden sähkökoneiden ja laitteiden osuus on suurempi viennissä Venäjälle kuin keskimäärin. Erinäisten valmiiden tavaroiden osuus on selvästi suurempi Venäjän-viennissä kuin keskimäärin Suomen koko viennissä.

Taulukossa 2.7 on esitetty Suomen Venäjän-viennin osuus tiettyjen hyödykeryhmien koko viennistä. Venäjän osuus koko viennistä on suuri seuraavissa hyödykeryhmissä: eläinöljyt ja -rasvat (93 prosenttia), rehuaineet (60 prosenttia), tupakka ja tupakkavalmisteet (36 prosenttia), haju-, kiillotus- ja puhdistusaineet (33 prosenttia), maitotaloustuotteet, munat (30 prosenttia), väri- ja parkitusaineet (29 prosenttia), erinäiset elintarvikkeet (27 prosenttia), toimistokoneet ja atk-laitteet (27 prosenttia), kasviöljyt ja -rasvat (25 prosenttia) sekä muut eläin- ja kasviraaka-aineet (24 prosenttia). Sen sijaan Suomen koko viennin kannalta

Taulukko 2.7 Venäjän-viennin osuus tiettyjen hyödykeryhmien koko viennistä Suomessa, %

Hyödykeryhmä	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002
41 Eläinöljyt ja -rasvat	0.0	0.4	32.0	53.9	79.3	82.3	91.9	93.2
08 Rehuaineet	35.5	33.3	45.6	48.5	44.4	52.4	62.2	60.0
12 Tupakka ja -valmisteet	4.5	7.4	11.3	16.5	40.2	44.4	33.6	36.2
55 Haju-, kiillotus- ja puhdistus-aineet	6.1	16.6	54.8	44.2	27.5	33.9	32.5	32.7
02 Maitotaloustuotteet, munat	2.0	32.2	31.6	34.2	21.1	22.8	24.5	29.9
53 Väri- ja parkitusaineet	4.8	12.1	22.6	23.2	19.4	21.9	24.9	28.9
09 Erinäiset elintarvikkeet	20.6	56.5	58.0	62.3	43.2	40.3	31.0	27.0
75 Toimistokoneet ja atk-laitteet	2.5	2.3	6.2	7.6	4.7	10.9	21.1	26.5
42 Kasviöljyt ja -rasvat	1.0	16.1	15.3	22.5	43.5	15.8	21.8	24.6
29 Muut eläin- ja kasviraaka-aineet	3.0	9.8	38.7	31.6	21.0	22.5	29.6	24.3
54 Lääkevalmisteet ja farmaseuttiset tuotteet	3.2	5.8	4.9	5.5	2.3	4.1	4.7	22.5
03 Kala- ja kalavalmisteet	5.6	28.6	36.7	42.0	18.0	17.1	24.4	22.5
04 Vilja ja viljatuotteet	36.6	10.0	29.1	28.1	25.0	27.4	22.1	22.1
89 Muut valmiit tavarat	3.5	10.8	24.1	28.3	15.3	17.6	20.6	20.6
84 Vaatteet	7.6	10.8	11.5	13.0	10.8	13.7	18.4	19.7
23 Luonnonkumi, muu kumi	0.9	2.4	44.1	59.5	35.7	15.3	24.1	18.9
62 Kumituotteet	6.6	9.8	16.5	15.8	11.5	14.2	19.3	17.7
59 Erinäiset kemialliset tuotteet	2.0	5.7	14.3	11.8	13.2	15.7	17.0	16.7
85 Jalkineet	19.9	28.1	34.9	19.0	11.6	19.4	21.9	16.5
01 Liha ja lihatuotteet	8.5	30.8	28.5	27.0	18.5	11.2	10.5	15.2
05 Hedelmät ja kasvikset	23.4	75.8	56.7	49.7	20.5	13.6	17.5	15.0
69 Tuotteet epäjalosta metallista	8.0	15.2	16.5	16.2	10.6	10.1	10.8	14.0
11 Juomat	5.1	28.9	25.6	16.4	10.8	9.3	11.1	13.4
83 Matkatarvikkeet, -laukut	8.5	13.9	17.2	12.7	9.9	12.3	16.5	13.4
81 Tehdasvalmisteiset talot; lvi- ja valaisinkalusteet	20.1	16.2	12.1	8.5	5.8	7.9	11.1	13.4
27 Kivennäisaineet valmistamattomat	0.5	1.6	4.2	9.2	7.7	9.1	10.8	12.3
61 Nahka ja nahkatavarat	0.8	5.8	13.2	11.7	6.3	9.8	12.2	12.3
66 Kivennäisainetuotteet	2.1	7.4	10.6	12.1	8.2	8.5	11.7	12.0
82 Huonekalut	10.4	24.1	26.3	19.5	10.6	10.8	13.0	11.9
88 Valokuvauskojeet, -tarvikkeet; kellot	8.0	10.3	7.3	14.1	9.0	10.3	9.8	11.8
77 Muut sähkökoneet ja laitteet	2.4	5.1	7.6	9.9	7.3	7.0	8.6	11.2
74 Yleiskäytt. teoll. koneet ja laitteet	6.1	8.9	7.8	7.7	5.5	6.5	8.9	10.0
57 Muovit valmistamattomat	0.7	1.0	2.1	4.0	4.0	4.3	5.9	9.7

Lähteet: OECD, ITCS; tulli.

vuonna 2001 tärkeässä paperissa Venäjän osuus oli vain 3.0 prosenttia. Suomen vienti Venäjälle on siten erikoistunut Suomen yleisestä suhteellisesta edusta poikkeavasti erityisesti erilaisissa elintarvikkeissa, eläinravinteissa ja tupakkatuotteissa.

Taulukossa 2.8 on verrattu Suomen ja muiden teollisuusmaiden Venäjän-viennin ja niiden kokonaisviennin rakenteita ja niiden kehitystä pitkällä aikavälillä. Menetelmiä on kaksi, vientiosuuksien korrelaatio ja similariteetti-indeksi.

Similariteettitarkastelulla voidaan verrata kahden maan viennin rakennetta. Similariteetti-indeksi lasketaan tässä seuraavan kaavan mukaisesti:

$$S(a,bc) = 100 * \sum_k \min(X_k(ab), X_k(ac)),$$

missä X_k on hyödykkeen k osuus viennistä maasta a maihin b tai c. Tarkastelussa a on Suomi, b on Venäjä ja c on koko maailma.[9] Tarkastelu tehdään vientiosuuksien välillä SITCin luokituksen 3-numerotasolla.

Kaikissa tapauksissa nähdään, että Suomen Venäjän-viennin ja kokonaisviennin rakenteet ovat lähestyneet toisiaan. Venäjän-vienti on siten muuttunut samankaltaisemmaksi kuin koko vienti. Tämä johtuu muun muassa elintarvikkeiden osuuden pienenemisestä Venäjän-viennissä sekä koneiden ja laitteiden osuuden kasvusta. Suomen vienti Venäjälle on siten ”normalisoitumassa”. Muun muassa läheisestä maantieteellisestä sijainnista ja osittain samankaltaisesta suhteellisesta edusta (metsäteollisuus) johtuen Suomen vienti Venäjälle tullee kuitenkin edelleen poikkeamaan esimerkiksi viennistä muihin EU-maihin.

Kaikkien teollisuusmaiden kohdalla selkeää muutosta ei ole nähtävissä. Niissä Venäjän-vienti onkin koko ajan ollut samankaltaisempaa koko viennin kanssa kuin Suomessa. Maakohtaisia eroja on kuitenkin varmasti paljon. Tässä tarkasteltu keskiarvo peittää ne alleen.

Osa Suomen viennistä Venäjälle on välityskauppaa. Välityskauppaa on se osa maan tuonnista, jota ei kuluteta tuojamaassa, vaan joka viedään johonkin kolmanteen maahan. Tämä tavarakauppa nä-

---

[9] Indeksiä varten lasketaan ensin eri hyödykkeiden osuus Suomen viennissä Venäjälle ja koko maailmaan. Näistä osuuksista valitaan kunkin hyödykkeen kohdalla pienempi. Lopuksi nämä pienemmät osuudet lasketaat yhteen.

kyy myös tuojamaan ulkomaankauppatilastoissa. Sen sijaan kauttakulkuliikenne ei näy Suomen ulkomaankauppatilastoissa ja on siten eri asia kuin välityskauppa. Kaitila ja Widgrén (2000) arvioivat ulkomaankauppa- ja tuotantotilastojen pohjalta, että välitysviennin osuus Suomen viennistä Venäjälle oli noin 22 prosenttia vuonna 1996.

Taulukko 2.8 Korrelaatio Suomen ja teollisuusmaiden Venäjän-viennin ja kokonaisviennin rakenteen välillä SITCin 2- ja 3-numerotasoilla sekä similariteetti-indeksi Suomen Venäjän-viennin ja kokonaisviennin välillä SITCin 3-numerotason luokituksella

Vuosi	Korrelaatio			Suomen similariteetti-indeksi, SITC-3
	Suomi, SITC-2	31 teollisuus-maata, SITC-2	Suomi, SITC-3	
1992	0.307	..	0.241	44.3
1993	0.312	0.635	0.260	45.6
1994	0.349	0.711	0.284	46.6
1995	0.604	0.669	0.479	48.8
1996	0.658	0.664	0.484	49.3
1997	0.674	0.694	0.501	51.2
1998	0.630	0.728	0.501	51.3
1999	0.714	0.677	0.684	54.8
2000	0.798	0.728	0.807	55.9
2001	0.835	0.776	0.822	59.6
2002	0.842	..	..	..

Lähteet: OECD, ITCS; tulli.

Suomen ja muiden teollisuusmaiden tuonti Venäjältä

Venäjän osuus 31 teollisuusmaan tuonnista on pysynyt suhteellisen vakaana hieman yli yhdessä prosentissa koko 1990-luvun (ks. taulukko 2.9). Vuonna 2001 Venäjän osuus näiden maiden tuonnista oli kaksi kertaa niin suuri kuin Venäjän osuus niiden viennistä. Ero johtuu pitkälle ruplan arvon romahtamisesta vuonna 1998, mikä leikkasi huomattavasti vientiä Venäjälle ja lisäsi Venäjän oman tuotannon kilpailukykyä. Tämä ero pienenee ajan kuluessa ruplan jatkaessa reaalisesti vahvistumistaan (ks. kuvio 5.4). Ero riippuu myös Venäjän tärkeimpien vientituotteiden, öljyn ja metallien maailmanmarkkinahinnoista.

Venäjän osuus tavaratuonnista oli vuonna 2001 suurin Slovakiassa (14.8 prosenttia), Suomessa (9.6 prosenttia), Puolassa (8.8 prosenttia), Turkissa (8.3 prosenttia), Unkarissa (7.0 prosenttia), Kreikassa (5.6 prosenttia) ja Tšekissä (5.5 prosenttia), toisin sanoen maissa, jotka ovat maantieteellisesti Venäjää lähimpinä Euroopassa. Tämä tulos on vetovoimamallin mukainen (ks. alaluku 5.2). Kreikassa ja Sveitsissä Venäjän osuus on kasvanut huomattavasti vuodesta 1998.

Taulukko 2.9 Venäjän osuus teollisuusmaiden tavaratuonnista, %

Maa	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kaikki 31 maata	1.2	1.2	1.3	1.3	1.3	1.1	1.1	1.4	1.5	..
EU15	1.3	1.4	1.3	1.4	1.3	1.1	1.1	1.5	1.6	..
Slovakia	..	..	..	..	13.9	10.4	12.0	17.0	14.8	..
Suomi	7.5	8.4	7.2	6.9	7.3	6.5	7.1	9.3	9.6	10.1
Puola	6.7	6.7	6.7	6.8	6.3	5.0	5.8	9.4	8.8	..
Turkki	5.2	4.5	5.9	4.4	4.5	4.7	5.8	7.1	8.3	..
Unkari	19.3	11.9	11.9	12.5	9.2	6.4	5.8	8.1	7.0	..
Kreikka	2.3	2.6	2.7	2.6	2.3	1.6	1.7	3.7	5.6	..
Tšekki	9.7	8.1	8.7	7.4	6.8	5.2	4.8	6.4	5.5	..
Sveitsi	0.4	0.5	0.5	0.4	1.0	1.1	1.4	2.8	3.4	..
Kiina	4.8	3.0	2.9	3.7	2.9	2.6	2.5	2.6	3.3	..
Norja	1.4	2.3	1.8	1.6	2.0	1.6	2.0	2.4	2.4	..
Italia	2.6	2.9	2.6	2.3	2.1	1.7	1.4	2.0	2.0	..
Saksa	1.2	1.5	1.4	1.6	1.6	1.2	1.4	2.0	1.8	..
Alankomaat	0.8	0.7	0.8	1.0	1.2	0.9	0.9	1.5	1.8	..
Islanti	2.5	2.2	2.3	2.5	2.5	2.2	1.9	1.8	1.6	..
Ranska	1.3	1.2	1.3	1.4	1.3	1.0	1.0	1.4	1.5	..
Etelä-Korea	..	1.2	1.4	1.3	1.1	1.1	1.3	1.3	1.4	..
Espanja	1.2	1.1	1.2	1.1	1.0	0.8	0.9	1.5	1.2	..
Japani	1.1	1.3	1.4	1.1	1.2	1.0	1.2	1.2	1.1	..
Taiwan	0.8	1.3	1.6	1.0	1.1	0.8	1.1	..	..	..
Belgia	1.2	1.2	1.0	0.9	1.0	0.7	0.7	0.8	1.0	..
Tanska	1.0	1.0	1.0	0.9	0.7	0.7	0.5	0.9	0.9	..
Ruotsi	1.0	1.4	0.8	0.7	0.7	0.6	0.8	0.8	0.6	1.6
Itävalta	1.4	1.6	0.7	0.5	0.6	0.5	0.4	0.7	0.6	..

Maat on järjestetty vuoden 2001 tilanteen mukaan.
Lähde: OECD, ITCS.

Kuviossa 2.1 esitettiin Venäjän-tuonnin osuus Suomen koko tuonnista. Kuviossa 2.3 on esitetty Suomen koko tuonnin ja Venäjän-

tuonnin arvon kasvu. Venäjän-tuonnin arvo vaihtelee koko tuonnin arvoa enemmän erityisesti öljyn hinnan muutosten vuoksi.

Kuvio 2.3 **Suomen koko tavaratuonti ja tuonti Venäjältä, %, liukuvan 12 kk:n summan muutos edellisestä vuodesta (ei keskistetty)**

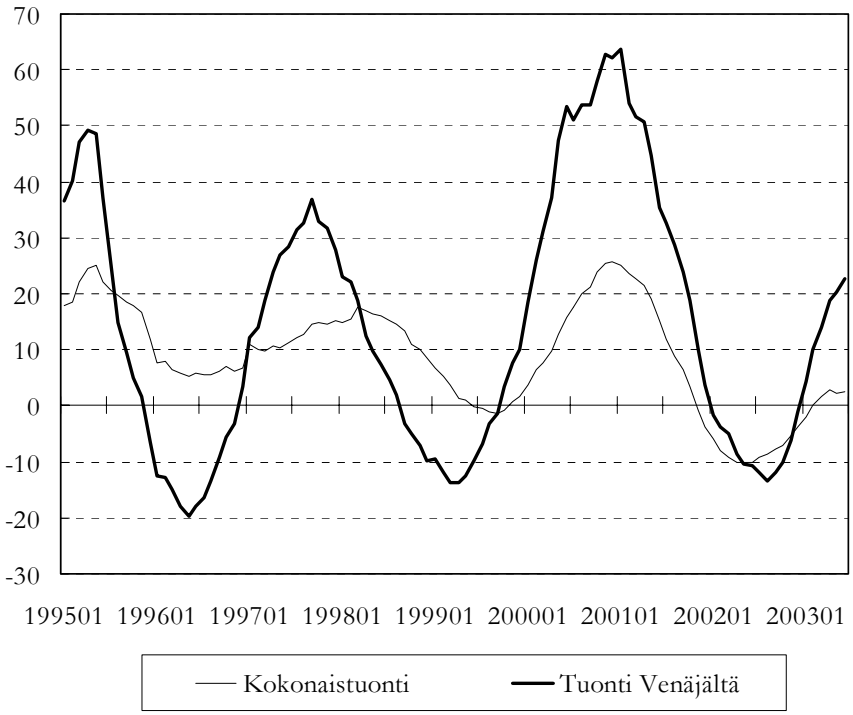

Kuviossa 2.4 on esitetty Venäjän 'länsituonnin' (ml. Kiina) rakenne ja Suomen osuus siinä eri hyödykkeissä sekä Venäjän osuus Suomen koko viennissä eri hyödykeryhmissä painotettuna ulkomaankaupan arvolla keskimäärin vuosina 1993-1995 ja ruplan romahduksen jälkeisenä aikana vuosina 1999-2001. Tuotteet on valittu sillä perusteella, että ne ovat tärkeitä Suomen viennissä.

Vasemmanpuoleinen pylväs kuviossa 2.4 kertoo pystyakselilla Venäjän 'länsituonnin' rakenteen. Esimerkiksi elintarvikkeiden osuus on pienentynyt (eli palkin korkeus on pienentynyt) ja kemiallisten aineiden osuus on kasvanut (eli palkin korkeus on kasvanut) vuosista 1993-95. Vaaka-akselilla on esitetty Suomen osuus Venäjän näiden tuotteiden länsituonnista. Esimerkiksi puhelimissa Suomen osuus on kasvanut (eli palkin harmaan osan leveys on kasvanut).

Kuvio 2.4 **Venäjän 'länsituonnin' rakenne ja Suomen osuus eri hyödykkeissä sekä Venäjän osuus Suomen koko viennissä eri hyödykeryhmissä painotettuna ulkomaankaupan arvolla keskimäärin vuosina 1993-1995 ja 1999-2001, %**

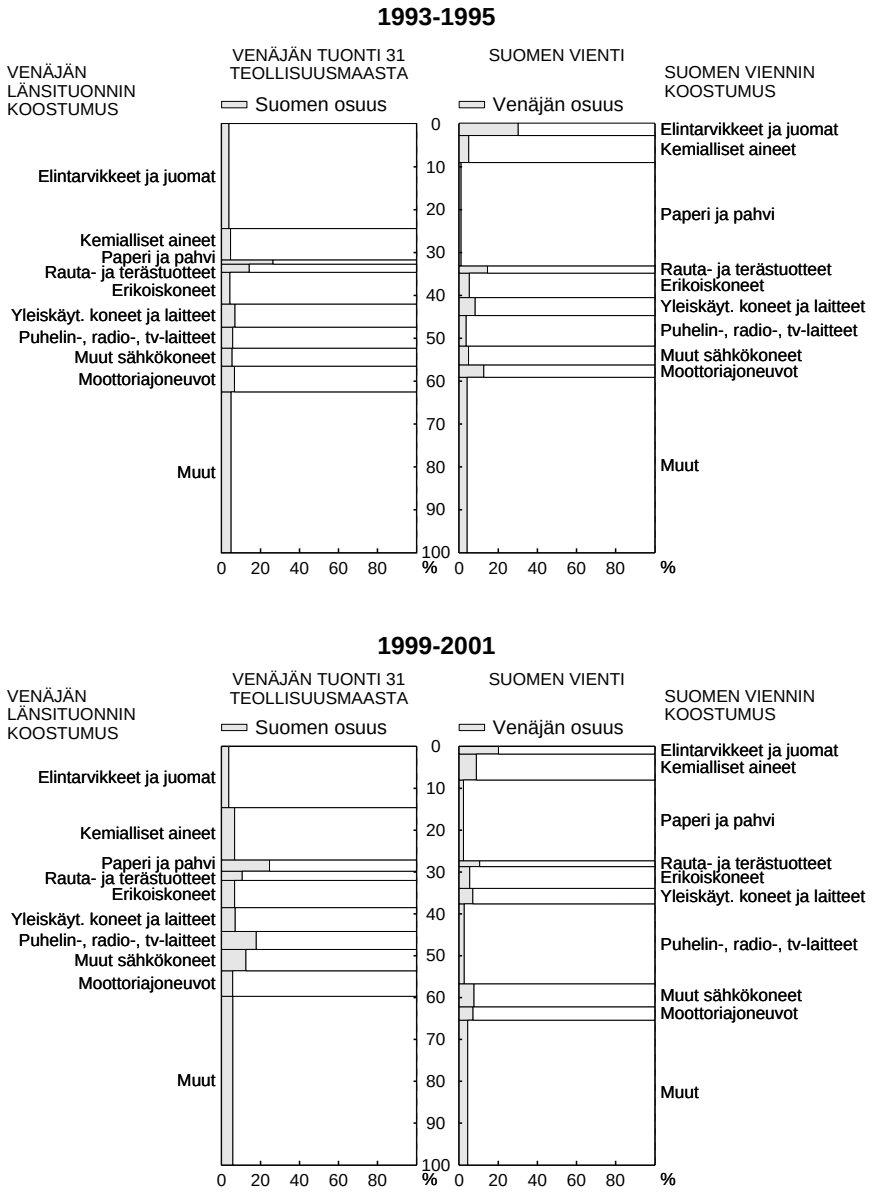

Oikeanpuoleisessa pylväässä on pystyakselilla Suomen koko viennin rakenne. Kuviosta nähdään muun muassa, että puhelimien osuus on kasvanut. Vaaka-akselilla on esitetty Venäjän osuus kyseisten tuotteiden viennissä Suomesta. Esimerkiksi elintarvikkeissa Venäjän osuus oli pienentynyt.

Tuonnin tavararakenne

Teollisuusmaiden tuonti Venäjältä koostuu lähinnä poltto- ja voiteluaineista (49 prosenttia vuonna 2001) sekä metalleista (21 prosenttia) (ks. taulukko 2.10). Näiden osuudet teollisuusmaiden koko tuonnista olivat vastaavasti vain kymmenen prosenttia ja neljä prosenttia. Toisin sanoen noin 70 prosenttia tuonnista Venäjältä oli polttoaineita ja metalleja, kun niiden osuus koko tuonnista oli 14 prosenttia. Muiden raaka-aineiden sekä kemiallisten aineiden ja tuotteiden osuus tuonnista Venäjältä oli lisäksi seitsemän prosenttia molempien. Tuonti Venäjältä on siten lähes yksinomaan energia- ja muita raaka-aineita sekä tuotteita näistä. Raaka-aineiden tuonnin arvo vaihtelee niiden maailmanmarkkinahintojen mukaan. Samalla vaihtelevat muun muassa Venäjän vientitulot ja taloudelliset resurssit tuoda maahan kulutus- ja investointitavaroita.

Taulukko 2.11 kertoo, kuinka suuri osuus eri hyödykeryhmien tuonnista oli lähtöisin Venäjältä. Se kertoo siis Venäjän osuuden teollisuusmaiden tuontihyödykkeissä. Osuus tuonnista on kuitenkin eri asia kuin markkinaosuus, sillä tuojamaiden mahdollista omaa tuotantoa ei ole tässä laskettu mukaan.

Ottaen huomioon teollisuusmaiden Venäjän-tuonnin rakenne, ei ole ihme, että Venäjällä on suhteellisen suuri osuus polttoaineiden tuonnista, yli seitsemän prosenttia. EU-maissa Venäjän osuus oli 12 prosenttia vuonna 2001.

Suurin tuontiosuus 31 teollisuusmaan tuonnissa Venäjällä on kuitenkin valmistetuissa lannoitteissa (14 prosenttia vuonna 2001) ja muissa metalleissa paitsi raudassa ja teräksessä (12 prosenttia). Lisäksi Venäjällä oli vuonna 2001 seitsemän prosentin osuus puutavarassa sekä vajaan neljän prosentin osuus paperimassassa sekä kolmen prosentin osuus malmeissa ja metalliromussa. Venäjällä on myös ollut hieman yli 5 prosentin osuus kalassa ja kalavalmisteissa. EU-maissa korostuu Venäjän keskimääräistä suurempi osuus öljyn tuonnissa.

Taulukko 2.10 Teollisuusmaiden tuonti Venäjältä, rakenne, %

	Tuonti Venäjältä						Koko tuonti
	1993	1995	1997	1999	2000	2001	2001
Yhteensä, mrd. USD	36.9	52.0	54.2	51.7	72.9	72.3	4 801.8
0 Elintarvikkeet ja elävät eläimet	4.0	5.1	4.6	5.6	4.1	4.0	5.5
03 Kala ja kalavalmisteet	3.7	4.7	4.2	5.3	3.8	3.6	1.0
1 Juomat ja tupakka	0.1	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.9
2 Raaka-aineet pl. polttoaineet	8.6	10.6	10.4	10.2	8.0	6.9	3.5
24 Puutavara ja korkki	3.8	3.6	3.4	4.1	3.1	3.2	0.7
28 Malmit ja metalliromu	2.5	2.9	4.3	3.8	2.6	1.9	1.0
3 Poltto- ja voiteluaineet, sähkövirta	41.2	31.1	39.2	39.4	47.8	48.7	9.7
33 Kivennäisöljyt ja kivennäisöljytuotteet	30.3	22.5	29.0	30.7	35.9	36.9	7.2
34 Kaasut	9.1	7.1	8.5	7.0	8.9	8.5	1.7
4 Eläin- ja kasviöljyt ja -rasvat	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2
5 Kemialliset aineet ja tuotteet	6.6	9.7	7.8	8.0	6.9	7.0	10.1
51 Orgaaniset kemialliset aineet	1.2	2.1	1.4	1.3	1.6	1.5	2.7
52 Epäorgaaniset kemialliset alkuaineet	2.4	3.0	2.6	3.4	2.8	2.8	0.6
56 Lannoitteet valmistetut	2.3	3.5	2.9	2.3	1.8	1.9	0.2
6 Valmistetut tavarat valmistusaineen mukaan	24.7	35.2	30.3	30.9	29.1	26.9	13.3
67 Rauta ja teräs	9.9	10.7	8.7	6.9	5.3	5.0	2.0
68 Muut metallit	11.1	20.9	17.8	19.6	20.4	15.9	2.0
7 Koneet laitteet ja kuljetusvälineet	9.0	2.6	2.3	3.1	1.8	4.4	40.1
8 Erinäiset valmiit tavarat	1.4	1.1	2.0	1.3	1.3	1.5	14.2
9 Muut tavarat	4.4	4.4	3.2	1.2	0.9	0.5	2.3

Lähde: OECD, ITCS.

Venäjän ulkomaankauppa perustuu suhteelliseen etuun, sillä maan viennin ja tuonnin tavararakenteet ovat hyvin erilaisia. Siten ristikkäiskauppa eli samanlaisten tavaroiden yhtäaikainen vienti ja tuonti on kehittyneiden teollisuusmaiden kanssa hyvin vähäistä. Tämä poikkeaa muun muassa Euroopan unionin sisämarkkinakaupasta, josta suuri osa on ristikkäiskauppaa.

Taulukko 2.11 Venäjän osuus 31 teollisuusmaan ja EU15-maiden tuonnissa eri hyödykeryhmissä, %

	31 maata						EU15
Hyödykeryhmä	**1993**	**1995**	**1997**	**1999**	**2000**	**2001**	**2001**
Yhteensä	1.2	1.3	1.3	1.1	1.4	1.5	1.6
0 Elintarvikkeet ja elävät eläimet	0.7	0.9	0.9	1.1	1.1	1.1	0.4
03 Kala- ja kalavalmisteet	3.6	5.0	4.8	5.5	5.3	5.2	2.4
1 Juomat ja tupakka	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.1
2 Raaka-aineet pl. polttoaineet	2.4	2.7	3.0	3.2	3.2	3.0	2.8
21 Vuodat, nahat ja turkisnahat, raa'at	3.7	4.5	4.4	2.8	3.3	2.4	4.8
22 Öljysiemenet, öljypitoiset pähkinät ja ytimet	0.8	1.3	1.7	1.0	1.7	0.7	1.3
23 Luonnonkumi, synteettinen ja regeneroitu kumi	1.5	2.6	1.7	2.1	2.1	2.5	1.3
24 Puutavara ja korkki	4.2	4.6	4.7	5.7	6.0	6.9	7.6
25 Paperimassa	2.1	2.9	2.2	2.8	3.6	3.6	1.5
27 Kivennäisaineet valmistamattomat	0.9	1.1	1.7	1.6	1.6	1.4	1.3
28 Malmit ja metalliromu	2.9	3.1	4.8	4.8	3.9	3.0	3.8
3 Poltto- ja voiteluaineet, sähkövirta	5.8	5.5	5.9	6.4	6.6	7.6	12.0
32 Kivihiili, koksi, briketit	3.3	3.0	3.6	4.0	5.3	6.2	7.3
33 Kivennäisöljyt ja kivennäis öljytuotteet	5.3	5.1	5.6	6.4	6.3	7.7	13.6
34 Kaasut	10.7	9.6	9.1	8.3	9.0	7.3	7.6
35 Sähkövirta	3.4	2.6	2.0	2.1	1.1	1.3	2.4
4 Eläin- ja kasviöljyt ja -rasvat	0.2	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0
5 Kemialliset aineet ja tuotteet	0.9	1.3	1.0	0.9	1.1	1.0	0.7
52 Epäorgaaniset kemialliset alkuaineet	4.2	5.5	4.9	6.4	6.8	6.9	5.5
56 Lannoitteet valmistetut	10.4	13.5	13.8	11.9	12.7	14.0	9.4
6 Valmistetut tavarat valmistusaineen mukaan	2.0	2.8	2.6	2.5	3.1	3.0	2.1
62 Kumituotteet	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	4.2	0.0
66 Kivennäisainetuotteet	1.2	0.9	1.4	1.3	1.2	1.7	3.0
67 Rauta ja teräs	4.5	4.5	4.3	3.6	3.5	3.7	2.4
68 Muut metallit	7.7	11.5	10.7	11.6	14.2	12.2	7.4
7 Koneet laitteet ja kuljetusvälineet	0.3	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.0
8 Erinäiset valmiit tavarat	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.2	0.1
9 Muut tavarat	1.8	2.0	1.5	0.5	0.5	0.3	0.6

Lähde: OECD, ITCS.

Suomen tuonti Venäjältä on suunnilleen yhtä keskittynyt öljyn tuontiin kuin 31 teollisuusmaan yhteenlaskettu tuonti, sillä 42 prosenttia Suomen tuonnista Venäjältä oli öljyä vuonna 2002 (ks. taulukko 2.12). Venäjän osuus on erityisen suuri raakaöljyn ja kaasuöljyn tuonnissa, kun taas moottoribensiiniä ja raskasta polttoöljyä sieltä tuodaan vähemmän. Moottoribensiiniä on tuotu Norjasta, raskasta polttoöljyä Euroopan unionista.

Lisäksi Suomen Venäjän-tuonnista 13 prosenttia oli puutavaraa ja 13 prosenttia kaasua. Näiden hyödykkeiden osuus tuonnista on suurempi kuin 31 teollisuusmaassa keskimäärin. Sen sijaan raudan ja teräksen sekä muiden metallien osuus Suomen tuonnista Venäjältä oli selvästi pienempi kuin teollisuusmailla keskimäärin.

Venäjän osuus Suomen tuonnissa on hallitseva erityisesti kaasussa, sähkövirrassa ja puutavarassa, joissa sen osuus on ollut yli 70 prosenttia. Kivennäisöljyssä ja kivennäisöljytuotteissa Venäjän osuus on noussut vuosituhannen vaihteessa lähes 50 prosenttiin koko näiden tuotteiden tuonnista. Vuoden 2003 alkupuoliskolla Venäjän osuus oli 59 prosenttia.

Taulukko 2.12 Suomen tuonti Venäjältä

Hyödykeryhmä	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002
Yhteensä, milj. USD	1 398	1 968	2 137	2 092	2 261	3 186	3 156	3 369
josta, %								
33 Kivennäisöljyt ja kivennäisöljytuotteet	36.0	33.0	30.2	27.3	38.0	46.7	41.7	42.3
24 Puutavara ja korkki	10.3	11.2	13.3	17.3	16.5	10.5	12.8	12.9
34 Kaasut	19.1	15.2	17.7	18.7	12.1	13.3	14.8	12.6
51 Orgaaniset kemialliset aineet	1.7	4.3	2.2	3.4	3.6	5.1	5.5	5.8
35 Sähkövirta	8.2	5.8	5.3	5.4	4.7	2.1	3.7	4.4
28 Malmit ja metalliromu	4.4	4.8	6.7	9.5	7.0	5.5	4.0	4.0
68 Muut metallit	2.3	6.4	5.5	4.2	3.3	2.9	2.9	3.7
67 Rauta ja teräs	2.0	4.7	4.5	1.8	3.1	3.2	2.9	3.0
32 Kivihiili, koksi, briketit	3.7	3.6	3.1	1.4	2.0	2.5	3.8	3.0
52 Epäorgaaniset kemialliset alkuaineet	1.9	2.9	3.0	2.0	1.2	1.3	1.3	1.0

Lähteet: OECD, ITCS; tulli.

Myös valmistetuissa lannoitteissa, kivihiilessä, orgaanisissa kemiallisissa aineissa ja muissa metalleissa Venäjän osuus on suhteellisen korkea. Selvää nousua 1990-luvun lopulta on havaittavissa erityisesti sähkövirrassa, kivennäisöljyssä, kivihiilessä ja orgaanisissa kemialli-

sissa aineissa. Valmistetuissa lannoitteissa sekä malmeissa ja metalliromussa Venäjän osuus laski vuosina 2000-2001. Taulukosta 2.13 nähdään kuuden Venäjän-tuonnin dominoivan tuotteen osalta, mitkä olivat seuraavaksi tärkeimmät tuontimaat vuonna 2001.

Taulukko 2.13 Suomen tärkeimmät tuontituotteet Venäjältä ja näiden tuotteiden seuraavaksi tärkeimmät tuontimaat, % ko. tuotteen koko tuonnista vuonna 2001

Hyödyke/tuontimaa	Osuus tuonnista	Hyödyke/tuontimaa	Osuus tuonnista
24 Puutavara ja korkki		**33 Kivennäisöljyt ja kivennäisöljytuotteet**	
Venäjä	72.8	**Venäjä**	47.1
Viro	11.4	**Tanska**	14.9
Latvia	4.0	**Norja**	14.7
Saksa	1.4	**Britannia**	8.2
Ruotsi	1.4	**Kazakstan**	5.2
28 Malmit ja metalliromu		**34 Kaasut**	
Venäjä	13.2	**Venäjä**	89.8
Ruotsi	10.9	**Norja**	4.6
Indonesia	8.8	**Kazakstan**	1.9
Kongon dem. tasavalta	8.7	**Britannia**	1.4
Chile	5.7	**Ranska**	0.8
32 Kivihiili, koksi, brikетit yms.		**51 Orgaaniset kemialliset aineet**	
Venäjä	35.2	**Venäjä**	27.8
Puola	30.1	**Alankomaat**	18.3
Kanada	7.6	**Saksa**	10.9
Yhdysvallat	4.2	**Britannia**	5.2
Norja	3.7	**Yhdysvallat**	5.0

Lähdet: OECD, ITCS.

Kuviosta 2.5 nähdään SITCin 3-numerotasolla Suomen tärkeimpien Venäjältä tuotujen tavaroiden arvon kehitys vuodesta 1992. Suurin osa tuonnin arvon noususta vuoden 1995 jälkeen johtuu raakaöljyn ja maakaasun tuonnin kasvusta. Kuviossa 2.6 on esitetty öljyn maailmanmarkkinahinnan ja raakaöljyn tuonnin arvon kehitys.

Venäjän osuus öljyn tuonnista on kuitenkin alempi kuin se oli Neuvostoliiton aikaan 1980-luvulla (ks. kuvio 2.7).[10] Tuonti romahti

[10] Toisaalta esimerkiksi Kazakstanista tuodaan jonkin verran öljyä.

1990-luvun alussa ja puolessa välissä muun muassa Venäjän öljyntuotannon alenemisen vuoksi. Tonneissa mitattuna öljyn tuonti idästä ei ollut vielä vuonna 2001 samalla tasolla kuin se oli 1980-luvun lopussa.

Kuvio 2.5 Suomen tuonti Venäjältä, milj. USD

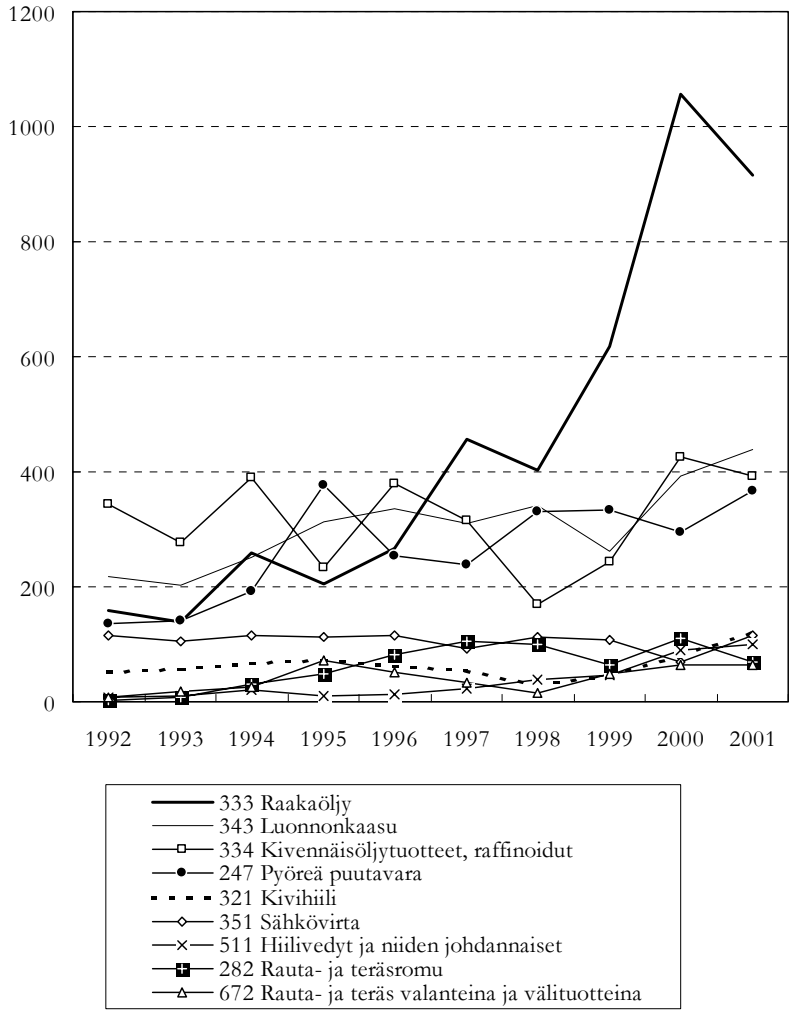

Lähde: OECD, ITCS.

Öljyn koko tuonti oli vuosina 2000-2001 selvästi suurempaa kuin aiemmin. Samanaikaisesti öljyn tuonnin kasvun kanssa on kuitenkin kasvanut öljyn vienti Suomesta. Tämän ansiosta öljyn nettotuonti (tuonti

Kuvio 2.6 Öljytuotteiden tuonti Venäjältä Suomeen, milj. USD, ja öljyn keskihinta, USD/barreli

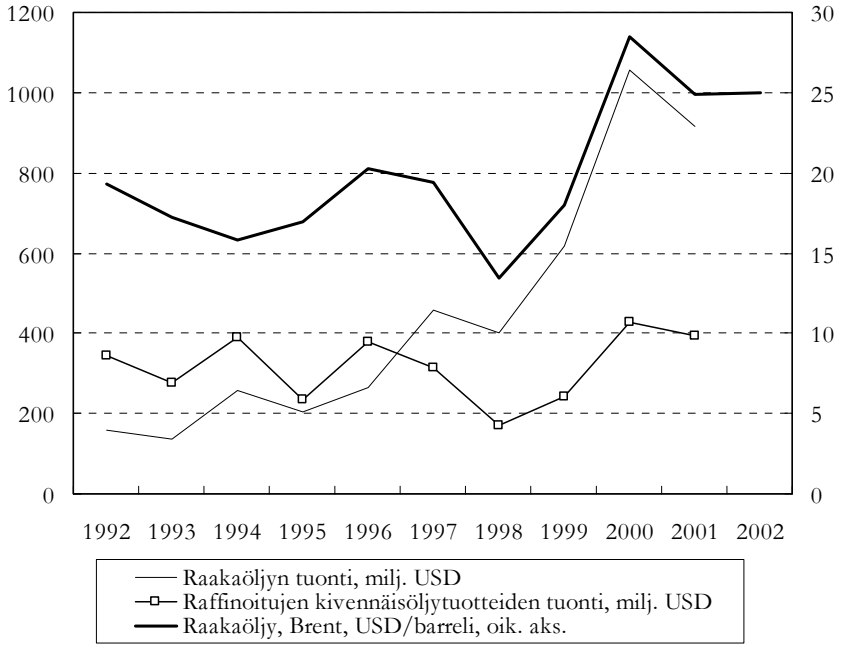

miinus vienti) on pienempää nykyisin kuin se oli 1980-luvulla. Suomesta viedään kaasuöljyä ja moottoribensiiniä lähinnä Euroopan unionin alueelle. Suomen bruttokansantuotteen energiariippuvuus on samalla laskenut lähes kahdella kolmasosalla vuosina 1975-2000 (ks. alaluku 5.3). Kehitys on tällä ajanjaksolla ollut suhteellisen lineaarista. Kansantalouden öljyriippuvuus on siis vähentynyt.

Kauttakulkuliikenne Suomen läpi

Transito- eli kauttakulkukuljetuksilla tarkoitetaan tavarakuljetusta toisen maan alueen kautta kolmansiin maihin. Transitotavaroita ei osteta kauttakulkumaahan, niitä ei selvitetä kauttakulkumaan tullissa eikä niitä myöskään tilastoida kauttakulkumaassa ulkomaankaupaksi.

Suomen kautta menee tonneissa mitattuna suhteellisen pieni osa Venäjän ulkomaankaupasta. Kuviossa 2.8 on esitetty kauttakulkukuljetusten vienti- ja tuontimäärät tuhansina tonneina Suomen satamissa vuosina 1980-2002. Taulukossa 2.14 on puolestaan esitetty liikenteen rakenne vuonna 2002.

Kuvio 2.7 Öljyn ja öljytuotteiden vienti Suomesta ja tuonti Suomeen 1970-2001, milj. t

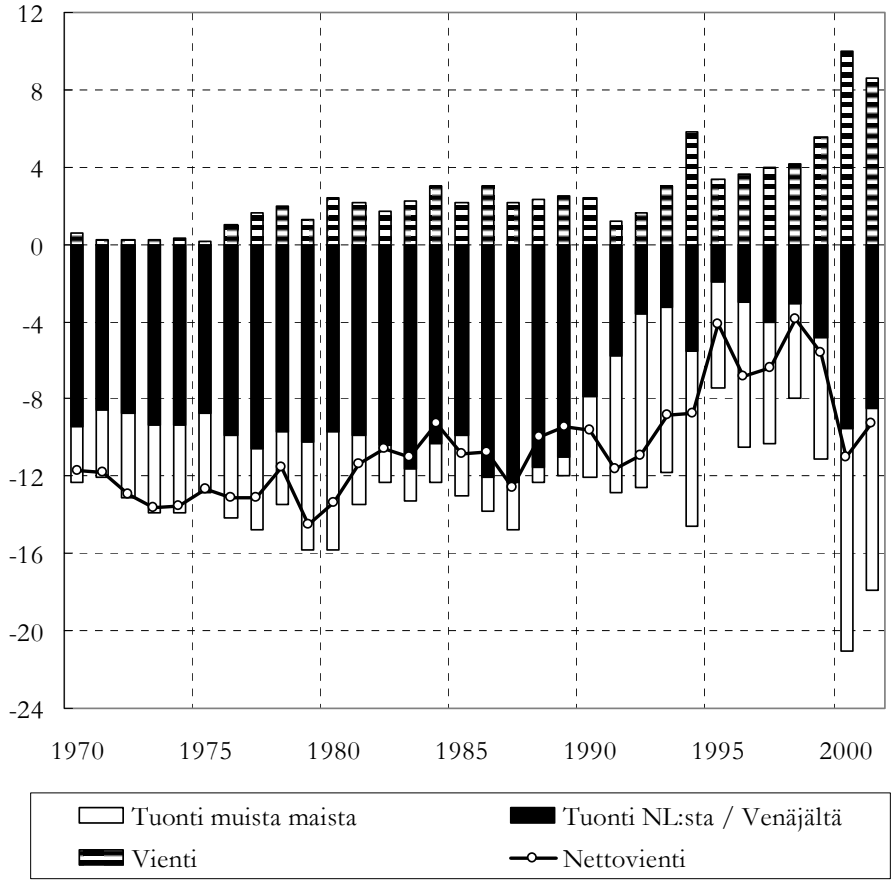

Taulukko 2.14 Kauttakulkuliikenteen tavararakenne painon mukaan vuonna 2002, %

Tavara	Venäjän tuonti	Venäjän vienti
Kappaletavara	88.5	20.4
Metallit ja metallituotteet	8.6	0.6
Kemikaalit	0.1	43.3
Lannoitteet	0.0	27.0
Öljytuotteet	0.0	4.2

Lähde: Merenkulkulaitos.

Kauttakulkuliikenteen merkitystä Itämeren alueella on tarkasteltu lähemmin muun muassa tutkimuksessa Kaitila ja Widgrén (2000). Sittemmin Venäjä on lisännyt omaa satamakapasiteettiaan Suomenlahden pohjukassa muun muassa Koivistolla ja kilpailu Venäjän ulkomaankaupan kuljetuksista on kiristynyt Itämeren alueella. Kapasiteetin laajennus jatkuu edelleen lähitulevaisuudessa. Toisaalta ajan myötä Venäjän ulkomaankaupan kuljetusten määrä myös kasvaa, joten lisäkapasiteetille on kysyntää.

Tonneissa mitattuna vienti eli kauttakulkuliikenne länteen on ollut koko ajan suurempaa kuin liikenne itään. Tämä johtuu muun muassa tavararakenteesta, josta enemmän alla. Tuonti laski ruplan arvon romahdettua vuoden 1998 lopulla ja Venäjän tuonnin laskiessa, mutta vuonna 2002 saavutettiin jo melkein ruplan kriisiä edeltänyt taso.

Kuvio 2.8 Kauttakulkuliikenne Suomen satamissa 1980-2002, tuhatta tonnia

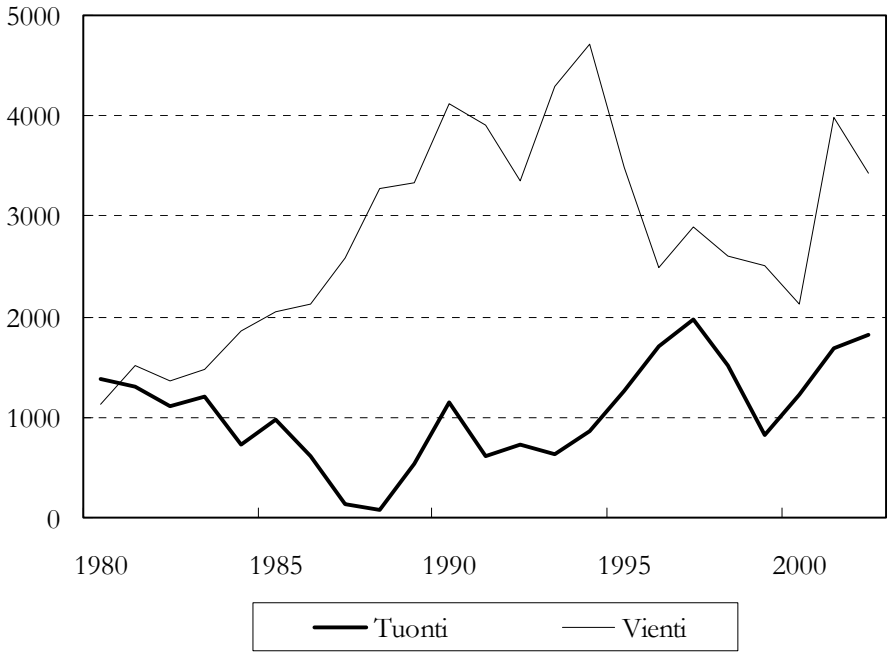

Tuonti on meritse Suomeen tuotava kauttakulkutavara, joka siirtyy itään (lähinnä Venäjälle) maan- tai rautateitse. Vienti on idästä (lähinnä Venäjältä) Suomeen tuleva kauttakulkutavara, joka viedään Suomen satamien kautta ulos maasta.

Lähde: Merenkulkulaitos.

Kauttakulkuliikenne on jakautunut rakenteellisesti siten, että tuonti eli Venäjälle matkaava tavara on lähinnä kappaletavaraa. Länteen matkaava Venäjän vienti sen sijaan on lähinnä kemikaaleja ja lannoitteita sekä pienemmässä määrin kappaletavaraa. Kappaletavaran yksikköarvo on suurempi kuin kemikaalien ja lannoitteiden, mikä selittää edellä mainittua eroa tonnimäärässä.

Itään suuntautuvasta ja maanteitse Suomen satamista kuljetettavasta kauttakulkuliikenteen kappaletavarasta valmistui Tullin toimesta ensimmäisen kerran arvio vuoden 2003 alussa. Sen tulokset on esitetty taulukossa 2.15. Tätä ennen kappaletavaran hyödykerakenne ei ollut tiedossa.

Itään suuntautuneen kauttakulkuliikenteen tavaroiden arvo vuonna 2002 oli 12.1 miljardia euroa. Suomen Venäjän-viennin arvo puolestaan oli 3.1 miljardia euroa, joten kauttakulkuliikenteen arvo oli neljä kertaa niin suuri kuin Suomen viennin arvo.

Kun lasketaan yhteen Suomen vienti (3.1 miljardia euroa) ja itään suuntautuneen kauttakulkuliikenteen[11] tavaroiden arvo (12.1 miljardia euroa), saadaan 15.2 miljardia euroa, mikä on yli 23 prosenttia Venäjän koko tavaratuonnista (64.8 miljardin euroa). Siten yli viidennes Venäjän tavaratuonnin arvosta tuli Suomesta tai kauttakulkuliikenteenä Suomen kautta.

Painolla mitattuna koneita, laitteita ja kuljetusvälineitä oli koko itään suuntautuvasta kauttakulkuliikenteestä 23 prosenttia ja elintarvikkeita 13 prosenttia. Hieman yli puolet (51 prosenttia) oli sellaisia tuotteita, joita ei joko pystytty erittelemään tai jotka eivät ole elintarvikkeita, kemianteollisuuden tuotteita, vaatteita, koneita, laitteita tai kuljetusvälineitä.

Nämä muut mutta eriteltävissä olevat tuotteet eivät kuitenkaan ole arvoltaan (toisin kuin painoltaan) merkittäviä, kuten taulukosta nähdään. Arvoltaan tärkeimmät hyödykeryhmät olivat radio-, televisio- ja tietokonelaitteet (28 prosenttia), nahka ja nahkatuotteet (10 prosenttia) ja muut koneet ja laitteet (8 prosenttia).

Erittelemättömiä tavaroita on yhteensä 30 prosenttia. Niiden keskihinnan on arvioitu olevan sama kuin eriteltävissä olevien tavaroiden. Erittelemättömien tavaroiden kohdalla kuljetuserän sisältö on ollut niin heterogeeninen, ettei erää ole voitu tilastoida mihinkään yksittäiseen tavararyhmään. (Ks. tarkemmin tullin julkaisu ”Itään suuntautuva maantietransito v. 2002”.)

---

[11] Osa Suomen kauttakulkuliikenteestä on kuitenkin muun muassa muiden IVY-maiden kuin Venäjän ulkomaankauppaa.

Taulukko 2.15 Itään suuntautuvan ja maanteitse tapahtuvan kauttakulkuliikenteen hyödykerakenne vuonna 2002

Hyödykeryhmä	Paino		Arvo	
	milj. kg	osuus, %	milj. euroa	osuus, %
Elintarvikkeet	185.9	12.5	91.0	0.8
Liha ja lihatuotteet	6.6	0.4	6.2	0.1
Maito, munat, meijerituotteet	1.2	0.1	2.7	0.0
Sokeri, kaakao, suklaa, makeiset	8.2	0.6	9.0	0.1
Muut elintarvikkeet	170.0	11.5	73.1	0.6
Kemianteollisuuden tuotteet	111.3	7.5	514.7	4.3
Öljytuotteet	9.8	0.7	1.3	0.0
Peruskemikaalit	5.6	0.4	2.7	0.0
Lääkekemikaalit, lääkintätuotteet	6.5	0.4	307.8	2.5
Pesuaineet, kosmetiikka- ja toalettivalmisteet	23.6	1.6	150.3	1.2
Muu kemiallinen teollisuus	65.7	4.4	52.6	0.4
Vaatteet ja nahka	75.1	5.1	1 949.9	16.1
Nahka ja nahkatuotteet	24.7	1.7	1 194.2	9.9
Tekstiilit, vaatteet	50.4	3.4	755.8	6.2
Koneet, laitteet ja kuljetusvälineet	346.7	23.4	5 662.1	46.8
Rauta ja teräs sekä tavarat niistä	39.1	2.6	66.8	0.6
Radio-, televisio- ja tietokonelaitteet	103.4	7.0	3 428.6	28.3
Kodinkoneet	37.0	2.5	214.4	1.8
Muut koneet ja laitteet	82.8	5.6	918.5	7.6
Autot	72.0	4.9	606.0	5.0
Autojen osat, perävaunut, moottori- ja polkupyörät	6.6	0.4	41.0	0.3
Lääkintäkojeet, mittaus-, tarkkailu- ja optiikkavälineet	5.9	0.4	386.9	3.2
Muut	315.9	21.3	230.6	1.9
Erittelemätön	447.3	30.2	3 651.2	30.2
Yhteensä	1 482.2	100.0	12 099.5	100.0

Lähde: Tulli.

Palvelujen ulkomaankauppa

Venäläisten osuus yöpymisistä majoitusliikkeissä Suomessa on ollut hieman yli kymmenen prosenttia vuoden 1996 jälkeen (ks. taulukko 2.16). Se laski 10.3 prosenttiin ruplan romahduksen jälkeen vuonna 1999 mutta on sittemmin elpynyt. Ennakkotietojen mukaan venäläisten osuus olisi ollut hieman yli 12 prosenttia vuonna 2002, lähes kolme

prosenttiyksikköä vähemmän kuin vuonna 1997. Ruplan eurokurssi vaikuttaa suoraan venäläisten ostovoimaan Suomessa.

Taulukko 2.16 Ulkomaalaisten yöpymiset majoitusliikkeissä, tuhatta

Kansalaisuus	1996	1997	1998	1999	2000	2001	*2002
Ruotsi	540.9	626.5	570.6	581.5	643.0	628.5	598.9
Venäjä	454.9	549.1	540.3	388.6	451.0	520.7	525.6
Saksa	511.5	454.0	458.2	483.5	477.9	489.1	513.7
Britannia	223.9	248.5	290.6	319.9	364.8	370.6	377.1
Norja	138.4	164.3	168.8	195.2	201.8	230.7	235.7
Yhdysvallat	187.0	198.8	201.0	222.9	225.7	220.8	205.4
Alankomaat	109.3	122.3	142.6	149.4	150.8	158.8	196.8
Ranska	113.0	118.5	122.9	140.5	140.9	152.3	164.6
Italia	100.6	104.0	119.7	140.8	141.1	135.3	139.1
Japani	119.5	132.4	120.5	129.0	142.2	143.6	136.2
Muut	785.8	927.7	964.9	1 022.8	1 126.6	1 132.8	1 170.7
Yhteensä	3 284.6	3 645.9	3 700.4	3 774.0	4 066.0	4 183.2	4 263.7
Venäläisten osuus, %	13.8	15.1	14.6	10.3	11.1	12.4	12.3

Lähde: Tilastokeskus.

Venäläismatkailun merkitystä voidaan osittain tarkastella tax free -ostosten avulla (ks. taulukko 2.17). Ne kattavat kuitenkin vain osan venäläisten hankinnoista Suomessa. Global Refundin kautta muille kuin EU-maiden ja muiden pohjoismaiden kansalaisille palautetaan heidän niin halutessaan osa maasta viedyn tuotteen (ei kirjojen, alkoholi- ja tupakkatuotteiden) hinnassa maksetusta arvonlisäverosta. Tax free –ostosten minimiraja Suomessa on 40 euroa.

Venäläisten tekemien tax free -ostosten arvo oli kasvussa tarkastellun ajanjakson alussa. Ruplan voimakas heikkeneminen ja sitä seurannut venäläisten ostovoiman lasku iski myyntiin loppuvuonna 1998. Vuonna 2002 tax free -ostosten arvo oli noussut 60 miljoonaa euroon, mikä on käyvin hinnoin kymmenen miljoonaa euroa vähemmän kuin vuosina 1997-98. Kaikkien tax free -ostosten arvo vuonna 2002 oli 74.3 miljoonaa euroa, joten venäläisten matkailijoiden osuus oli 81 prosenttia.

Taulukko 2.17 Venäläisten tax free -ostokset Suomessa

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Yhteensä, milj. euroa	52.8	70.2	70.0	37.4	44.2	56.9	60.1
josta eri kauppojen osuus, %							
Vaatteiden yleisvähittäiskauppa	13.7	14.5	14.8	15.6	18.3	17.2	19.4
Itsepalvelutavaratalo	12.7	14.1	14.6	11.2	14.2	16.3	16.1
Tavaratalo	13.3	14.4	12.9	15.0	15.1	14.6	14.3
Pientavaratalot, erikoistumattomat	1.5	3.3	4.5	3.7	6.1	8.8	9.9
Urheilu	2.9	4.4	5.1	5.0	6.3	6.9	6.8
Moottoriajoneuvojen osat ja varusteet	11.7	12.1	13.6	13.9	8.1	5.9	5.7
Rauta- ja rakennustarvikkeet	11.3	7.5	5.9	5.2	4.2	3.6	3.7
Kulta ja kellot	6.9	5.7	4.5	3.7	3.5	3.0	2.7
Huonekalut	5.2	3.4	3.5	5.2	2.8	2.3	2.6
Päivittäistavarakauppa	0.5	1.3	2.2	2.2	3.0	3.5	2.6
Kodinkoneet ja viihde-elektroniikka	4.5	3.4	3.0	2.3	2.5	2.5	2.4
Naisten vaatteet	1.9	1.7	1.7	2.0	1.9	1.7	2.0
Jalkineet	2.1	2.3	2.4	2.3	2.3	2.0	1.8
Turkis- ja nahkavaatteet	2.0	2.7	2.6	2.4	1.9	1.5	1.0
Miesten vaatteet	..	..	..	..	0.3	0.6	0.8
Renkaat	1.4	1.2	0.9	0.6	0.6	0.6	0.7
Tietoliikennevälineet ja toimi	1.7	1.2	1.5	3.1	1.7	2.0	0.7
Valokuvaus	0.5	0.5	0.2	0.3	1.2	1.2	0.5
Muut	6.2	6.3	6.1	6.3	6.0	5.7	6.1

Lähde: Global Refund Finland Oy.

Myynnin arvo on taulukossa jaettu sen mukaan, minkä kaupanalan liikkeissä se on syntynyt. Tavaratalojen ja itsepalvelutavaratalojen myynti jakautuu siten monen erikoistuneen liikkeen tavarasegmenteille.

Suorat sijoitukset Venäjälle

Kansainvälisen valuuttarahaston mukaan suora sijoitus on pääomasijoitus, jonka yritys tekee toisessa maassa sijaitsevaan yritykseen pysyvän taloudellisen suhteen luomiseksi ja määräysvallan hankkimiseksi.[12] Portfoliosijoituksia ei lueta suoriksi sijoituksiksi.

[12] Käytännössä sijoitus tilastoidaan suoraksi sijoitukseksi, jos yrityksen omistusosuus tai äänivalta ulkomaisessa yrityksessä on vähintään 10 prosenttia.

Venäjälle on tehty suhteellisen vähän suoria sijoituksia verrattuna muihin siirtymätalousmaihin (ks. esim. Kaitila 2003). Taulukossa 2.18 on esitetty Goskomstatin tilastoja Venäjälle suuntautuneista suorista sijoituksista vuosina 1999-2001. Suomen Pankin tilastojen mukaan (ks. taulukko 2.20) Suomesta ei kuitenkaan tehty Goskomstatin tilastoimia investointeja vuonna 1999. Taulukossa 2.19 on puolestaan OECD:n. tilastot jäsenmaidensa suorista sijoituksista Venäjälle ja Baltian maihin.

Taulukko 2.18 Suorat sijoitukset Venäjälle alkuperämaittain, milj. USD

	1997	1998	1999	2000	2001
Yhteensä	5 333	3 361	4 260	4 429	3 980
Yhdysvallat	2 231	1 170	2 104	1 241	1 084
Alankomaat	86	610	516	610	575
Kypros	866	403	370	678	512
Saksa	331	328	330	341	495
Britannia	452	205	178	262	273
Japani	26	..	..	..	184
Neitsytsaaret (Britt.)	..	..	..	..	63
Sveitsi	137	41	89	115	51
Ranska	205	15	69	97	50
Itävalta	191	..	..	..	36
Gibraltar	..	..	3	265	..
Ruotsi	39	70	..	257	..
Suomi	..	141	138	..	..
Luxemburg	..	3	23	..	..

Lähde: Goskomstat.

Taulukko 2.19 Suorat sijoitukset OECD-maista ja niiden suuntautuminen, milj. USD

	Virta			Kanta		
	OECD-maihin	Venäjälle	Baltian maihin	OECD-maissa	Venäjällä	Baltian maissa
1992	143 914	179	3	1 565 570	820	1
1993	166 679	394	28	1 663 742	1 176	20
1994	179 251	680	76	1 807 085	2 011	184
1995	263 682	977	244	1 741 507	2 503	143
1996	267 160	1 027	197	2 063 326	3 604	397
1997	319 237	2 346	183	2 265 534	5 298	822
1998	527 023	1 814	970	2 616 729	4 809	1 471
1999	745 138	1 850	608	3 184 361	6 658	2 876
2000	1 018 304	1 003	789	3 921 217	6 391	..

Lähde: OECD.

Nämä virrat ovat häviävän pieni osa kaikista suorista sijoituksista. Suhteessa kansantalouksien kokoon Baltian maihin on suuntautunut huomattavasti enemmän suoria sijoituksia kuin Venäjälle.

Taulukko 2.20 Suorat sijoitukset Suomesta Venäjälle ja kaikkiin maihin, milj. euroa

	Virta			Varanto		
	Venäjälle	Kaikki	Venäjän osuus, %	Venäjällä	Kaikki	Venäjän osuus, %
1994	12	3 775	0.3	41	9 999	0.4
1995	8	1 100	0.7	2	10 991	0.0
1996	57	2 778	2.0	25	13 798	0.2
1997	62	4 617	1.3	63	18 505	0.3
1998	16	16 759	0.1	91	25 205	0.4
1999	65	6 209	1.0	196	33 694	0.6
2000	54	26 082	0.2	314	56 001	0.6
2001	141	9 354	1.5	458	59 259	0.8
2002	-50	8 099	..	342	60 955	0.6

Lähde: Suomen Pankki.

Taulukossa 2.21 on vielä esitetty Suomen Pankin tilastot suomalaisten tytäryritysten liikevaihdosta, tuotoista ja henkilökunnasta kokonaisuutena Venäjällä. Osuus koko henkilökunnasta on selvästi suurempi kuin osuus liikevaihdosta. Suorien sijoitusten tuotot ovat olleet absoluuttisesti alhaiset Venäjällä, mutta suhteessa liikevaihtoon ne olivat keskimääräistä suuremmat vuosina 2000-01.

Taulukko 2.21 Suomessa sijaitsevien yritysten venäläisten ja kaikkien ulkomaisten tytäryritysten ja sivuliikkeiden liikevaihto (milj. euroa), tuotto (milj. euroa) ja henkilökunta

	Liikevaihto			Tuotto		Tuotto/ liikevaihto, %		Henkilökunta		
	Kaikki	Venäjällä	Osuus %	Kaikki	Venäjällä	Kaikki	Venäjällä	Kaikki	Venäjällä	Osuus %
1994	..	..	..	339	-11	..	..	..	..	..
1995	..	..	..	639	-23	..	..	..	..	..
1996	36 066	74	0.2	829	0	2.3	0.0	137 273	1 047	0.8
1997	45 146	144	0.3	1 737	9	3.8	6.3	143 531	1 205	0.8
1998	61 747	60	0.1	1 764	-58	2.9	-96.7	182 170	352	0.2
1999	80 616	311	0.4	3 023	14	3.7	4.5	256 861	7 248	2.8
2000	111 698	471	0.4	4 149	11	3.7	2.3	288 087	6 920	2.4
2001	116 667	923	0.8	5 213	69	4.5	7.5	315 062	6 300	2.0
2002	128 288	1 003	0.8	4 716	54	3.7	5.4	333 733	9 512	2.9

Lähde: Suomen Pankki.

3 EU:N JA VENÄJÄN TALOUS-SUHTEIDEN VAIKUTUS VENÄJÄÄN

3.1 Itälaajenemisen vaikutuskanavat Venäjän talouteen

Euroopan unionin itälaajeneminen muuttaa Euroopan kauppajärjestelyjä merkittävästi. EU:n ulkopuolisten maiden kannalta keskeinen kysymys on, kuinka unioni järjestää kauppasuhteensa niiden kanssa uudessa tilanteessa. Maille, joiden talouden rakenne tai kaupan suhteellinen etu vastaa uusien jäsenmaiden kaupan rakennetta ja suhteellista etua, kokevat todennäköisesti suurimmat vaikutukset. Uusille jäsenmaille sisämarkkinoiden jäsenyys antaa kilpailuedun, joka perustuu aiempaa matalampiin kaupan kustannuksiin kuin sisämarkkinoiden ulkopuolisten maiden viennissä.

Pahimmillaan EU:n itälaajeneminen marginalisoi unionin ulkopuolelle jääviä maita. Uusien jäsenmaiden kannalta unionin jäsenyys merkitsee integraation tiivistymistä. Se merkitsee matalampia kaupan kustannuksia ja sitä kautta mahdollista kilpailuetua, millä on suorien vaikutusten lisäksi epäsuora vaikutus muun muassa ulkomaisten investointien suuntautumisen kannalta.

Yleisesti sisämarkkinoiden laajeneminen lisää kauppaa EU-jäsenmaiden välillä matalampien kaupan esteiden vuoksi. Tämä *kaupan luomisen* vaikutus on EU-jäsenmaiden kannalta positiivinen. Venäjän kannalta tällä unionin sisäisellä kaupan kasvulla ei ole suoraa vaikutusta, mutta se heijastuu epäsuorasti kahdella tavalla, kun Venäjän suhteellinen asema sisämarkkinoilla heikkenee ja kun sisämarkkinat kasvavat.

EU:n sisäkaupan kasvaessa kaupan suhteelliset esteet ja kustannukset EU:n ja sen ulkopuolisten maiden välillä nousevat, vaikka unionin kauppapolitiikka ulkopuolisia maita kohtaan säilyisi ennallaan. Tästä seuraava kilpailuetu ohjaa kauppavirtoja tuonnista EU:n ulkopuolisista maista sisämarkkinakaupaksi. Tämä *kaupan siirtymän* vaikutus on negatiivinen EU-maiden kannalta ja se heijastuu taloudellisena hyvinvointitappiona myös unionin ulkopuolisiin maihin, kuten Venäjään. EU-maiden kannalta kaupan siirtymän tekee negatiiviseksi se, että aiempi

tuontisuhde venäläisyrityksen kanssa purkautuu, koska kaupan suhteelliset kustannukset muuttuvat kauppapolitiikan myötä. Jos tuonti Venäjältä oli alun pitäen paras ratkaisu, kauppapolitiikan seurauksena koituva muutos ei ainakaan ole parempi.

EU:n laajeneminen merkitsee myös sisämarkkinoiden kasvua. Venäjän kannalta EU yhtenäisenä markkina-alueena kasvaa, kun uudet jäsenmaat omaksuvat EU:n yhteisen kauppapolitiikan Venäjää kohtaan. Tällä on positiivinen vaikutus Venäjän kannalta, koska suurempi osa sen viennistä kohtaa yhtäläiset kaupan säännöt. Positiivinen vaikutus korostuu, jos uusien jäsenmaiden kauppapolitiikka Venäjää kohtaa muuttuu avoimemmaksi, kun ne omaksuvat unionin yhteisen kauppapolitiikan.

Teoreettisesti EU:n laajenemisen kolmen vaikutuskanavan yhteisvaikutus on epäselvä niin unionin jäsenmaiden kuin ulkopuolisten maiden, kuten Venäjän kannalta. Taloudellisen hyvinvoinnin kannalta EU:n itälaajeneminen voi siis olla hyvinvointia lisäävä tai jopa EU-maiden kannalta sitä vähentävä.

EU-maiden kannalta keskeinen kysymys on sisäisen kaupan luomisen ja kaupan siirtymän välinen suhde. Edellinen hallitsee todennäköisesti, mikäli uusilla jäsenmailla ja EU:lla on jo ennen laajenemista runsaasti kauppavaihtoa keskenään. Toinen keskeinen seikka on se, kuinka uusien jäsenmaiden kauppapolitiikka muuttuu, kun ne omaksuvat unionin kauppapolitiikan.

Venäjän kannalta EU:n keskeinen merkitys vientikohteena tekee kaupan siirtymän vaaran merkittävämmäksi. Laajentuneen EU:n osuus Venäjän viennistä on noin puolet, joten sitä voidaan pitää hyvin keskeisenä markkina-alueena. Samainen tekijä kuitenkin myös voimistaa mahdollisia positiivisia vaikutuksia, jos uusien jäsenmaiden kauppapolitiikka Venäjää kohtaan liberalisoituu niiden EU-jäsenyyden myötä.

Venäjän merkitys kauppakumppanina vaihtelee merkittävästi EU-maittain. Tästä johtuen edellä kuvatut vaikutukset vaihtelevat myös maittain. Venäjän viennin kannalta Saksa on ylivoimaisesti sen keskeisin kauppakumppani. Nykyisistä EU maista Italia ja Suomi ovat seuraavina. Uusista jäsenmaista Unkari ja Tšekki ovat Venäjän tärkeimmät vientimaat. EU-maiden tuonnissa Venäjän merkitys on keskeisin niin ikään Suomelle, Italialle ja Saksalle ja uusista jäsenmaista Slovakialle, Puolalle, Unkarille ja Tšekille.[13]

---

[13] Ks. tarkemmin edeltä luku 2.

Empiirisissä tutkimuksissa EU-integraatio on todettu poikkeuksetta jäsenmaittensa taloudellista hyvinvointia parantavaksi.[14] Tämän taustalla voidaan nähdä kaksi mahdollista selitystä. Toisaalta EU-integraatio on liberalisoinut uusien jäsenmaiden kauppapolitiikkaa. Tästä parhaana esimerkkinä on EEC:n muodostuminen, joka avasi Ranskan ja Italian talouksia. Myös Suomen jäsenyyden taustalla voidaan nähdä vastaava piirre, koska EU-jäsenyys purki protektionistisen maatalouspolitiikan (ks. Alho ym. 1992 tai Flam 1995). Toisaalta EU on laajentunut niin, että sen osuus uusien jäsenmaiden kaupasta on ollut jo ennen jäsenyyttä merkittävä. Nykyisin EU:n osuus jäsenmaittensa kaupasta on hieman yli 60 prosenttia.

EU:n itälaajenemisen voidaan katsoa alkaneen Berliinin muurin murtumisesta vuonna 1989. Kaupan esteiden purkaminen EU:n ja vuonna 2004 unioniin liittyvien maiden välillä alkoi nopeasti 1990-luvun alussa ja prosessin tavoitteena oli jo hyvin aikaisessa vaiheessa Keski- ja Itä-Euroopan entisten sosialistimaiden jäsenyys EU:ssa.[15] Euroopan unionin kauppapolitiikka uusia jäsenmaita kohtaan on näin jo pitkään eriytynyt voimakkaasti siitä, mitä se on Venäjää kohtaan.[16] Näin edellä kuvatut vaikutukset ovat jo suurelta osin alkaneet toteutua Eurooppa-sopimusten myötä. Myös EU:n kauppa Venäjän kanssa on sittemmin liberalisoitunut.

Euroopan unionin laajenemista koskeva empiirinen tutkimus on pitkälti painottunut arvioimaan laajenemisen vaikutusta nykyisiin ja uusiin jäsenmaihin. Jonkinlaisena konsensustuloksena voidaan pitää sitä, että laajenemisen taloudellinen vaikutus nykyisiin jäsenmaihin jää pieneksi, noin 0.2 prosenttiin suhteessa kokonaistuotantoon.[17] Hyvinvointilisäys riittäisi näin kattamaan itälaajenemisesta aiheutuvat budjettikustannukset.

Uusien jäsenmaiden kannalta vaikutukset nousevat huomattavasti suuremmiksi. Baldwinin ym. (1997) simulointitulosten mukaan itälaajenemisen vaikutus uusissa jäsenmaissa on 1.5 prosenttia kokonaistuotannosta jo pelkästään suoraan ulkomaankaupasta seuraavien

---

14 Ks. esim. Sapir (1992), Winters (1987) ja Suomen jäsenyyden osalta Alho ym. (1992) ja Flam (1995).

15 Unkari ja Puola hakivat jäsenyyttä jo 1994. Loput kahdeksan maata hakivat jäsenyyttä kahden vuoden sisällä tästä.

16 Raamit EU:n ja Venäjän välisille kaupallisille järjestelyille on kirjattu vuonna 1994 allekirjoitettuun ja 1.12.1997 voimaan tulleeseen kumppanuus ja yhteistyösopimukseen (ks. edeltä luku 2).

17 Ks. esim. Baldwin ym. (1997), Alho ym. (2001) tai Vaittinen (2001).

vaikutusten kautta. Jos EU-jäsenyys lisää uusien jäsenmaiden houkuttelevuutta investointikohteina, vaikutukset voivat kasvaa moninkertaisiksi.

EU:n ulkopuolisiin maihin kohdistuvia vaikutuksia on arvioitu vähemmän. Baldwin ym. (1997) päätyvät siihen, että itälaajenemisella on marginaalisen pieni haittavaikutus muuhun maailmaan. Poikkeuksena on kuitenkin entisen Neuvostoliiton alue, joka saa heidän arvionsa mukaan hyvinvointilisän, joka on suhteellisesti samaa suuruusluokkaa kuin EU:n nykyisillä jäsenmailla.

Myös Liapis & Tsigas (1998) päätyvät samansuuntaiseen arvioon. Heidän mukaansa laajenneen EU:n ulkopuoliset alueet eivät välttämättä kärsi itälaajenemisesta ja esimerkiksi Yhdysvaltojen kannalta laajenemisesta seuraisi positiivinen vaikutus.

Seuraavassa keskitytään arvioimaan EU:n itälaajenemisen vaikutusta Venäjään. Arviot perustuvat laskettavaan numeeriseen yleiseen tasapainomalliin eli samaan metodiin kuin kaksi edellä mainittua esimerkkiä. Mallissa maiden tai alueiden väliset riippuvuussuhteet määräytyvät kauppavirtojen ja toimialojen väliset riippuvuussuhteet puolestaan alueellisten panos-tuotos –linkkien välityksellä. Mallin käyttämä data koostuu bilateraalisista kauppavirroista, tuotantorakenteesta, kulutuksesta sekä tavaroitten ja palvelujen välituotekäytöstä. Uusimmassa malliversiossa on 66 aluetta ja 57 toimialaa,[18] jotka on yhdistetty simuloinnissa 12 alueeksi ja 15 toimialaksi.[19]

Skenaarioista ensimmäisessä (EU1) otetaan huomioon vain kaupan esteissä tapahtuneet muutokset. Edellä kuvattiin, kuinka itälaajeneminen ja yleisemmin kaupan esteiden alueellisesti rajattu alentaminen vaikuttavat EU-maiden ja ulkopuolisten maiden taloudelliseen hyvinvointiin suoraan kauppavirtojen välityksellä. Esitetty tarkastelu pätee, jos EU olisi pelkkä tulliliitto, mutta se ei enää riitä, kun EU-integraatio on edennyt sisämarkkinoihin ja yhteiseen valuuttaan.

Tämän vuoksi seuraavassa tarkastellaan kuvatun perusskenaarion lisäksi myös kahta lisäsimulointia, joista ensimmäisessä (EU2) oletetaan, että sisämarkkinoiden integraatio lisää koti- ja ulkomaisten hyödykkeiden välistä substituoitavuutta. Ajatuksena on, että sisämarkkinat vähentävät markkinoiden segmentoituneisuutta, mikä malli-

---

18 Ks. tarkemmin Hertel (1997) tai http://www.gtap.agecon.purdue.edu.

19 Ks. tarkemmin Sulamaa & Widgrén (2003).

teknisesti otetaan huomioon kasvattamalla koti- ja ulkomaisten hyödykkeiden välistä substituutiojoustoa. Tällä pyritään arvioimaan niitä vaikutuksia, joita hyvin toimivilla laajenneilla EU:n sisämarkkinoilla on Venäjän talouteen. Perusteena sille, miksi koti- ja ulkomaiset hyödykkeet ovat helpommin korvattavissa toisillaan, voidaan pitää sisämarkkinaohjelman tavoitteita poistaa perinteisten kaupan esteiden lisäksi niin sanotut näkymättömät kaupan esteet, joita ovat esimerkiksi rajamuodollisuudet, eriävät tuotemääräykset ja standardit maittain ja ylipäätään, mitkä tahansa tekijät, jotka lisäävät markkinoiden segmentoituneisuutta.

Kolmannessa skenaariossa (EU3) pyritään ottamaan huomioon välillisesti ulkomaisten investointien merkitys laajenneilla sisämarkkinoilla. Malliteknisesti tämä toteutetaan olettamalla uusien jäsenmaiden työvoiman ja pääoman tuottavuuden paranevan kertaluontoisesti kuudella prosentilla. Tuottavuuden kohentumisen yhtenä syynä voidaan pitää lisääntyneitä ulkomaisia investointeja KIE-maihin.

EU:n itälaajeneminen on edennyt 1990-luvun aikana varsin pitkälle. Suorien näkyvien kaupan esteiden osalta jo Eurooppa-sopimukset merkitsevät teollisuustuotteiden vapaakauppaa ja tältä osin viimeiset siirtymäajat tulivat täyteen vuonna 2002. Tämän lisäksi KIE-maihin on jo nyt investoitu varsin runsaasti. Investointeja ovat vastaanottaneet erityisesti maat, joiden talousuudistukset ovat edenneet nopeimmin ja joiden nopeasti toteutuva EU-jäsenyys on neuvottelujen kuluessa näyttänyt todennäköiseltä. Jotta tämä tulee otettua huomioon, simuloinneissa on erotettu omaksi osakseen versio (EU1EA), joka ottaa huomioon jo Eurooppa-sopimuksilla aikaansaadut muutokset. Tällöin näkyvien kaupan esteiden muutokset rajoittuvat lähinnä maatalouteen ja lisäksi oletetaan, että ulkomaisista investoinneista seuraava tuottavuusparannus on jo tapahtunut, kun itälaajeneminen toteutuu.

Taulukossa 3.1 on esitetty arvio EU:n itälaajenemisen vaikutuksista eri alueiden kokonaistuotantoon yllä kuvatuissa neljässä skenaariossa. GTAP-mallin puutteena on, että se käsittelee alueellisesti entistä Neuvostoliitoa yhtenä kokonaisuutena. Tämä on syytä pitää mielessä tuloksia tulkitessa Venäjän kannalta. Yleisesti voidaan ajatella, että taulukon luvut antavat pessimistisen kuvan, koska Venäjän ja EU:n kaupalliset sopimusjärjestelyt ovat pidemmällä kuin useimpien muiden IVY-maiden. Toisaalta voidaan väittää, että Venäjän taloudellinen sidos EU:hun kaupan välityksellä on tiiviimpi kuin useimpien muiden IVY-maiden, mikä puolestaan tukee ajatusta arvioiden optimistisuudesta.

Taulukon alueista EU-pohjoinen sisältää Ruotsin, Tanskan ja Itävallan. EU-etelä sisältää loput EU-maat pl. Suomi ja Saksa, jotka on erotettu omiksi yksiköikseen.

Taulukko 3.1 Itälaajenemisen vaikutukset eräiden alueiden kokonaistuotantoon, %

	EU1	EU1EA	EU2	EU3
NAFTA	0.000	0.000	0.000	0.000
Saksa	0.008	-0.004	0.012	0.008
IVY	-0.007	0.004	0.001	-0.006
Suomi	0.008	-0.003	0.010	0.008
EU-pohjoinen	0.004	-0.008	0.005	0.004
EU-etelä	0.006	0.002	0.008	0.006
KIE-maat	0.539	0.366	0.706	1.645

Lähde: Sulamaa & Widgrén (2003).

Taulukosta havaitaan, että kokonaistuotannon tasolla itälaajeneminen vaikuttaa käytännössä vain uusiin jäsenmaihin. Perusskenaariossa ne hyötyvät 0.54 prosenttia suhteessa kokonaistuotantoon. Arvio on pienempi kuin esimerkiksi Baldwinin ym. (1997) arvio, mutta taulukon 3.1 tulokset perustuvat uudempaan lähtökohtaaineistoon kaupan esteistä. Lisäerona on se, että tässä käytetty malliversio on täydellisen kilpailun versio, kun taas Baldwin ym. (1997) käyttävät epätäydellisen kilpailun malliversiota. Tulosten eroa voidaankin selittää paljolti sillä, että koska kaupan esteet ovat varsin matalat, merkittävimmät integraation hyvinvointivaikutukset seuraavat kilpailun kiristymisestä.

IVY-maille itälaajenemisen vaikutus on käytännössä nolla. Negatiivinen vaikutus skenaariossa EU1 johtuu lähinnä IVY-maiden viennin vaihtosuhteen heikkenemisestä. Positiivinen vaikutus muodostuu puolestaan KIE-maiden kaupan esteiden alenemisesta suhteessa Venäjään ja muihin IVY-maihin erityisesti hiilessä ja metalleissa, jotka ovat Venäjälle suhteellisesti erittäin keskeisiä vientituotteita KIE-maihin. EU soveltaa näissä matalampaa rajasuojaa, jonka KIE-maat omaksuvat jäsenyyden toteutuessa. Sama koskee osin myös määrällisiä rajoituksia Venäjältä tapahtuvassa tuonnissa sekä polkumyyntisääntöjä. Näiden kohdalla on epäselvää, kuinka uudet jäsenmaat kykenevät vaikuttamaan EU:n harjoittamaan politiikkaan.

Jos tarkastellaan itälaajenemisen vaikutuksia IVY-maihin edellä kuvatuin kaupan luomisen ja kaupan siirtymän käsittein, nykyisten

EU-maiden kannalta itälaajenemisen kaupan luontivaikutus jää pieneksi. Tämä johtuu KIE-maiden yhteenlasketustakin pienestä taloudellisesta koosta ja siitä, että kauppa on paljolti vapautunut jo 1990-luvun aikana. Kaupan osalta itälaajeneminen on paljolti jo toteutunut. KIE-maiden kannalta vaikutukset ovat suuremmat, koska EU edustaa niille keskeisempää markkina-aluetta kuin ne EU:lle.

Venäjän ja muiden IVY-maiden kannalta itälaajenemisen negatiivinen kaupan siirtymävaikutus ja positiivinen markkinoiden koon vaikutus ja kaupan esteiden aleneminen suhteessa nykytilanteeseen näyttävät suunnilleen kumoavan toisensa.

3.2 Venäjän ja EU:n kauppasuhteet

Venäjän talouden koko suhteessa EU:hun on pieni, jolloin myös EU:n merkitys Venäjän viennille on suurempi kuin Venäjän markkinoiden merkitys EU-maiden viennille. Tämä epäsymmetria vaikuttaa merkittävällä tavalla myös Venäjän ja EU:n välisiin kauppasuhteisiin ja niiden kehitykseen.

EU:n ja Venäjän kauppasuhteiden ohjenuoraksi otettiin vuonna 1994 tavoite vapaakaupasta. Vaikka tämä tavoite ei 1990-luvulla toteutunutkaan, EU:n ja Venäjän välisten taloussuhteiden tavoitetasoa on sittemmin nostettu. Tämänhetkisten tavoitteiden mukaan EU:n ja Venäjän tulevat taloussuhteet pohjautuisivat Euroopan talousaluetta (ETA) muistuttavalle pohjalle.

Esillä olleiden ajatusten mukaan EU:n ja Venäjän väliset taloussuhteet voidaan rakentaa ainakin kolmen eritasoisen järjestelmän varaan. Näistä väljin olisi (teollisuustuotteita koskeva) vapaakauppasopimus, joka vastaisi EFTA-maiden ja EU:n välisiä bilateraalisia sopimuksia ennen ETA-sopimuksen voimaantuloa. Koska poliittinen dialogi on kuitenkin edennyt tavoitteissaan konkreettisesti pidemmälle, vapaakauppasopimuksen ottaminen pitkän aikavälin tavoitteeksi voi olla hankalaa. Pelkkä vapaakauppasopimus ei myöskään välttämättä edistä Venäjän talouden uudistumista samassa määrin kuin integraatiossa pidemmälle ulottuva sopimus. Viimeaikaisessa integraatiokirjallisuudessa onkin painotettu kauppablokkien potentiaalista merkitystä toimia ulkopuolisena ankkurina niiden läheisyydessä sijaitsevien siirtymätalouksien talousuudistusten vauhdittajina (esim. Ethier 1998, Kaminski 2000 ja Venäjää koskien Berglöf 2000).

Toisena mahdollisuutena voidaan pitää nykyisen PCA-sopimuksen laajennettua versiota, jonka tavoitteena olisi edistää Venäjän ja EU:n välistä integraatiota pidemmälle kuin pelkkä ulkomaankauppa. Tällöin esikuvana voisivat toimia Eurooppa-sopimukset, joita EU ja 1990-luvulla jäsenyyttä hakeneet maat sopivat viime vuosikymmenen alkupuoliskolla. Aiempana esimerkkinä vastaavasta ovat niin sanotut assosiaatiosopimukset. Eurooppa-sopimuksia muistuttavassa vaihtoehdossa ongelmaksi muodostuu se, että vaikkakin EU:n ja Venäjän välinen PCA-sopimus muistuttaa rakenteeltaan Eurooppa-sopimuksia sisältäen artikloja muun muassa kilpailusta, investoinneista, tekijänoikeuksista ja poliittisesta dialogista, sitä ei ole tarkoitettu sisällöltään samanlaiseksi (ks. Hamilton 2003). Eurooppa-sopimusten keskeisenä tarkoituksena oli valmistaa Keski- ja Itä-Euroopan maita EU-jäsenyyteen, mikä ei pidä PCA-sopimuksen kohdalla paikkansa.

PCA-sopimukseen perustuvaa ratkaisua ei voida pitää myöskään kovin pitkän ajan ratkaisuna, koska se on osin ristiriidassa Venäjän tulevan WTO-jäsenyyden kanssa (ks. Hamilton 2003). EU voi sopimuksen mukaan soveltaa määrällisiä tuontirajoituksia tekstiileille ja vaatteille sekä teräkselle. Jälkimmäisessä EU voi lisäksi soveltaa polkumyynnin estäviä säädöksiä tai rangaistustulleja. Tekstiilien ja vaatteiden osalta määrällisiä rajoituksia ei ole sovellettu vuoden 1998 jälkeen. Teräksen ulkomaankaupassa sopimus asettaa kaupan vapauden ehdoksi sen, että Venäjä noudattaa vastaavia säädöksiä kuin EU:n terästeollisuus koskien kilpailua, valtiontukia ja ympäristönormeja. Koska näistä päätetään EU-tasolla, Venäjä omaksuu olemassa olevan lainsäädännön lisäksi myös tulevan EU-lainsäädännön tältä osin. Venäjän WTO-jäsenyys muuttaa tältä osin asetelmaa eikä PCA-sopimusta voida nykymuodossaan enää soveltaa (Hamilton 2003).

Kolmantena vaihtoehtona järjestää EU:n ja Venäjän tulevaisuuden taloussuhteet on esitetty vastaavaa ratkaisua kuin ETA-sopimus EU:n ja EFTA-maiden välillä.[20] Puhtaimmillaan ETA-ratkaisu merkitsisi neljän vapauden toteutumista EU:n, EFTAn ja Venäjän alueella. Vaikka EU:n ja Venäjän välisessä dialogissa ETA-ajatusta ei ole loppuun asti konkretisoitu, ihmisten vapaa liikkuminen on kuitenkin suljettu talousalueajatuksen ulkopuolelle.

Suurempi kysymys mahdollisessa Venäjän ja EU:n välisessä yhteisessä talousalueessa on siihen sisältyvä epäsymmetria, joka murensi

[20] EU:n ja Venäjän taloudellisen integraation kohdalla tästä käytetään myös nimitystä Yhteinen Euroopan talousalue (Common European Economic Area/Space).

jo EFTA-maiden ja EU:n välistä talousaluesopimusta johtaen Suomen, Ruotsin ja Itävallan EU-jäsenyyteen. Epäsymmetria juontaa juurensa siitä, että ETA-sopimus ei voi olla ristiriidassa EU-lainsäädännön kanssa. Koska sopimus ei salli poikkeuksia, myös EFTA-maat joutuvat noudattamaan EU:ssa päätettyä sisämarkkinalainsäädäntöä.

EU:n ja Venäjän talousalueella suuri erottava tekijä ETA-sopimuksesta on se, että Venäjä on huomattavasti vähemmän integroitunut sisämarkkinoihin kuin EFTA-maat 1990-luvun alussa. Tämä tekee ETA-tyyppisen ratkaisun ongelmalliseksi EU:n kannalta, koska se edellyttäisi niin sanotun Cassis de Dijon –periaatteen noudattamista myös muun muassa Venäjällä myytäväksi sallittujen tuotteiden kohdalla. Tämä todennäköisesti siirtää sopimuksen käytännön toteutusta pitkälle eteenpäin.

Suurempana ongelmana Venäjän ja EU:n talousaluesuunnitelmassa on ratkaisun epäsymmetria. Sopimus tuskin toimii, kun toisena osapuolena on maa, josta ei voi tulla EU-jäsenmaata. Edellytys olemassa olevan ja tulevan sisämarkkinalainsäädännön yksipuolisesta omaksumisesta ja sen toimeenpanemisesta samalla tavalla kuin EU:ssa on Venäjän tapauksessa liian kova, jotta sopimuksen tavoitteiden turvaamiseksi tarvittavien instituutioiden rakentaminen olisi mahdollista. Hamilton (2003) pitääkin nykyistä ajatusta luoda EU:n ja Venäjän välinen ETA-tyyppinen talousalue Venäjän integroitumista hidastavana tekijänä ja tapana siirtää konkreettisia ja käytännössä helpommin läpivietäviä vapaakauppaneuvotteluja tulevaisuuteen.

Seuraavassa keskitytään arvioimaan EU:n ja Venäjän välisen vapaakauppasopimuksen taloudellista vaikutusta. Arviot perustuvat laskettavaan numeeriseen yleiseen tasapainomalliin eli samaan metodiin kuin arviot itälaajenemisen vaikutuksista edellä. Laskelmissa on oletettu, että itälaajeneminen on jo tapahtunut ennen vapaakauppasopimuksen voimaanastumista.

Kuten edellä laskelmissa on eroteltu kolme skenaariota. Skenaarioista ensimmäisessä (FTA1) otetaan huomioon vain kaupan esteissä tapahtuneet muutokset.

Perusskenaarion lisäksi on tehty kaksi lisäsimulointia. Näistä ensimmäisessä (FTA2) oletetaan, että EU:n ja Venäjän välinen vapaakauppasopimus lisää koti- ja ulkomaisten hyödykkeiden välistä substituoitavuutta. Tällä pyritään arvioimaan niitä vaikutuksia, joita hy-

vin toimivalla vapaakauppasopimuksella on. Periaatteessa tämäntyyppinen vaikutus voidaan perustella myös EU:n ja Venäjän talousalueen muodostamisella. Perusteenahan sille, miksi koti- ja ulkomaiset hyödykkeet ovat helpommin korvattavissa toisillaan, voidaan pitää sisämarkkinaohjelman tavoitteita poistaa perinteisten kaupan esteiden lisäksi niin sanotut näkymättömät kaupan esteet. Niitä ovat esimerkiksi rajamuodollisuudet, eriävät tuotemääräykset ja standardit maittain ja ylipäätään, mitkä tahansa tekijät, jotka lisäävät markkinoiden segmentoituneisuutta.

Kolmannessa skenaariossa (FTA3) pyritään ottamaan huomioon välillisesti ulkomaiset investoinnit EU:n ja Venäjän vapaakauppa-alueella. Mallitekniseti tämä toteutetaan kasvattamalla Venäjän työvoiman ja pääoman tuottavuutta kertaluontoisesti kuudella prosentilla. Tuottavuuden kohentumisen yhtenä syynä voidaan pitää lisääntyneitä ulkomaisia investointeja Venäjälle. Myös tämän vaikutuksen perusteeksi voidaan esittää EU:n ja Venäjän talousaluetta, joka samankaltaistaa sopimukseen liittyvät instituutiot Venäjällä EU:n kanssa, mutta myös vapaakauppasopimuksen toimeenpano edellyttää toimivia venäläisiä instituutioita. Vapaakauppasopimuksen toimivuus saattaa tätä kautta lisätä ulkomaisia investointeja Venäjälle. Tässä suhteessa talousalueneuvotteluilla voi olla jopa negatiivinen vaikutus, jos sijoittajat eivät usko talousalueen toimivuuteen tai jos neuvottelut siitä kestävät pitkään. Vapaakauppasopimus puolestaan on toteutettavissa nopeammin ja vie samalla Venäjän integroitumista EU:hun suuren askeleen eteenpäin.

Taulukko 3.2 EU:n ja Venäjän välisen vapaakauppasopimuksen vaikutukset eräiden alueiden kokonaistuotantoon, %

	FTA1	FTA2	FTA3
NAFTA	0.000	0.000	-0.001
Saksa	-0.016	-0.028	-0.016
IVY	0.038	0.087	1.093
Suomi	0.033	0.034	0.033
EU-pohjoinen	-0.067	-0.092	-0.068
EU-etelä	-0.030	-0.040	-0.031
KIE-maat	-0.846	-1.218	-0.846

Lähde: Sulamaa & Widgrén (2003).

Taulukko 3.2 kokoaa simulointitulokset vaikutuksina eri alueiden ja maiden BKT:hen suhteessa siihen, mitä ilman vapaakauppasopi-

musta tapahtuisi. Tuloksista havaitaan, että vapaakauppasopimus on tehdyistä taustaoletuksista riippumatta Venäjän kokonaistuotantoa lisäävä, mutta EU:n kokonaistuotantoa vähentävä verrattuna tilanteeseen ilman vapaakauppasopimusta. Erityisen suuri negatiivinen vaikutus näyttää kohdistuvan uusiin jäsenmaihin. Muuta maailmaa koskevat vaikutukset jäävät hyvin pieniksi.

On huomattava, että taulukon BKT-vaikutukset eivät ole samat kuin maiden ja alueiden kohtaamat taloudelliset hyvinvointivaikutukset, koska taulukon luvut eivät ota huomioon niitä positiivisia vaikutuksia, jotka seuraavat tehottomamman kotimaisen tuotannon korvaamisesta tuonnilla. Jos näin menetellään, vapaakauppa-alue lisää paitsi Suomen myös Saksan taloudellista hyvinvointia. Koko laajentuneen EU:n kannalta sopimus on kuitenkin kaikissa tapauksissa hyvinvointia laskeva, joskin vaikutukset jäävät hyvin pieniksi skenaarioissa FTA1 ja FTA3. Jos tarkastellaan koko EU:n ja Venäjän vapaakauppa-aluetta, sen vaikutus on positiivinen niin ikään skenaarioissa FTA1 ja FTA3. Myös tämä tulos näyttää tukevan ajatusta, että hyvin toimiva vapaakauppa-alue EU:n ja Venäjän välillä on taloudellisen hyvinvoinnin kannalta talousaluetta parempi ratkaisu.

3.3 Johtopäätökset

Tämän tutkimuksen aikahorisontin aikana Venäjä liittyy WTO:n jäseneksi ja neuvottelee jonkun muun kauppasopimuksen laajentuneen EU:n kanssa. Venäjän WTO-jäsenyys vapauttaa paitsi Venäjän ja muiden WTO-jäsenten välistä kauppaa, mutta samalla myös epäsuorasti Venäjän ja EU:n välistä kauppaa, kun joistain PCA-sopimuksen sisältämistä käytännöistä luovutaan. Tämä koskee erityisesti Venäjän terästeollisuutta, maataloutta sekä tekstiili- ja vaatetusteollisuutta, joissa kaikissa EU:n ja Venäjän välistä kauppaa säädellään määrällisillä tuontirajoituksilla tai polkumyyntisäännöksillä. EU:n itälaajenemisen taloudelliset vaikutukset Venäjälle jäävät vähäisiksi ja WTO-jäsenyydellä saattaakin olla epäsuorasti merkittävämpi vaikutus, koska se edistää myös kaupan esteiden alenemista määrällisten rajoitusten ja polkumyyntisääntöjen osalta Venäjän ja EU:n välillä.

Tavoitteet EU:n ja Venäjän kauppasopimuksen ja sitä kautta EU:n ja Venäjän välisen integraation syvyydestä ovat kasvaneet viime vuosina merkittävästi. Tavoitteeksi on otettu Euroopan talous-

aluetta muistuttava ratkaisu vanhan vuonna 1994 päätetyn vapaakauppasopimustavoitteen sijaan. ETA-tyyppinen ratkaisu EU:n ja Venäjän välillä näyttää kuitenkin epärealistiselta, koska Venäjä ole vielä kovin integroitunut EU:n kanssa ja erityisesti koska Venäjästä ei tule EU:n jäsentä. Talousaluesopimus edellyttää Venäjältä sisämarkkinalainsäädännön yksipuolista omaksumista myös tulevaisuudessa ja sen samantasoista toimeenpanoa kuin EU:ssa. Talousalueen toimeenpanoon tarvitsemien pysyvien instituutioiden rakentaminen voi osoittautua Venäjällä mahdottomaksi.

Myöskään edellä läpikäydyt simulointitulokset eivät tue talousaluetta verrattuna vapaakauppa-alueeseen. Simulointitulosten mukaan näkyvien ja näkymättömien kaupan esteiden poistamisesta seuraa negatiivisia taloudellisia vaikutuksia lähinnä uusiin jäsenmaihin ja eteläisiin nykyisiin EU-maihin. Näkymättömistä kaupan esteistä seuraavat vaikutukset ovat suurempia, jolloin talousalueen häviäjien voi olla helpompi hyväksyä vapaakauppasopimus. Nopeasti toteutettu tiivis integraatio myös kasvattaa negatiivista kaupan siirtymävaikutusta, jonka voi olettaa pienenevän tulevaisuudessa, jos EU:n ja Venäjän integroituminen etenee vapaakauppasopimuksen pohjalla.

Tarrautuminen suunnitelmaan suoraan toteutettavasta talousalueesta voi myös hidastaa välttämätöntä kaupan integraatiota EU:n ja Venäjän välillä, millä voi olla negatiivisia vaikutuksia erityisesti Venäjän kannalta. Suomi on yksi harvoista EU-maista, jonka taloudellista hyvinvointia molemmat ratkaisumallit kohentavat. Tässä suhteessa Suomen etu on tukea mahdollisimman nopeaa vapaakaupan toteuttamista.

4 GLOBALISAATION VAIKUTUKSET TALOUSSUHTEISIIN

Edellä käsiteltyjen sopimusperustan muutosten ohella Suomen ja Venäjän taloussuhteiden kehitykseen vaikuttaa tulevaisuudessa merkittävästi *globalisaatio*. Tämä on maailmantalouden megatrendi, joka vaikuttaa useilla taloudellisen toiminnan alueilla. Vaikutuksen voimakkuus ja nopeus riippuvat pitkälle Venäjän taloudellisesta avautumisesta sekä poliittisen ja taloudellisen vakauden saavuttamisesta. Globalisaatioprosessi on Venäjällä pitkä ja se voi edetä monen mutkan kautta. Maassa tehdyt taloudelliset ja poliittiset perusratkaisut vievät sitä kuitenkin tähän suuntaan. Tässä luvussa tarkastellaan yleisellä tasolla globalisaatiota ja sen vaikutuksia Suomen ja Venäjän taloussuhteisiin.

4.1 Mitä globalisaatio tarkoittaa?

Globalisaatiolla voidaan tarkoittaa monia asioita termin käyttäjästä riippuen. Yksinkertaistaen se on aiemmin kansallisten rajojen sisällä tapahtuneiden toimintojen muuttumista kansainvälisiksi, jopa koko maapallon kattaviksi eli globaaleiksi. Globalisaatiota tapahtuu monilla elämän aloilla.

Taloudellisen globalisaation tunnusmerkki on laaja toiminta seuraavilla alueilla (ks. Kotilainen ja Kaitila, 2002, 6):

1) tavaroiden ja palvelujen ulkomaankauppa,
2) suorat ulkomaiset sijoitukset,
3) muut yritystason taloudelliset yhteistyömuodot:
    a) yhteisyritykset, joissa ulkomaalaisella omistajalla on vähemmistöosakkuus,
    b) teknologian tai kauppamerkkien tarjonta lisenssisopimuksilla,
    c) kansainvälinen alihankinta,
    d) franchising-sopimukset

4) portfoliosijoitukset,
5) kansainvälinen siirtolaisuus,
6) ulkomainen otto- ja antolainaus,
7) ulkomaanapu,
8) makrotalouspolitiikan integraatio.

Laaja ulkomaankauppa on välttämätön, mutta ei riittävä ehto globalisaatiolle. Myös muilla edellä mainituilla alueilla täytyy olla laajaa toimintaa.

Globalisaatiota vauhdittaneita tekijöitä ovat olleet:

1) kuljetus- ja informaatioteknologian kehitys,
2) kaupan vapauttaminen (ml. alueellinen integraatio),
3) tuotantoteknologian kehitys, joka on tehnyt mahdolliseksi entistä laajemman tuotannon jakamisen,
4) kustannusten nousu (monimutkaisemmat tuotteet),
5) lisääntynyt kilpailu
6) pääomanliikkeiden vapauttaminen ja
7) taloudellinen liberalisaatio (ml. sosialismin romahdus Venäjällä ja itäisessä Keski-Euroopassa).

Globalisaation liikkeellepaneva voima on kuljetuskustannusten aleneminen. Tätä on tapahtunut teknisen kehityksen myötä jatkuvasti. Globalisaatio on kehittynyt vaiheittain 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Se on noussut laadullisesti uudelle tasolle viime vuosikymmeninä nopean teknologisen kehityksen, taloussuhteiden vapauttamisen ja maiden sisäisen taloudellisen liberalisaation seurauksena. (Ks. emt. ja World Bank, 2002a.)

Varhainen globalisaatio tapahtui suhteellisen edun pohjalta. Tämä ilmeni sekä ulkomaankaupassa että suorissa sijoituksissa. Nykyaikaiseen globalisaatioon liittyy keskeisesti toimialojen sisäisen kaupan, ns. ristikkäiskaupan lisääntyminen. Ristikkäiskaupan kasvu johtuu tuotteiden differentioinnista ja tuotteiden monimutkaistumiseen liittyvästä komponenttien käytön lisääntymisestä. Nykyaikainen lopputuote sisältää monissa maissa valmistettuja komponentteja. (Uudesta ulkomaankaupan ja sijoittumisen teoriasta ks. esim. Fujita, Krugman ja Venables, 2002 ja taloudellisesta globalisaatiosta esim. Nunnenkamp, Gundlach ja Agarval, 1994.)

4.2 Venäjän avautuminen

Neuvostoliiton talous oli säädelty ja suljettu ulkomaailmaan nähden. Järjestelmän luonteen ohella ideologiset ja poliittiset jännitteet lännen kanssa vaikeuttivat kansainvälistymistä. Tämän vuoksi myös teknologian siirron kanavat olivat vähäiset. Tämä oli yksi syy maan taloudelliseen jähmettyneisyyteen.

Sosialistisen leirin maat pyrkivät erikoistumaan keskenään. Erikoistumisella saavutettiin jonkin verran suurtuotannon etuja. Se kuitenkin perustui hallinnollisiin päätöksiin, jolloin suhteellinen etu ja muut taloudelliset kriteerit saivat usein väistyä muiden motiivien tieltä. Kun mikään yhteisön maista ei ollut teknisesti edistynyt, teknologian siirron positiiviset vaikutukset jäivät vähäisiksi.

Neuvostoliiton romahdus ja Venäjän muuttuminen markkinatalousmaaksi muutti koko toimintaympäristön. Venäjä avautui hyvin lyhyessä ajassa muun maailman talouksiin nähden. Muun muassa ulkomaankauppa ja pääomanliikkeet vapautuivat. Samalla maan sisäinen

Kuvio 4.1 **Keskimääräiset painotetut tuontitullit EU-maissa, Venäjällä, Bulgariassa, Brasiliassa, Kiinassa ja Intiassa vuonna 2001 (muut kuin maataloustuotteet ja polttoaineeet), %**

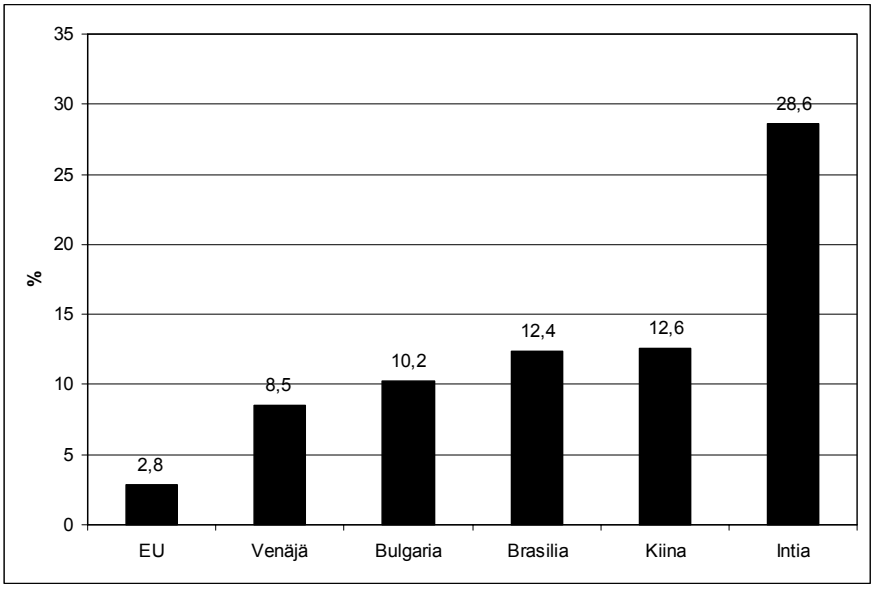

Lähde: UCTAD, Handbook of Statistics -tietokanta.

järjestelmä koki muodonmuutoksen. Yhtäältä sisäinen järjestelmämuutos oli jyrkkä, kun sosialistiset omistusmuodot tekivät tilaa kapitalismille ja taloudelliselle liberalismille. Toisaalta kuitenkin esimerkiksi omistusolot jäivät epäselviksi. Lisäksi omistusoikeuteen kohdistuu merkittävää epävarmuutta. Tämä jarruttaa yleisen taloudellisen ja poliittisen epävarmuuden ohella sekä koti- että ulkomaisia sijoituksia. Sijoitusten houkuttelevuutta vähentää myös laaja korruptio ja rikollisuus. Venäjä on yhä siirtymätalousmaa.

Venäjällä tullitaso on vielä selvästi korkeampi kuin EU-maissa (kuvio 4.1). Painotettu keskimääräinen tulli muille kuin maataloustuotteille ja polttoaineille oli 8.5 prosenttia vuonna 2001, kun EU-maiden vastaava oli 2.8 prosenttia. Venäjällä tullit olivat kuitenkin matalammat kuin esimerkiksi Brasiliassa, Kiinassa ja Intiassa.

Ulkomaankauppa ei siis ole erityisen selvästi vapautunut Venäjällä. Ulkomaankaupan osuus BKT:sta ei siitä huolimatta ole tilastojen mukaan kansainvälisesti tarkastellen hyvin alhainen. Tämä johtuu laajan energianviennin ohella kokonaistuotannon mataluudesta ja tilastojen ulottumattomissa olevan omavaraistalouden laajuudesta. Vuonna 2002 viennin osuus BKT:sta oli 44, tuonnin 24 ja koko ulkomaankaupan 68 prosenttia suhteessa kokonaistuotantoon (kuvio 4.2). Suomessa vas-

Kuvio 4.2 Venäjän tavaroiden ja palvelujen ulkomaankauppa suhteessa kokonaistuotantoon, %

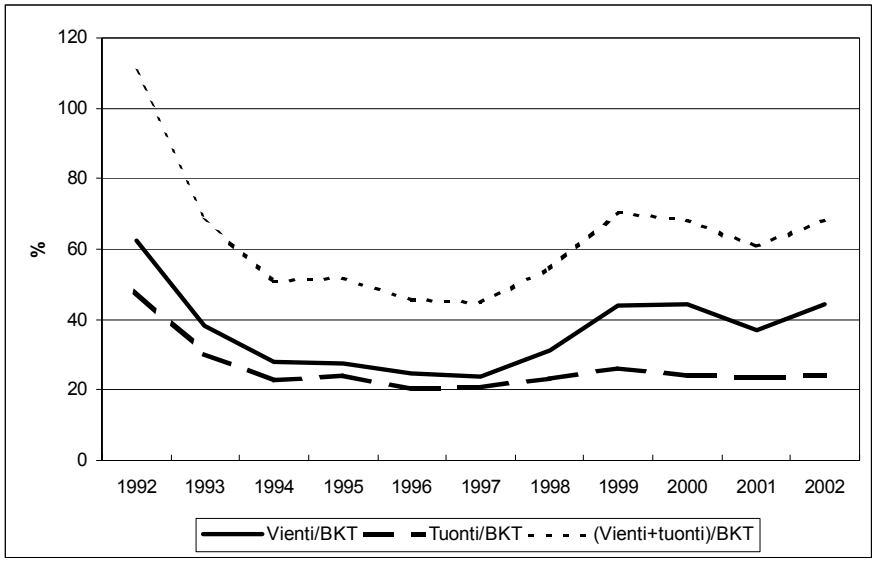

Lähde: IMF, International Financial Statistics database.

taavat luvut olivat 39, 30 ja 69 prosenttia. Venäjällä ulkomaankaupan arvo vaihtelee tuntuvasti vuosittain muun muassa öljyn hinnan mukaan.

Venäjä on hyvin vähän globalisoitunut suorien sijoitusten suhteen. Maahan tulleiden ja maasta lähteneiden suorien sijoitusten varanto suhteessa kokonaistuotantoon oli 7.7 ja 4.7 prosenttia, vastaavasti, vuonna 2000. Suomessa kyseiset suhdeluvut olivat 20.0 ja 43.0 prosenttia ja koko maailmassa keskimäärin 20.0 ja 19.6 prosenttia (UNCTAD, 2002).

Ulkomaiset suorat sijoitukset eivät myöskään ole Venäjällä kovin merkittäviä kokonaisinvestoinneissa. Maahan tulevan sijoitusvirran suhde kokonaisinvestointeihin oli 6.7 prosenttia vuonna 2000. Suomessa vastaava suhde oli 37.7 prosenttia ja koko maailmassa keskimäärin 22.0 prosenttia. (Emt.)

UNCTAD laskee indeksiä, jossa otetaan huomioon neljä suorien sijoitusten mittaria: 1) suorien sijoitusten virta suhteessa maan kokonaisinvestointeihin, 2) suorien sijoitusten varanto suhteessa BKT:hen, 3) ulkomaisten tuotantolaitosten arvonlisäys suhteessa BKT:hen ja 4) ulkomaisten tuotantolaitosten työllisyyden osuus maan koko työllisyydestä. Venäjän indeksipisteluku oli 4.6 vuonna 1999, kun koko Keski- ja Itä-Euroopan siirtymätalouksien (ml. Venäjä) keskiarvo oli 11.2. Suomessa vastaava pisteluku oli 15.0 ja 22 kehittyneessä maassa keskimäärin 17.8. (UNCTAD, 2002, 275.) Venäjän globalisoitumiskehitys on tälläkin mittarilla vielä alkuvaiheessaan.

Venäjällä on kuitenkin merkittävää potentiaalia houkutella ulkomaisia sijoituksia. Sillä on runsaasti raaka-ainevaroja, kotimaisen kysynnän kasvupotentiaali on suuri, koulutustaso on suhteellisen hyvä, palkkataso on matala ja verotus on kevyt (korkeaa sosiaaliveroa lukuunottamatta). (Verotuksesta ks. luku 6.) Poliittinen ja taloudellinen epävarmuus sekä infrastruktuurin ongelmat kuitenkin jarruttavat sijoitusten kasvua.

Toimialat, joilla venäläiset yritykset laajenevat ulkomaille, ovat maan suhteellisen edun vuoksi öljy-, kaasu- ja muut raaka-ainealat. Venäläiset öljy-yhtiöt pyrkivät laajenemaan erityisesti kehitysmaihin ja OPEC-maihin. Öljy-yhtiöistä kansainvälistynein on Lukoil ja kaasuyhtiöistä Gazprom. Venäläisillä kaasuyrityksillä on osakkuuksia Länsi-Euroopassa toimivissa kaasunjakeluyrityksissä. Muita kansainvälistyneitä raaka-aineyrityksiä ovat alumiiniyhtiö Russkij Alju-

mini, timanttiyritys Alrosa ja suuri metalliyritys Norilsk Nikel. (Ks. Liuhto, toim., 2001.)

Muut yritystason yhteistyömuodot ovat myös alikehittyneitä. Tämä johtuu osittain markkinatalouden lyhyestä historiasta ja epävakaista oloista. Tämä koskee erityisesti kansainvälistä alihankintaa, jolla on kustannusedun vuoksi kehittymispotentiaalia. Jonkin verran alihankintaa on muun muassa tietokoneohjelmoinnin ja metallurgian alueella. (Ks. Dudarev, Hernesniemi, Filippov, 2002.)

Lisenssejä ja franchising-sopimuksia käytetään erityisesti elintarviketeollisuudessa ulkomaisten tuotemerkkien viemisessä Venäjän markkinoille. Ulkomaisilla sijoittajilla on vähemmistöosakkuuksia muun muassa öljyteollisuudessa ja maakaasun välityksessä.

Portfoliosijoitukset Venäjälle ovat lisääntyneet, kun ulkomaiset sijoittajat ovat halunneet hajauttaa omistuksiaan. Venäjän pörssikurssit ovat osittain tämän seurauksena elpyneet voimakkaasti vuoden 1998 romahduksen jälkeen. Venäjän kasvunäkymät erityisesti raaka-aineita jalostavilla toimialoilla ja kotimaisesta kysynnästä riippuvilla aloilla ovat houkutelleet sijoituksia. Jarruna on näissäkin ollut olojen epävakaisuus.

Siirtolaisuus Venäjältä on lisääntynyt merkittävästi Neuvostoliiton romahduksen jälkeen. Poismuuttajia on ollut noin 150 000 vuodessa. Nettomuutto Venäjälle on ollut positiivinen noin 350 000 henkilön muutettua vuosittain Venäjälle lähinnä entisen Neuvostoliiton muista osista. Laillisen muuton ohella myös laiton siirtolaisuus on ollut merkittävää. Tämä muuttovirta Venäjälle on nykyisin pienenemässä. Venäjän väestö on vähentynyt noin 500 000 henkilöllä vuosittain suuren kuolleisuuden ja vähäisen syntyvyyden vuoksi. (Tilastollinen vuosikirja.)

Venäjältä poismuutto aiheutuu neuvostoaikana patoutuneista muuttohaluista, elintasoeroista sekä Venäjän sosiaalisesta ja taloudellisesta murroksesta. Muuttoa rajoittavat länsimaiden tiukat siirtolaissäännökset. Muuttosäännösten lieveneminen lisää siirtolaisuutta. Toisaalta olojen vakiintuminen ja pitemmällä aikavälillä elintason kasvu vähentävät muuttohalukkuutta.

Myös Venäjä itse on monien kansallisuuksien maa. Viime aikoina sen kansallisuusristiriidat ovat olleet esillä. Monien kansallisuuksien olemassaololla voi kuitenkin olla tulevaisuudessa myös etuja globalisaatioprosessissa.

Venäjän tapauksessa ulkomaisella lainaamisella ei ole suurta merkitystä globalisaation mittarina. Lainaaminen ei ole merkittävää sekä yksityisen että julkisen sektorin huonon luottokelpoisuuden vuoksi. Luottokelpoisuudeltaan paras energiasektori taas ei tarvitse kovin paljoa ulkomaista lainapääomaa. Rahoitusmarkkinoiden kehittymättömyys jarruttaa myös oleellisesti ulkomaisen luotonoton lisääntymistä. Korkea öljyn hinta on auttanut Venäjää viime vuosina vähentämään merkittävästi osittain neuvostoajalta periytyviä ulkomaisia lainojaan.

Ulkomailta tuleva taloudellinen tukikaan ei ole kovin suurta maan kokoon suhteutettuna. Toisaalta se on strategisesti tärkeää maan kehityksen kannalta. Maailmanpankki, Euroopan unioni, Euroopan jälleenrakennuspankki ja Euroopan investointipankki ovat suurimpia tuen antajia. Osa on suoraa tukea, osa edullisia luottoja. Venäjä saa apua EU:lta muun muassa markkinatalouden vakiinnuttamiseen ja infrastruktuurin kehittämiseen. Tällä avulla pyritään antajiakin hyö-

Kuvio 4.3 **ECUn/euron ja dollarin valuuttakurssi ruplissa (rupla devalvoituu, kun käyrä nousee), vuosikeskiarvo (vuonna 2003 tammi-lokakuu)**

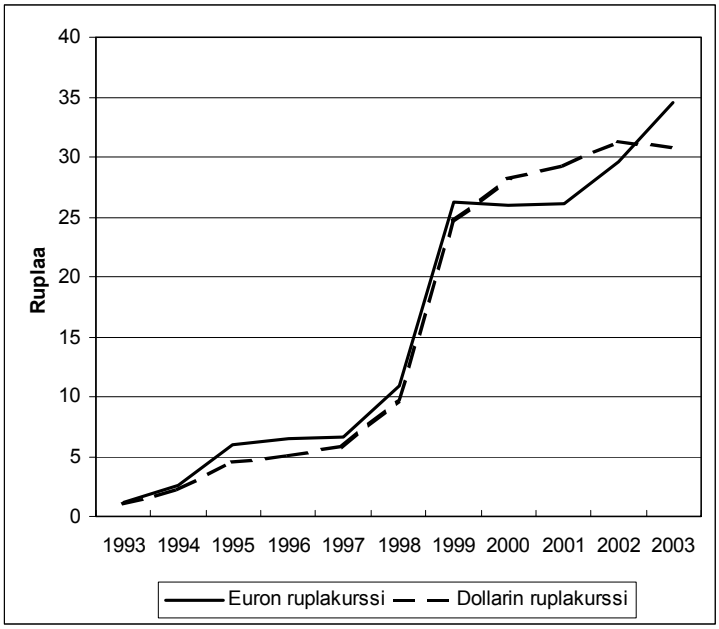

Lähteet: International Monetary Fund, International Financial Statistics; vuoden 2003 tammi-lokakuu: Pacific Exchange Rate Service (http://fx.sauder.ubc.ca/).

dyttäviin ympäristötavoitteisiin ja ulkomaankaupan lisäykseen. Myös suomalainen Finnvera antaa edullisia lainoja suomalais-venäläiseen talousyhteistyöhön erityisesti Luoteis-Venäjällä.

Venäjän makrotalous on integroitunut jossakin määrin maailmantalouteen yleisen liberalisoitumisen myötä. Pääomanliikkeet kumpaankin suuntaan ovat lisääntyneet suorien ja portfoliosijoitusten sekä ulkomaankauppaan liittyvien pääomanliikkeiden vapautumisen myötä. Aiemmin epävarmojen olojen vuoksi maasta paennut pääoma on alkanut palata Venäjälle hyvien tuottojen toivossa. Valuuttakurssi on ohjatusti kelluva (ruplan ja euron sekä ruplan ja dollarin välisistä kursseista ks. kuvio 4.3). Valtiovallan puuttuminen valuuttakurssiin ja pääoman liikkuvuuteen on jatkuvasti mahdollista.

Vaikka Venäjä ei vielä ole merkittävästi globalisoitunut talous, se on selvästi tiellä tähän suuntaan. Venäjän aikanaan toteutuva WTO-jäsenyys ja taloudellisten suhteiden tiivistyminen EU:n kanssa lisäävät ulkomaankauppaa. Venäjän matalat tuotantokustannukset tekevät maan houkuttelevaksi työintensiiviselle tuotannolle. Kansainvälinen kilpailu sijoituksista työvoimavaltaisessa tuotannossa on kuitenkin kovaa. Riskit huonon kehityksen uralle joutumisesta ovat myös merkittävät. Maan omien taloudellisten resurssien vähäisyys ja rahoitusmarkkinoiden kehittymättömyys tekee ulkomaiset sijoitukset halutuiksi Venäjällä. Ne lisääntyvät, kunhan poliittinen ja taloudellinen epävakaus vähenevät. Venäjä tiivistää suhteitaan maailmantalouteen myös muilla alueilla. Ajoitus ja kehitysprosessin kulku kuitenkin riippuvat oleellisesti maan omista poliittisista ratkaisuista ja kansainvälisistä sopimuksista.

4.3 Globalisaatio Suomen ja Venäjän taloussuhteissa

Suomen ja Venäjän ulkomaankaupan rakenne on säilynyt hyvin samankaltaisena kuin se oli neuvostoaikana. Kauppa perustuu edelleen suhteelliseen etuun. Venäjältä tuodaan pääasiassa energiatuotteita ja raaka-aineita. Suomen osalta suhteellinen etu on kuitenkin muuttunut siten, että vaatetusteollisuuden vienti on supistunut merkittävästi kustannustason noustessa. Myös ostajan preferenssit ovat muuttuneet siirryttäessä hallinnollisista ostopäätöksistä markkinaehtoisuuteen.

Suomi vie Venäjälle suunnilleen samoja tuotteita kuin muihinkin maihin (ks. kuvio 2.6). Metsäteollisuuden tuotteiden vienti on kuitenkin suhteellisesti selvästi vähäisempää kuin länsimaihin tapahtu-

vassa viennissä. Tämä johtuu Venäjän omista metsävaroista. Suomi vie kuitenkin Venäjälle pitkälle jalostettuja aikakauspaperilajeja ja tuo sieltä jossakin määrin sanomalehtipaperia. Lisäksi Venäjältä tuodaan raakapuuta.

Suhteellinen etu on Suomen ja Venäjän välisen ulkomaankaupan perustana myös tulevaisuudessa. Sen ohella yleinen globalisoitumiskehitys kuitenkin lisää myös toimialojen sisäistä kauppaa. Tätä tendenssiä vahvistavat:

1) Suomen ja Venäjän maantieteellinen läheisyys,
2) suuret työvoimakustannuserot,
3) maiden välisen kaupan esteiden väheneminen,
4) liikenneyhteyksien paraneminen ja
5) Venäjän sisäisen vakauden lisääntyminen.

Kun edellä mainittujen tekijöiden vaikutus voimistuu, Suomen ja Venäjän taloudellinen yhteistyö syvenee. Toimialojen välinen kauppa lisääntyy sekä yritysten sisäisen että niiden välisen kaupan muodossa. Suomalaiset yritykset käyttävät hyväksi Venäjän matalaa työvoimakustannusten tasoa, raaka-ainevaroja ja läheistä sijaintia. Tämä näkyy sekä suorissa sijoituksissa että alihankkijasuhteissa. Suomalaiset metsäteollisuusyritykset laajentavat investointejaan Venäjällä, kunhan maan olot vakiintuvat ja infrastruktuuri kohenee. Tällä hetkellä ongelmia aiheuttavat muun muassa investointisuojasopimuksen puuttuminen, kehittymätön lainsäädäntö ja puutteellinen viranomaistoiminta (byrokratia, korruptio ym.).

Suuren metropolin, Pietarin, läheisyys vaikuttaa kulutustavaratuotannon sijoittumiseen. Pietarissa on myös paljon hyvän koulutuksen saaneita asiantuntijoita, mikä houkuttelee yrityksiä, jotka tarvitsevat korkeasti koulutettua työvoimaa. Yksi hyödyntämisen muoto ovat alihankinnat, joita jo tapahtuu muun muassa tietokoneohjelmoinnin alalla. (Ks. Averin ja Dudarev, 2003.)

Perinteisen ulkomaankaupan ja suorien sijoitusten ohella muutkin yritysten välisen taloudellisen yhteistyön muodot yleistyvät asteittain. Venäläiset yritykset valmistavat joidenkin suomalaisten yritysten tuotteita lisenssillä Venäjällä. Esimerkiksi Arctic Machine –yhtiön tienkunnossapitolaitteita valmistetaan lisenssillä Tosnossa Leningradin alueella. Suomalaiset suksien valmistajat teettävät suksiaan sopimusvalmistuksena Moskovan lähellä sijaitsevassa venäläisessä tehtaassa.

Suorat sijoitukset myös Venäjältä Suomeen lisääntyvät. Venäläiset energia-alan yritykset kykenevät hyödyntämään omia raaka-ainevarojaan ja laajoja markkinoitaan ja saavuttavat hyvän kilpailukyvyn, joka auttaa niitä laajenemaan myös ulkomaille. Suomessa toimi 17 venäläistä yritystä vuonna 2001 (Tilastokeskus, 2003). Ne työllistivät 971 henkilöä ja niiden liikevaihto oli 1762 miljoonaa euroa. Venäläisomisteisten yritysten liikevaihdon osuus kaikkien ulkomaalaisomisteisten yritysten liikevaihdosta oli 3.9 prosenttia.[21]

Samalla kun suomalaisten yritysten toiminta Venäjällä lisääntyy, globalisaatio Suomessakin etenee. Venäjällä toimivat ja kauppaa käyvät yritykset eivät useinkaan ole enää puhtaasti suomalaisia, vaan kansainvälisiä. Tämä näkyy jo nykyään muun muassa juomateollisuudessa. Lisäksi lähes jokaisessa Suomessa kotipaikkaansa pitävässä suuryrityksessä on merkittävää ulkomaalaista omistusta. Taloudellinen kanssakäyminen muuttuu yhä enemmän kansainvälisten yritysten väliseksi.

Myös portfoliosijoitukset lisääntyvät molempiin suuntiin. Suomalaiset kotitaloudet ja instituutiot haluavat hajauttaa portfolioitaan ja päästä osallisiksi Venäjän taloudellisesta kasvusta. Myös venäläiset sijoittajat halunnevat hajauttaa portfolioitaan. Osa näistä sijoituksista kohdistuu Suomeen.

Ulkomaiden kansalaisten osuus Suomen väestöstä oli vuoden 2001 lopussa 1.9 prosenttia. Venäjän kansalaisten osuus oli 0.4 prosenttia eli lähes neljännes koko ulkomaalaisväestöstä. Syntymämaan perusteella luokiteltuna Suomessa asui 2.8 prosenttia yleensä ulkomailla ja 0.7 prosenttia entisessä Neuvostoliitossa tai Venäjällä syntynyttä. Entisessä Neuvostoliitossa tai Venäjällä syntyneiden määrä oli 9 661 henkeä vuoden 1990 lopussa ja 37 958 vuoden 2001 lopussa. Venäjän kieltä äidinkielenään puhuvia asui Suomessa vuoden 2001 lopussa 31 093 henkeä. (Tilastollinen vuosikirja, 2002.)

Venäläisperäisen väestön määrä Suomessa kasvaa edelleen muun muassa maantieteellisen läheisyyden ja suuren elintasoeron vuoksi. Muuttovirran voimakkuus riippuu tulevista siirtolaisuutta koskevista säädöksistä sekä Venäjän taloudellisesta ja sosiaalisesta kehityksestä. Erityisen tärkeä on EU:n ja Venäjän viisumikäytännön tuleva kehitys. Venäjä on vaatinut täydellistä viisumivapautta. EU-maat eivät

---

[21] Tilastokeskuksen kriteereillä ulkomaalaiseksi tilastoidaan yritykset, joiden äänivallasta yli 50 prosenttia on suoraan tai välillisesti yhden ulkomaalaisen tahon hallussa. Omistuksen on oltava luonteeltaan suora sijoitus.

kuitenkaan suostune tähän lähitulevaisuudessa rikollisuuden ja sosiaalisten ongelmien lisääntymisen uhkan vuoksi.

Suomalaiset viranomaiset ja yritykset osallistuvat aktiivisesti Maailmanpankin, EU:n ja eurooppalaisten rahoituslaitosten rahoittamiin projekteihin Venäjällä. Suomen erityisintressejä ovat Luoteis-Venäjän infrastruktuurihankkeet sekä sellainen yritystoiminta, jolla on yhtymäkohtia Suomeen. Kansainvälisten rahoittajien ohella Finnvera on merkittävä suomalais-venäläisen liiketoimintayhteistyön rahoittaja.

Venäjän makrotalous integroituu edelleen maailmantalouteen. Oletettavaa on, että Venäjän ruplan valuuttakurssi määräytyy ohjatun kellunnan mekanismilla myös jatkossa, mikä antaa maalle jonkin verran rahapoliittista itsenäisyyttä. Venäjän talous säilyy kuitenkin pitkään heikkona ja häiriöille alttiina, minkä vuoksi pyrkimys makrotalouden vakauteen on keskeisen tärkeää. Venäjän riippuvuus energian toimituksista säilyy, mikä vaikuttaa Suomeenkin sekä maan tuotannon kasvun että valuuttakurssin kautta.

5 KEHITYSNÄKYMÄT VUOSINA 2004-2010

Tässä luvussa tarkastellaan ensin Venäjän talouden mennyttä kehitystä vuoteen 2003 ja sen tulevaisuuden näkymiä vuoteen 2010. Alaluvussa 5.2 arvioidaan Suomen Venäjän-kaupan potentiaalia gravitaatiomallin avulla. Alaluvussa 5.3 tehdään arvioita Suomen Venäjän-tuonnin kehityksestä vuoteen 2010. Tämän jälkeen alaluvussa 5.4 tarkastellaan Suomen Venäjän-viennin ja investointien näkymiä toimialoittain. Alaluvussa 5.5 tutkitaan suorien sijoitusten kehitysnäkymiä gravitaatiomallilla.

5.1 Venäjän talouden kehitys

Venäjän kansantalous on kokenut mittavan rakenteellisen muutoksen Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, mutta prosessi on edelleen pahasti kesken. Emme kuitenkaan tarkastele ensimmäisten siirtymätalousvuosien problematiikkaa. Tämä kausi venyi Venäjällä pidemmäksi kuin Keski- ja Itä-Euroopan maissa. Tätä aihetta ovat käsitelleet muun muassa Fischer ym. (1996, 1998) sekä Campos ja Coricelli (2002). Tässä alaluvussa tarkastellaan Venäjän makrotaloudellista kehitystä 1990-luvun alun jälkeen keskittyen viime vuosiin sekä mahdollisia kehityskulkuja ja haasteita kuluvalla vuosikymmenellä (ks. myös laajemmin Kaitila, 2003).

Kysynnän rakenne Venäjän taloudessa

Kuviossa 5.1 on esitetty Venäjän kokonaiskysynnän rakenne vuosina 1995-2002. Yksityinen kulutus on suurin yksittäinen kysyntäerä noin 50 prosentin osuudellaan. Yksityisen kulutuksen osuus laski loppuvuoden 1998 devalvoitumisen seurauksena, mutta osuus on noussut taas vuodesta 2000 alkaen, kun rupla on vahvistunut reaalisesti ja talous on kasvanut.

Nettovienti saavutti huippunsa vuonna 2000, mutta sittemmin ruplan vahvistuminen on johtanut siihen, että tuonti on kasvanut vientiä nopeammin. Nettoviennin osuus kokonaiskysynnästä mel-

kein puolittui vuosina 2000-2002. Kauppa- ja vaihtotaseiden ylijäämä on kuitenkin edelleen hyvin suuri ja vuonna 2003 se on jälleen kasvanut öljyn korkean hinnan vuoksi. Kiinteä bruttopääomanmuodostus eli investoinnit on hieman alle 20 prosenttia BKT:stä ja alempi kuin heti 1990-luvun puolivälin jälkeen. Investointien puute on suurimpia kasvuun liittyviä ongelmia Venäjällä. Julkinen kulutus on reaalisesti kasvanut, mutta sen osuus on pienentynyt 1990-luvun puolivälin jälkeen.

Kuvio 5.1 Venäjän BKT:n kysyntäerät, % kokonaiskysynnästä

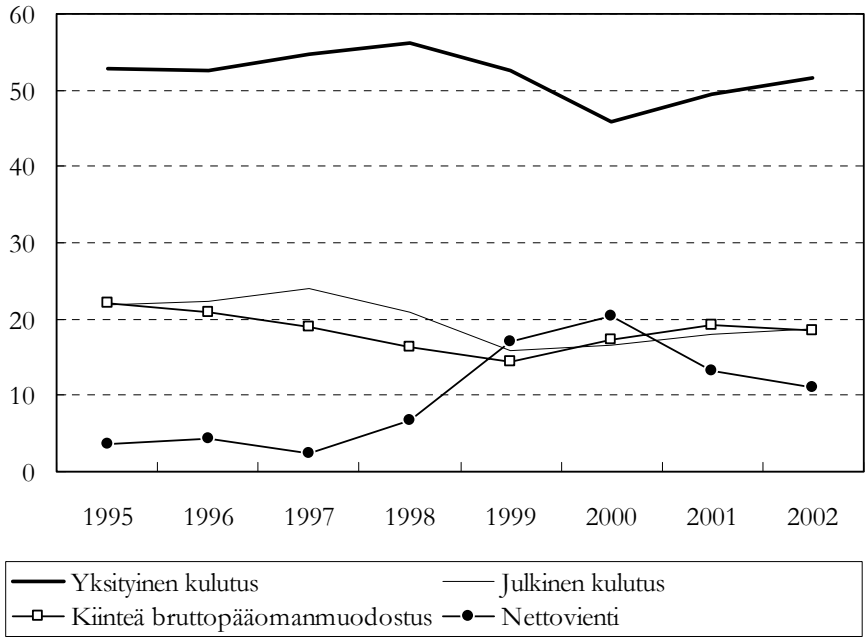

Lähde: Russian Economic Trends.

Viimeaikainen talouskehitys ja kasvun edellytykset

Venäjän talouskehityksen ennustaminen on koko siirtymätalousajan osoittautunut vaikeaksi tehtäväksi. Aluksi talouskasvun alkaminen lykkääntyi jatkuvasti kauemmas kuin odotettiin. Sitten vuoden 1998 devalvaatio ei aiheuttanutkaan niin kovaa inflaatiota kuin odotettiin. Kasvuennusteet olivat ruplan romahduksen jälkeen alimitoitettuja. Aivan viime vuosina Venäjän talouden ennustettavuus on parantunut muun muassa sen vuoksi, että talouskasvu on ollut vakaampaa.

Kuviossa 5.2 on esitetty indeksein bruttokansantuotteen, yksityisen ja julkisen kulutuksen, investointien, teollisuustuotannon ja työllisyyden kehitys vuosina 1991-2002. Venäjän BKT oli alhaisimmillaan 60 prosenttia vuoden 1991 tasostaan vuonna 1998. Kiinteät investoinnit olivat laskeneet peräti 20 prosenttiin vuoden 1991 tasostaan. Investointien suhde BKT:hen oli siten laskenut huomattavasti.

Kuvio 5.2 BKT:n ja sen erien volyymi, 1991 = 100

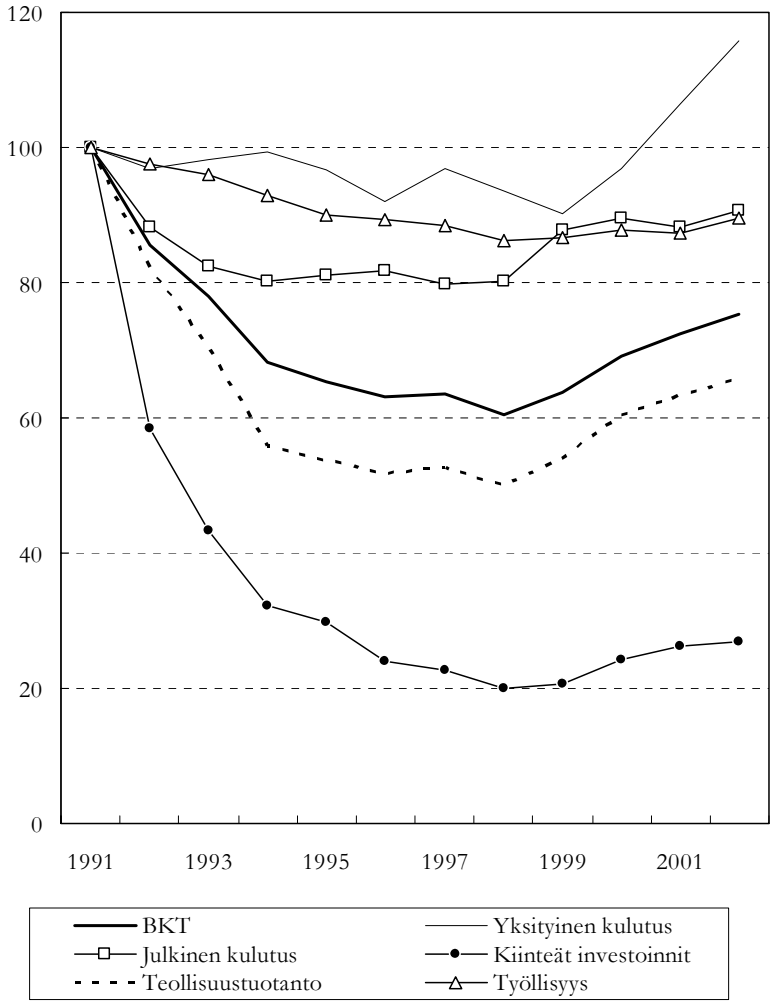

Lähteet: EBRD, Russian Economic Trends, OECD.

Työn tuottavuus on laskenut Venäjällä vuoden 1991 jälkeen suhteellisen paljon, sillä työllisyys on alentunut selvästi vähemmän kuin tuotanto. Tässä on kuitenkin muistettava mahdolliset ongelmat Venäjän tilastoinnissa ja epävirallisen talouden koon todennäköinen kasvaminen aikaisemmasta.

Teollisuustuotanto on laskenut hieman enemmän kuin bruttokansantuote, mutta ero syntyi lähinnä siirtymäkauden alkuvaiheessa. Yksityinen kulutus on puolestaan jo noussut korkeammaksi kuin se oli vuonna 1991.

Ruplan arvon romahdettua loppuvuonna 1998 tuontitavaroiden ruplan määräinen hinta nousi voimakkaasti. Tämä tuki kotimaista tuotantoa ja alensi tuontia huomattavasti. Samalla korkea raakaöljyn maailmanmarkkinahinta on lisännyt viennistä saatuja tuloja. Näiden ohella taloudelliset ja yhteiskunnalliset uudistukset, muun muassa verotuksessa, ovat käynnistyneet, mikä on vahvistanut talouskasvua.

Vuosina 1999-2002 talous kasvoikin suhteellisen ripeästi. Vaihto- ja kauppataseet (ks. kuvio 5.3) ovat olleet vahvasti ylijäämäisiä ruplan heikkouden ja korkean öljynhinnan vuoksi. Erityisesti vuonna 2000 BKT:n kasvuvauhti oli huomattava, yli 8 prosenttia edellisestä vuodesta. Myös yksityinen kulutus, kiinteät investoinnit ja teollisuustuotanto kasvoivat nopeasti vuonna 2000. Sen jälkeen kasvu hidastui talouden kaikilla osa-alueilla. Öljyn maailmanmarkkinahinnalla on ollut huomattava merkitys kasvun kannalta.

Vuonna 2002 BKT kasvoi 4.1 prosenttia vuoden 2000 hinnoin mitattuna. Investointien kasvu, joka oli yli 18 prosenttia vuonna 2000, laski vajaaseen kolmeen prosenttiin vuonna 2002. BKT:n voimakasta kasvua vuonna 2000 tuki kapasiteetin alhainen käyttöaste, mutta kun käyttöaste on nyt noussut vuoden 1994 alun tasolle, tuotannon nopea kasvu edellyttää lisäinvestointeja. OECD:n mukaan kapasiteetin käyttöaste oli 54 prosenttia vuoden 2002 lopussa. Merkittävä osa laskennallisesta kapasiteetista ei kuitenkaan ole käyttökelpoista.

Vuonna 2003 talouden kasvu on taas kiihtynyt, ja investoinnit kasvoivat toukokuussa 14.7 prosenttia vuoden takaiselta tasoltaan. World Bankin (2003b) mukaan Venäjän 7.2 prosentin kasvusta vuoden 2003 ensimmäisellä puoliskolla kolme prosenttiyksikköä johtui öljyn hinnan noususta.

Työn tuottavuus nousi Venäjällä 6.5 prosenttia vuonna 2000, minkä jälkeen sen kasvu hidastui 4.5 prosenttiin vuonna 2001 ja 1.3

prosenttiin vuonna 2002, joten muutosta oli yhteensä 14.6 prosenttia. Samaan aikaan reaalipalkat nousivat 69 prosenttia. (World Bank 2003a.) Koska reaalipalkat nousevat näin selvästi tuottavuutta nopeammin, kotimarkkinateollisuuden kilpailukyky tuontitavaroihin verrattuna heikkenee.

Talouden kasvusta huolimatta 30-50 prosenttia venäläisistä yrityksistä toimialasta riippuen raportoi tekevänsä tappiota vuonna 2002. Tappiollisten yritysten osuus kaikista yrityksistä nousi edellisestä vuodesta. (World Bank 2003a). Vuoden 2003 alkupuoliskolla yritysten tulokset paranivat, mutta voitollisten yritysten osuus pysyi muuttumattomana 57 prosentissa vuodesta 2002.[22] Venäjän tilastoinnissa on kuitenkin ongelmia, ja nämä luvut pohjautuvat venäläiseen kirjanpitokäytäntöön. Voi myös olla, että yritykset kirjaavat tappiollisen tilinpäätöksen kiertääkseen verotusta.

Kuvio 5.3 Venäjän kauppa- ja vaihtotaseet, mrd. USD

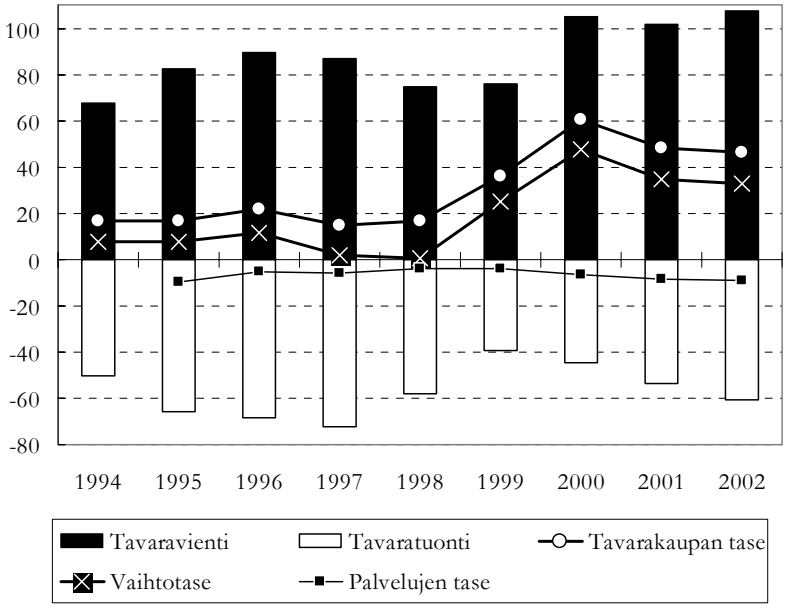

Lähde: Venäjän keskuspankki.

[22] Bank of Finland, Russian & Baltic Economies, The Week in Review, 25 July 2003.

Ruplan vahvistuessa reaalisesti ja venäläisten ostovoiman noustessa kulutustavaroiden kysyntä suuntautuu enenevässä määrin tuontitavaroihin. Keskipitkällä aikavälillä kysyntä voi suuntautua myös ulkomaisten yritysten Venäjällä tuottamiin tuotteisiin, jos maahan alkaa suuntautua näiden yritysten suoria tuotannollisia sijoituksia.

Alikehittynyt palvelusektori kasvanee jatkossa nopeammin kuin kotimarkkinateollisuus, joka joutuu kilpailemaan tuontitavaroiden kanssa. Kasvu keskittynee siten energia- ja muiden raaka-aineiden tuotantoon ja vientiin sekä kotimarkkinoiden palvelusektoriin. Tätä käsitystä tukee se, että kun vuosina 1999-2001 tavaroiden tuotanto kasvoi nopeammin kuin palvelujen tuotanto, tilanne oli vuonna 2002 ja vuoden 2003 alussa päinvastainen. Samoin kun vuosina 1999-2001 kotimarkkinateollisuus kasvoi nopeammin kuin vientiteollisuus, tämäkin tilanne kääntyi päinvastaiseksi vuonna 2002.

Suorat ulkomaiset sijoitukset voivat kuitenkin muuttaa tätä yleiskuvaa, jos uudet toimijat valmistavat kilpailukykyisiä tavaroita Venäjän markkinoille. Myös Venäjän väestö on suuri, joten potentiaalinen ostovoima on suuri tulotason noustessa. Siten uusien tuotantolaitosten pystyttäminen pelkästään Venäjän markkinoita ajatellen on houkuttelevaa, jos investointi-ilmapiiri on suosiollinen. Lisäksi Venäjälle voi muodostua ulkomaisten yritysten alihankintatoimintaa, mikä lisää näiden tuotteiden vientiä.

Venäjän kasvupotentiaalia tukee periaatteessa venäläisten suhteellisen korkea koulutustaso. Ongelmana on, ettei koulutus välttämättä sovi markkinatalouden vaatimuksiin. Venäjän väestönkehitys on ollut negatiivinen 1990-luvun alusta lähtien alhaisen syntyvyyden ja korkean kuolleisuuden vuoksi. Lyhyellä aikavälillä väestön väheneminen nostaa henkeä kohti laskettua bruttokansantuotetta, mutta pidemmällä aikavälillä se vähentää talouden dynaamisuutta ja kasvupotentiaalia. Väestön määrän vähenemisen uskotaan edelleen jatkuvan. Työikäisen väestön määrä kasvaa hitaasti 2010-luvun alkuun asti mutta kääntyy sen jälkeen jyrkkään laskuun, koska työmarkkinoille tulevat tällöin 1990-luvulla syntyneet pienet ikäluokat. Samaan aikaan väestön terveydentila heikkenee HIV/AIDSin leviämisen vuoksi. Tällä on sekä kokonaistaloudellisia että julkistaloudellisia seurauksia.

Ruplan arvon kehitys

Rupla reaalinen kurssi on romahduksensa jälkeen vahvistunut huomattavasti suhteellisen nopean inflaation vuoksi (ks. kuvio 5.4).

Tämä kehitys heikentää venäläisten tavaroiden kilpailuasemaa koti- ja vientimarkkinoilla. Vaikka tuonti onkin kasvanut vientiä nopeammin viime vuosina, kauppa- ja vaihtotaseet ovat edelleen runsaasti ylijäämäisiä.

Kuvio 5.4 **Ruplan reaalinen kurssi euron ja dollarin suhteen tuottajahinnoin (PPI) ja kuluttajahinnoin (CPI) laskettuina, vuoden 1998 1. neljännes = 100**

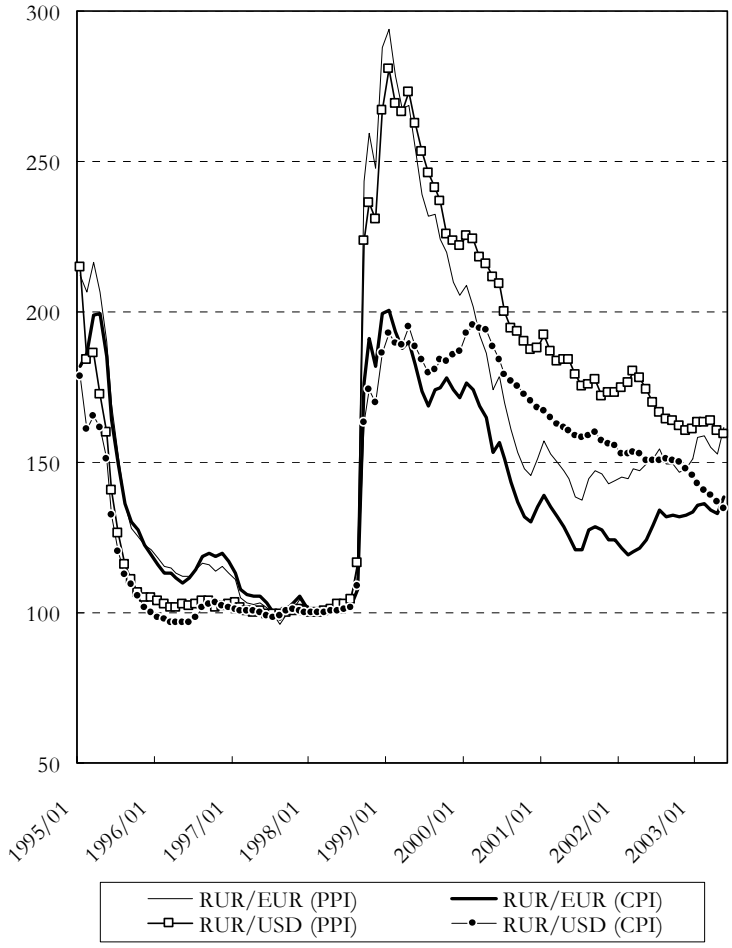

Käyrän noustessa rupla heikkenee reaalisesti. Muuttujat: RUS PPI teollisuus, RUS CPI kaikki hyödykkeet, EMU PPI tehdasteollisuus, EMU HICP, USA PPI kaikki, USA CPI kaikki hyödykkeet.

Lähde: OECD Main Economic Indicators.

Ajan myötä vaihtotaseen ylijäämä pienenee, mikä saattaa aiheuttaa paineita myös ruplan arvoon erityisesti, jos Venäjän vaihtosuhde muuttuu nopeasti. Venäjä ja sen julkinen sektori ovat kuitenkin paljon paremmassa taloudellisessa kunnossa ja ulkomaisen velan erääntymisen aikarakenne on kestävämpi kuin ennen vuotta 1998. Venäjän vaihtotase ei ennen ruplan romahdustakaan ollut niin alijäämäinen kuin Keski- ja Itä-Euroopan maissa. Toisaalta KIE-maihin on virrannut huomattavia määriä suoria sijoituksia, joilla vaihtotaseen alijäämää on voitu rahoittaa.

Ruplalla on vielä matkaa vahvistua reaalisesti ennen kuin se saavuttaa romahdustaan edeltäneen tason suhteessa euroon ja dollariin. Tuottajahinnoilla mitattuna rupla oli toukokuussa 2003 euroon ja dollariin nähden vielä 60 prosenttia heikompi kuin vuoden 1998 alussa. Kuluttajahinnoilla mitattuna eroa oli noin 35 prosenttia.

IMF:n (2002) mukaan ruplan vaihtokurssi vaikuttaa Venäjän kasvuun enemmän kuin öljyn hinta. Raportin mukaan ruplan ja öljyn hinnat selittävät silti vain 40 prosenttia lyhyen aikavälin muutoksista BKT:n kasvussa. Muita selittäviä tekijöitä ovat tekninen kehitys ja rakenteelliset muutokset. Näitä tekijöitä on kuitenkin vaikeampi kvantifioida. Tekniseen kehitykseen vaikuttavat muun muassa investoinnit koneisiin ja laitteisiin sekä suorat sijoitukset Venäjälle.

Venäjän kasvun kestävyyden todellinen koetus tulee, kun rupla on vahvistunut reaalisesti lähemmäs devalvaatiota edeltänyttä tasoaan tai jopa sen ohi ja jos öljyn hinta aikanaan laskee merkittävästi. Myös dollarin ja euron välisellä vaihtokurssilla on merkitystä Venäjän taloudelle. Venäjän päävientituote[23] öljy kuten myös muut sen viemät raaka-aineet hinnoitellaan maailmanmarkkinoilla dollareissa, mutta Venäjän tuonnin päävaluutta on euro. Dollarin vahvistuminen euroon nähden lisää viennistä saatavia tuloja tuontihyödykkeiden suhteen, mutta dollarin heikentymisellä on päinvastainen vaikutus. Koska dollarin ja euron välinen vaihtokurssi on osoittautunut suhteellisen volatiiliksi euron lyhyen historian aikana, tällä voi olla Venäjän suhdannevaihteluja jyrkentävä vaikutus. Lisäksi historiallisesti öljyn ja dollarin hinnat ovat usein olleet korkeat samanaikaisesti, mikä lisää Venäjän vaihtosuhteen vaihteluja.

---

[23] Vuonna 2002 Venäjän viennin arvosta 26.8 prosenttia oli öljyä, 10.4 prosenttia öljytuotteita ja 14.8 prosenttia maakaasua, joten näiden energiaraaka-aineiden ja -tuotteiden yhteenlaskettu osuus koko tavaraviennistä oli 52.0 prosenttia. Vuonna 2001 koneiden ja laitteiden osuus oli noin 10 prosenttia ja metallien noin 5 prosenttia tavaraviennistä.

Talouden raaka-aineriippuvuus

Venäjän vienti riippuu hyvin paljon maailmanmarkkinoilla dollareissa hinnoitelluista energia- ja muista raaka-aineista, joiden hinnat vaihtelevat hyvinkin paljon.[24] Koska raaka-ainesektori on pääasiallinen vientitulojen lähde, sillä on myös enemmän pääomia investoida kuin muilla sektoreilla. Venäjän pankkisektori on alikehittynyt eikä sen kautta virtaa pääomia merkittävästi talouden muille sektoreille. Kun investoinnit suuntautuvat pitkälti raaka-ainetuotantoon ja -jalostukseen sekä niitä palveleville toimialoille, näiden merkitys taloudessa kasvaa ja teollisuuden tuotantorakenne vinoutuu. Tämä näivettää muuta teollisuutta, jonka kansainvälinen kilpailukyky on jo nyt heikohko, mahdollisesti aseteollisuutta lukuun ottamatta.

Venäjän raakaöljyn tuotanto on viime vuosina kasvanut kuten taulukosta 5.1 nähdään. Se on kuitenkin edelleen selvästi alempi kuin 1990-luvun alussa. Tuotannon kasvattamisen pitäisi siten olla mahdollista, koska öljyteollisuudella on vientitulojen vuoksi huomattavia taloudellisia resursseja käytettävissään.

Taulukko 5.1 Raaka-aineiden tuotanto

	Raakateräksen tuotanto, milj. t	Hiilen tuotanto, milj. t	Raakaöljyn tuotanto, milj. t	Maakaasun tuotanto, mrd. m³
1990	..	394.8	506.4	640.8
1991	..	352.8	452.4	643.2
1992	..	337.2	390.0	640.8
1993	..	306.0	345.6	618.0
1994	..	271.2	310.8	607.2
1995	..	262.8	297.6	595.2
1996	..	254.4	301.2	601.2
1997	46.9	243.6	304.8	571.2
1998	41.8	231.6	303.6	591.6
1999	49.8	249.6	304.8	590.4
2000	57.6	258.0	322.8	583.2
2001	57.5	268.8	348.0	580.8
2002	58.6	253.2	379.2	589.2

Lähde: OECD, Main Economic Indicators.

[24] Samalla muun muassa Venäjän valtion tulot ovat herkkiä öljyn hinnan kehitykselle. Yhden dollarin muutos öljyn barrelihinnassa muuttaa budjetin tuloja 0.3 prosenttia bruttokansantuotteesta (World Bank 2003). Rautavan (2002) mukaan yhden prosentin pysyvä muutos öljyn hinnassa on johtanut pitkällä aikavälillä BKT:n samansuuntaiseen muutokseen 0.22 prosentilla. Ruplan reaalisella yhden prosentin vahvistumisella on puolestaan ollut 0.24 prosentin negatiivinen vaikutus BKT:hen pitkällä aikavälillä.

EIA:n[25] mukaan maailman öljyreservit ovat noin tuhat miljardia barrelia, mistä Venäjällä on noin viisi prosenttia. Maakaasureserveiksi on arvioitu noin 150 000 kuutiokilometriä, josta Venäjällä on noin 32 prosenttia. Seuraavana tulevassa Iranissa on noin puolet vähemmän. Teknologian kehittyessä tulee taloudellisesti mahdolliseksi hyödyntää aivan uusia esiintymiä, joita löytyy edelleen lisää. Venäjä on noussut Saudi-Arabian jälkeen maailman toiseksi suurimmaksi öljyn tuottajaksi ja viejäksi.

Yhteiskunnallisten uudistusten merkitys

Venäjä tarvitsee rakenteellisten uudistusten jatkamista, mikä on välttämätön ehto riittävien investointien toteutumiselle. Uudistukset eivät myöskään saa jäädä vain lainsäädännön tasolle, vaan ne on toteutettava käytännössä. Vaikka tietyt jo tehdyt uudistukset muun

Taulukko 5.2 EBRD:n uudistusindeksejä Venäjää koskien, skaala 1 = ei uudistuksia, …, 4.3 = kehittyneen teollisuusmaan tasoa

Kohde	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Viro 2001
Hintojen vapauttaminen	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	2.7	2.7	3.0	3.0	3.0
Valuutanvaihdon ja kaupan vapauttaminen	3.0	3.0	3.0	4.0	4.0	2.3	2.3	2.3	2.7	4.3
Pienten yritysten yksityistäminen	2.0	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.3
Suurten yritysten yksityistäminen	2.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.3	3.3	3.3	4.0
Yritysuudistukset	1.0	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	1.7	2.0	2.3	3.3
Kilpailupolitiikka	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.7
Infrastruktuurin uudistaminen	..	1.7	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	3.3
Pankkisektorin uudistaminen	1.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.0	1.7	1.7	1.7	3.7
Muun rahoitusalan uudistaminen	1.0	1.7	2.0	3.0	3.0	1.7	1.7	1.7	1.7	3.0
Lain "ulottuvuus" (yrityslainsäädäntö)	..	..	..	..	3.3	3.7	3.7	3.7	3.0	3.3
Lain "tehokkuus" (yrityslainsäädäntö)	..	..	..	..	3.0	2.0	2.3	3.0	3.7	4.0

Lähde: EBRD Transition Report.

[25] Energy Information Administration, http://www.eia.doe.gov/.

muassa verotuksessa ovat olleet kasvua tukevia, demokratian ja kansalaisvapauksien kehitys on välillä saanut koviakin kolhuja. Lisäksi tulonjaon epätasaisuuden kärjistyminen[26] saattaa aiheuttaa poliittisia jännitteitä ja vaikeuttaa uudistusten tekoa. Jonkinasteista, ainakin paikallista epävarmuutta luo lisäksi sisällissota Tšetšeniassa. Venäjän tarve investoinneille niin koneisiin ja laitteisiin, rakennuksiin kuin infrastruktuuriinkin on kuitenkin hyvin suuri, joten uudistukset ovat välttämättömiä kasvun turvaamiseksi.

Rakenteellisia muutoksia voidaan arvioida muun muassa Euroopan kehitys- ja jälleenrakennuspankin (EBRD) mittareilla. Ne on esitetty taulukossa 5.2 vuosille 1992-2001. EBRD:n mukaan Venäjällä on edistytty pisimmälle pienten yritysten yksityistämisessä, yritys-

Taulukko 5.3 Taloudellisen vapauden indeksejä, skaala 1 = täysin vapaa, …, 5 = ei vapaa

	Venäjä								Viro 2003	Suomi 2003
	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003		
Keskimäärin	3.40	3.55	3.35	3.50	3.70	3.70	3.70	3.70	1.80	1.90
Kauppapolitiikka	4.0	5.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	1.0	2.0
Julkisen sektorin menot	3.0	2.5	2.5	4.0	4.0	4.0	3.5	3.5	3.5	4.0
Julkisen sektorin interventiot	4.0	4.0	3.0	3.0	3.0	3.0	2.5	2.5	2.0	2.0
Rahapolitiikka	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	2.0	1.0
Ulkomaiset investoinnit	2.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	1.0	2.0
Pankit ja rahoitus	3.0	2.0	2.0	2.0	4.0	4.0	4.0	4.0	1.0	2.0
Palkat ja hinnat	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	1.0	2.0
Omistusoikeudet	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	4.0	2.0	1.0
Sääntely	2.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	2.0	2.0
Musta pörssi	5.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	2.5	1.0
Sijoitus	69	106	95	110	122	127	131	135	6	11
Tarkasteltuja maita yhteensä	101	152	156	161	161	155	155	156	156	156

Lähde: The Heritage Foundation.

[26] Vuonna 2000 tulonjaon tasaisuutta kuvaava Gini-kerroin oli Venäjällä 45.6, kun se oli Suomessa 25.6 (Vuonna 1995), Yhdysvalloissa 40.8 (vuonna 1997), Virossa 37.6 (vuonna 1998) ja Saksassa 38.2 (vuonna 1998). Monessa esimerkiksi Etelä-Amerikan maassa tulonjako on kärjistyneempi kuin Venäjällä. Mitä korkeampi Gini-kerroin on, sitä epätasaisempi tulonjako on. (Lähde World Bank: World Development Indicators 2003.)

lainsäädännön "tehokkuudessa" ja suurten yritysten yksityistämisessä, vähiten puolestaan pankkisektorin, muun rahoitusalan ja infrastruktuurin uudistamisessa. Ongelmallisen rahoitussektorin uudistamisessa mentiin kuitenkin taaksepäin vuosina 1998-2001.

Taulukossa 5.3 on lisäksi esitetty yhdysvaltalaisen markkinoiden vapautta ajavan The Heritage Foundationin taloudellista vapautta kuvaavia indeksejä Venäjälle vuosina 1995-2003, sekä vertailun vuoksi Virolle ja Suomelle vuonna 2003. Näiden indeksien valossa Venäjän markkinat eivät ole vapautuneet viime vuosien uudistuksista huolimatta. Palmedan ja Lewisin (2001) mukaan talouden pelisäännöt eivät myöskään ole kaikille yrityksille samat. Tämäkin on rakenteellinen ongelma, joka tukee vanhoja yrityksiä ja estää uusien yritysten kasvua.

Kasvuarvioita Venäjälle

IMF (2002) päätyy laskelmassaan siihen, että Venäjän BKT:n potentiaalinen kasvu voisi olla 5-6 prosenttia vuodessa edellyttäen, että rakenteellisia uudistuksia jatketaan kokonaisvaltaisella ja kestävällä tavalla. Tässä laskelmassa investoinnit olisivat tällöin noin 26 prosenttia BKT:stä.

Palmedan ja Lewisin (2001) mukaan BKT:n kasvuvauhti voisi yltää jopa 8 prosenttiin vuodessa, jos Venäjällä vähennetään kannustinrajoitteita toteuttamalla markkinaehtoisia talousuudistuksia. Vanhojen ja tehottomien yritysten tukeminen kansainvälisesti alhaisella energian hinnalla ja muilla julkisen sektorin subventioilla heikentää uusien tuottavampien yritysten kilpailukykyä ja ylläpitää epäoptimaalista resurssien kohdentumista. Palmedan ja Lewisin mukaan nämä ja muut kilpailua ja markkinoiden toimintaa rajoittavat tekijät ovat suurempia ongelmia kuin yritysten huono johtamis- ja hallintajärjestelmä (corporate governance) tai heikko kuljetusinfrastruktuuri.

World Bank (2002b) arvioi, että suotuisimmassa tapauksessa eli korkeilla raaka-aineiden hinnoilla (raakaöljy 23 USD/barreli) ja jatkuvilla yhteiskunnallisilla uudistuksilla Venäjän BKT voisi tällä vuosikymmenellä kasvaa noin 5.2 prosenttia vuodessa. Tällöin kiinteä pääomanmuodostus kasvaisi vuosittain 17 prosenttia ja kokonaistuottavuus 3.0 prosenttia. Venäjän kannalta huonoimmassa tarkastellussa tapauksessa, jossa raakaöljyn hinta jäisi alhaiseksi (15 USD/barreli) eikä uudistuksia tehtäisi, BKT kasvaisi vain 1.5 pro-

senttia vuodessa, investoinnit 6.6 prosenttia ja kokonaistuottavuuden kasvu jäisi 1.0 prosenttiin vuodessa.

Opecin tavoitteena on pitää raakaöljyn hinta 22-28 dollarissa barrelilta, joten on mahdollista, että World Bankin (2002) korkea arvio (23 dollaria barrelilta) keskimäärin toteutuu. Öljyn hinta voi kuitenkin olla pitkiä aikoja myös Opecin tavoitteiden alapuolella. Opecin osuus maailman öljyntuotannosta on 40 prosenttia ja todennetuista öljyvarannoista 75 prosenttia.

Yhteiskunnallisten uudistusten toteuttaminen puolestaan riippuu luonnollisesti venäläisistä. Investointien 17 prosentin kasvu vuosittain on korkea ja pidemmän päälle vaikeasti saavutettavissa.[27] Maailmanpankin mukaan se on kuitenkin periaatteessa mahdollinen. Vuonna 2000 pääomainvestoinnit kasvoivat 18.1 prosenttia edellisestä vuodesta, mutta kasvu hidastui 10.5 prosenttiin vuonna 2001 ja 2.9 prosenttiin vuonna 2002. Uudistusten jatkaminen on tärkeämpi tekijä kasvulle kuin raakaöljyn hinta. Pitkällä aikavälillä raakaöljyn hinnan merkitys häviää Maailmanpankin laskelmassa ja uudistukset määräävät talouden kasvuvauhdin. Lyhyellä aikavälillä öljyn hinnalla on kuitenkin merkitystä talouden kasvuvauhdille, joten se vaikuttaa myös koko tarkasteluajanjakson keskimääräiseen talouskasvuun.

Komulainen ym. (2003) päätyvät edellisiä alhaisempaan kasvuarvioon. Venäjän vuosien 1995-1999 keskimääräisellä investointiasteella (21 prosenttia BKT:stä) kasvu olisi vain 3.0 prosenttia, kun korkeilla investoinneilla (30 prosenttia BKT:stä) BKT kasvaisi 4.7 prosenttia. Nykyistä alhaisemmalla investointitasolla (15 prosenttia BKT:stä) BKT kasvaisi vain 2.0 prosenttia vuodessa. Investointien kasvu on sidoksissa taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin uudistuksiin ja vakauteen.

Optimistisenkaan skenaarion investointiaste (30 prosenttia) ei olisi siirtymätalousmaissa tai muissa nousevissa talouksissa kansainvälisesti poikkeuksellinen. Esimerkiksi Kiinassa vuosina 1995-2000 kiinteä bruttopääomanmuodostus oli keskimäärin 38 prosenttia BKT:stä, kun vastaava luku oli Singaporessa ja Malesiassa 34 prosenttia, Slovakiassa 33 prosenttia sekä Tšekissä ja Etelä-Koreassa 31 prosenttia. Venäjällä tällaisiin lukuihin ei kuitenkaan ole päästy. Li-

[27] Puola saavutti 14-22 prosentin investointien kasvuvauhdin vuosina 1995-98, mutta sen jälkeen kasvu on hidastunut huomattavasti.

säksi investointien määrä ei vielä ole riittävä ehto, vaan niiden tulee myös olla järkevästi toteutettuja. Maa voi myös yli-investoida tai investoida epäoptimaalisesti.

Seuraavassa Venäjälle on esitetty kolme kasvuskenaariota, joita on perusteellisemmin käsitelty tutkimuksessa Kaitila (2003). Alin eli kahden prosentin kasvuskenaario on pessimistinen ja merkitsee uudistusten taantumista. Neljän prosentin kasvuskenaario on jo optimistinen, sillä se edellyttää uudistusten jatkumista ja investointiasteen huomattavaa nousua nykyiseltä tasoltaan. Korkein eli kuuden prosentin kasvuskenaario edellyttää puolestaan hyvin nopeaa investointien kasvua.

Tuotanto voi kasvaa panoksia lisäämällä ja/tai tuottavuutta nostamalla eli käyttämällä olemassa olevaa tuotantokapasiteettia tehokkaammin. Käytämme IMF:n oletusta, jonka mukaan puolet BKT:n kasvusta tulee kokonaistuottavuuden kasvusta. Tällä oletuksella on hyvin suuri merkitys, sillä nostamalla kokonaistuottavuuden osuutta, voidaan saavuttaa korkeampi kasvuvauhti alemmilla investoinneilla. Palmedan ja Lewisin (2001) mukaan mahdollisesti jopa kolme neljäsosaa vanhasta tuotantokapasiteetista on käyttökelpoista ja tuottavuus voitaisiin yli kolminkertaistaa rajoitetuilla uudenaikaistamisinvestoinneilla ja nykyaikaisten yritystoimintamallien käyttöönotolla. Jos näin on, kokonaistuottavuuden kasvu voi olla tässä arvioitua nopeampaa. Tuotantokapasiteetti voi kuitenkin olla niin huonossa kunnossa, ettei BKT voi kasvaa nopeasti ilman mittavia uusinvestointeja.[28]

Pessimistisin skenaario, jossa BKT kasvaa keskimäärin kaksi prosenttia vuodessa, edellyttää siis suhteellisen alhaista yhden prosentin vuosittaista kasvua kokonaistuottavuudessa. Tämä skenaario toteutuu, jos investointien osuus BKT:stä on 18 prosenttia eli sama kuin se oli vuonna 2002. Tällöin myös investointien kasvuvauhti olisi sama kuin BKT:n eli keskimäärin vain kaksi prosenttia vuodessa. Tässä skenaariossa taloudellisten ja yhteiskunnallisten uudistusten kehityksen on hidastuttava tai jopa pysähdyttävä kokonaan.

Neljän prosentin keskimääräinen BKT:n kasvuvauhti, jolloin kokonaistuottavuus kasvaisi kaksi prosenttia vuodessa, sen sijaan edellyttää uudistusten jatkumista ja investointien selvää piristymistä ny-

[28] Keski- ja Itä-Euroopan maissa vuosina 1991-1999 kokonaistuottavuuden osuus BKT:n kasvusta on vaihdellut Slovakian 9 prosentista Unkarin 122 prosenttiin (Doyle ym. 2001).

kytasoltaan. Tässä skenaariossa investointien osuus BKT:stä on keskimäärin 26 prosenttia, ja investoinnit kasvavat keskimäärin 12.5 prosenttia vuosittain.

Tulos on laskettu lineaarisesti siten, että investointien kasvaessa vuosittain 12.5 prosenttia ajalla 2003-2010, investointien suhde BKT:hen on keskimäärin 26 prosenttia, mutta vuonna 2010 jo 33 prosenttia. Jos investointien suhde tuotantoon voitaisiin sen jälkeen pitää 33 prosentissa, vaikutus BKT:n kasvuun olisi huomattava 2010-luvulla.

Jotta BKT:n kasvu olisi kuusi prosenttia vuodessa, kokonaistuottavuuden pitäisi kasvaa kolme prosenttia vuodessa ja investointien pitäisi olla keskimäärin 35 prosenttia BKT:stä. Tällöin investointien pitäisi kasvaa keskimäärin 21 prosenttia vuosittain. Tämän skenaarion toteutuminen on epätodennäköistä.

Kuviossa 5.5 on esitetty BKT:n ja investointien kehitys vuosina 1991-2002 sekä niiden kehitys kolmessa edellä kuvatussa skenaariossa. Siitä nähdään, kuinka nopea investointien kasvu tarvitaan, jotta käytetyllä kehikolla ja oletuksilla saadaan nopea BKT:n kasvuvauhti.

Laskelmassamme saadut lukuarvot ovat samansuuntaisia kuin World Bankin (2002) ja Komulaisen ym. (2003) arviot. Komulaisen ym. (2003) eri metodilla laskemassa ”status quo”-skenaariossa investointien osuus BKT:stä on 21 prosenttia, jolloin BKT:n kasvuvauhdiksi tulee 3.0 prosenttia. Kaitilan (2003) käyttämällä kehikolla ja oletuksilla saadaan tulokseksi, että kolmen prosentin BKT:n kasvu edellyttää 22 prosentin investointiastetta. Tällöin investointien pitäisi kasvaa keskimäärin kahdeksan prosenttia vuodessa.

Työikäisen väestön kasvu kuitenkin tasoittuu ja kääntyy laskuun 2010-luvulla U.S. Bureau of the Census’n arvion mukaan. Tämä muuttaa edellä kuvattua tilannetta. Investointien on tällöin kasvettava nopeammin, jotta tietty BKT:n kasvuvauhti saavutetaan (ks. Kaitila 2003).

Kasvumahdollisuuksia vaikeuttaa lisäksi HIV/AIDSin leviäminen. World Bankin (2002) arvion mukaan se saattaa alentaa Venäjän talouskasvua 2010-luvun lopulla noin yhdellä prosenttiyksiköllä vuosittain. Myös tuberkuloosin leviäminen heikentää väestön terveydentilaa. Ellei Venäjän kasvua saada kestävälle itseään tukevalle pohjalle tällä vuosikymmenellä, se saattaa näistä rakenteellisista tekijöistä johtuen olla huomattavasti vaikeampaa 2010-luvulla.

Kuvio 5.5 Venäjän BKT:n kasvuskenaarioita ja niiden edellyttämä investointien kasvuvauhti, 1991 = 100

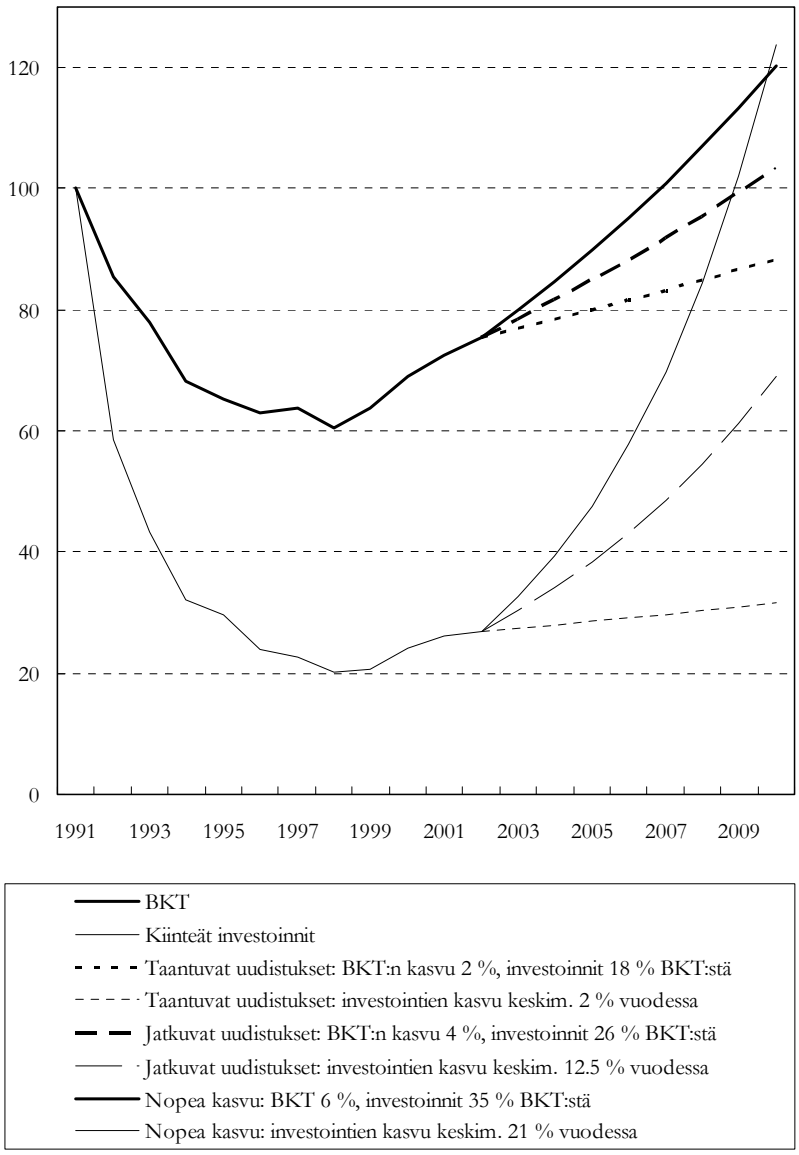

Yhteiset perusoletukset kaikissa skenaarioissa ovat: BKT:n suhde pääomakantaan 33.3 prosenttia, poistokerroin 4.0 prosenttia, tuotannon rajajousto työvoiman suhteen 0.65 ja työvoiman määrän muutos vuodessa 0.5 prosenttia.
Ks. tarkemmin Kaitila (2003).

Yhteenveto

Venäjän talouskasvun tukemiseksi maassa on jatkettava taloudellisia ja yhteiskunnallisia uudistuksia ja ne on myös toteutettava käytännössä. Nämä toimenpiteet tukevat kotimaisten yritysten kiinteitä investointeja ja mahdollisia ulkomaisten yritysten suoria sijoituksia. Uudistukset voivat kuitenkin lisätä kannattamattomien yritysten vararikkoja ja työttömyyttä lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä.

Merkittävän investointitoiminnan käynnistyminen tukisi kestävää talouskasvua. Kun investoinnit ovat nyt alle 20 prosenttia BKT:stä, niiden pitäisi nousta huomattavasti, jotta talouden kestävä kasvu turvattaisiin. Venäjä tarvitsee pitkäaikaista investointien kasvua, joka ylittäisi selvästi BKT:n kasvuvauhdin. Kotimaista säästämistä tulisi ohjata investointeihin pankkisektoria kehittämällä. Lisäksi Venäjän kannattaisi tuoda maahan investointipääomia sen sijaan, että se nykyisin vie pääomia. Vaihtotaseen ylijäämä sulaa öljyn hinnan laskun ja/tai ruplan reaalisen vahvistumisen kautta.

Venäjällä on suhteellisen korkeasti koulutettu väestö, mikä tukee kasvupotentiaalia. Toisaalta koulutus ei suurelta osin vastanne markkinatalouden vaatimuksia. Lisäksi heikko terveystilanne, joka näkyy keskimääräisen eliniän alenemisena erityisesti miehillä, ja ajan myötä HIV/AIDS:n leviäminen sen sijaan heikentävät kasvun edellytyksiä pitkällä aikavälillä. 20-65-vuotiaiden määrä kasvaa näillä näkymin 2010-luvun alkuun mutta kääntyy sen jälkeen jyrkkään laskuun. Tämä johtuu osittain siitä, että työmarkkinoille tulevat tällöin 1990-luvulla syntyneet pienet ikäluokat. Työikäisten määrän aleneminen heikentää talouden kasvunäkymiä pitkällä aikavälillä.

5.2 Suomen Venäjän-kaupan potentiaali

Suomen Venäjän-kauppaa arvioidaan seuraavassa sen pohjalta, miten kansainvälisiä kauppavirtoja selittävä vetovoima- eli gravitaatiomalli niitä selittää. Tämä on yksi yleisimmin käytetyistä kansainvälisen talouden empiirisistä malleista ja myös yksi menestyksellisimmistä, mitä tulee empiiriseen selitysvoimaan. Malli on edelleen laajalti käytössä, ja sitä on sovellettu viime vuosina mm. valuuttaunionin ulkomaankauppavaikutusten selvittämiseen, ks. Alho (2003).

Vetovoimamalli perustuu siihen, että vienti maasta 1 maahan 2 riippuu positiivisesti ensisijassa kysynnästä, eli maan 2 markkinoiden koosta, jota tyypillisesti mitataan BKT:llä, sekä maan 1 tarjonnan (tuotannon) suuruudesta, jota tyypillisesti mitataan myös bruttokansantuot-

teella. Vienti riippuu käänteisesti kaupan esteistä, joista keskeisin on kuljetuskustannuksia kuvaava maantieteellinen etäisyys maiden 1 ja 2 välillä.

Alho (2003) on käyttänyt tätä mallia selittämään Euroopan taloudellisen arkkitehtuurin, eli ns. regionalismin vaikutuksia kauppaan Euroopassa. Mallilla on tutkittu 27 Euroopan maan välisiä kauppavirtoja vuonna 1999. Tarkasteltavia alueita olivat EU:n sisämarkkinat, EMU, Euroopan talousalue (ETA), EU:n hakijamaat (KIE-maat) ja Venäjä. EU:n sisämarkkinat olivat referenssi, johon muiden kauppa-alueiden vaikutusta verrattiin. Lisäksi otettiin huomioon mm. se, onko maiden välillä yhteinen raja. Sen todettiin lisäävän kauppaa keskimäärin neljänneksellä. Alueellisilla talousjärjestelyillä on yleisesti ottaen tuntuva vaikutus kauppaan Euroopassa.

Suomen vienti Venäjälle on yksi havainto, jota malli selittää, ja tuonti Venäjältä Suomeen on samoin. Mallin niille antama selitys (sovite) voidaan määritellä *kaupan potentiaaliksi* havaintohetkenä.

Aktuaalisen ja potentiaalisen kaupan suhdetta tarkasteltiin kahdella tavalla. Ensinnäkin käytettiin *perusmallia*, jossa kauppavaihtoa selitet-

Kuvio 5.6. Suomen vienti Venäjälle ja tuonti Venäjältä, erotus potentiaalista vuonna 1999, % (selityksistä ks. tarkemmin tekstiä)

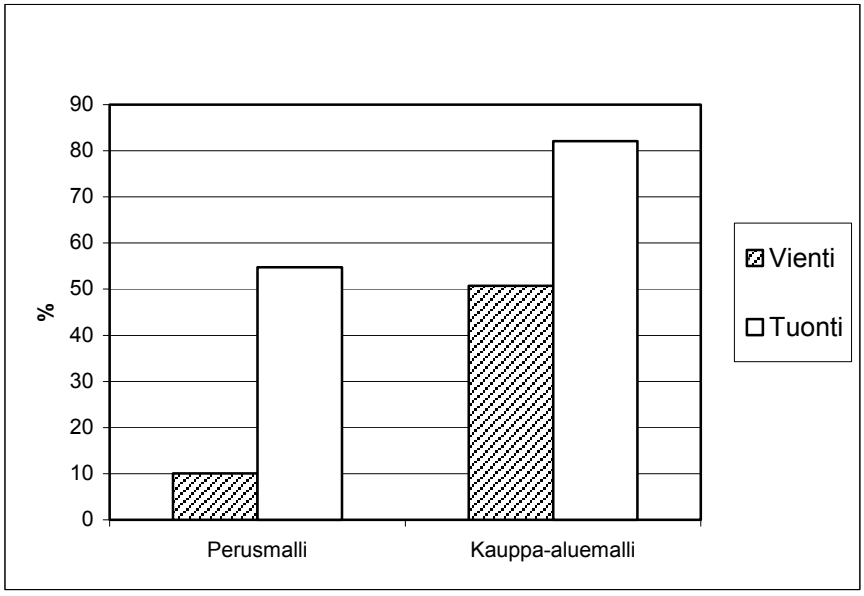

tiin vain viejä- ja tuojamaan BKT:llä sekä etäisyysmuuttujalla. Toiseksi käytettiin mallia, johon oli lisätty yllä mainitut, Euroopan taloudellista integraatiota kuvaavat alueindikaattorit (*kauppa-aluemalli*).

Suomen aktuaalisen Venäjän-viennin ja Venäjän-tuonnin suhdetta mallin antamaan selitykseen eli potentiaaliin on kuvattu kuviossa 5.6.

Perusmallin mukaan Suomen vienti ylittää jonkin verran potentiaalinsa. Mutta kun aluemallissa otetaan huomioon se, että Suomi on EU:n ja EMUn jäsen, niin saadaan tulos, että vienti ylittää selvästi potentiaalin. Tämä tuloksia koskeva ero selittyy sillä, että muut EU-maat vievät vain vähän Venäjälle, ja Suomi siis poikkeaa tässä suhteessa muista EU-maista. Tuonnissa Suomi näyttää poikkeavan vielä selvemmin niin, että tuonti Venäjältä ylittää potentiaalinsa peräti 80 prosenttia. Tämä selittynee sillä, että Suomi on suunnannut energian tuontinsa paljolti Venäjälle, mitä muut EU-maat eivät ole toistaiseksi tehneet samassa mitassa.

Tarkistuksen vuoksi tarkastelu tehtiin kauppa-aluemallilla myös vuotta 1995 koskien. Tulos on kuviossa 5.7.

Kuvio 5.7. Suomen vienti Venäjälle ja tuonti Venäjältä, erotus potentiaalista vuonna 1995, % (selityksistä ks. tarkemmin tekstiä)

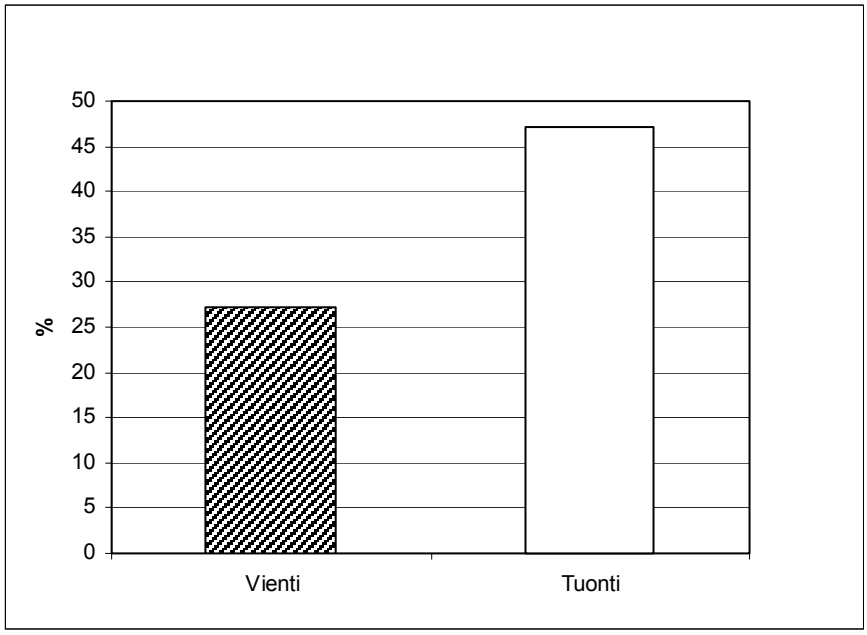

Vertaamalla kuvioita 5.6 ja 5.7 nähdään, että samanlainen perustilanne vallitsi jo vuonna 1995. Suomen kauppavaihto Venäjän kanssa on kuitenkin kasvanut muiden EU-maiden Venäjän-kauppaa nopeammin, joten ulkomaankauppamme poikkeavuus Venäjän kanssa verrattuna muihin EU-maihin on selvästi lisääntynyt ajan myötä.

Palautuuko Suomen Venäjän-vienti potentiaaliselle tasolleen, vai jatkuuko poikkeaminen edelleen? Kuten kuviot 5.6 ja 5.7 osoittavat, mitään tendenssiä palautumiselle ei ole ainakaan lyhyellä aikavälillä. Näin ollen voitaneen ajatella, että Suomen korkea erikoistuminen Venäjän-kauppaan jatkuu ja tässä suhteessa Suomi poikkeaa edelleen muista EU-maista taloussuhteissaan Venäjän kanssa.

Alaluvussa 5.5 tämä Suomen Venäjän-vientiä koskeva tulos rinnastetaan siihen, että selittämällä gravitaatiomallilla suomalaisten yritysten suoria sijoituksia saadaan tulos, että Venäjälle tehdyt sijoitukset ovat selvästi alle potentiaalinsa. Suomalaisten yritysten toimintastrategia Venäjän suhteen on nojannut vientiin, joka on ilmeisesti korvannut suoria sijoituksia Venäjälle.

5.3 Tuonnin näkymät

Suomen Venäjän-tuonnin rakenne on suhteellisen yksipuolinen. Vuoden 2003 alkupuoliskolla siitä oli 41 prosenttia kivennäisöljyä ja -tuotteita, 13 prosenttia kaasua ja 12 prosenttia puutavaraa. Öljyn osuuteen vaikuttaa muun muassa öljyn maailmanmarkkinahinta. Lyhyellä aikavälillä maahan tuodun öljyn määrä on suhteellisen joustamaton raakaöljyn hinnan suhteen. Pitkällä aikavälillä talouden öljyriippuvuus kuitenkin muuttuu tekniikan kehittyessä sekä kansantalouden ja energiantuotannon rakenteiden muuttuessa. Näihin kuitenkin myös öljyn hinta vaikuttaa.

Venäjän vienti Suomeen rakentuu Venäjän suhteellisen edun varaan kuten myös sen vienti muihin teollisuusmaihin (ks. alaluku 2.2). Venäjä vie raaka-aineita ja niistä johdettuja suhteellisen alhaisen jalostusasteen tuotteita. Venäjän viennin arvo vaihtelee erityisesti öljyn maailmanmarkkinahinnan mukaan. Venäjä kuitenkin pyrkii nostamaan öljytuotteidensa viennin jalostusastetta, joten se saattaa ajan myötä siirtyä nykyistä pidemmälle jalostettuihin kemianteollisuuden tuotteisiin. Tämä voi vaikuttaa myös Suomen Venäjän-tuonnin rakenteeseen ja määrään.

Suomen talouden energiariippuvuus on pitkällä aikavälillä laskenut kuten kuviosta 5.8 ilmenee. Energian kulutus on siten kasvanut hi-

taammin kuin BKT. Vuosina 1960-2001 koko energian kulutus kasvoi keskimäärin 2.8 prosenttia vuodessa, kun taas bruttokansantuote kasvoi keskimäärin 3.3 prosenttia vuodessa. Tähän kehitykseen on vaikuttanut muun muassa energiatehokkuuden lisääntyminen teollisuudessa ja liikenteessä sekä palvelujen BKT-osuuden kasvu pitkällä aikavälillä. Lisäksi 1990-luvulta alkaen elektroniikkateollisuuden kasvu on vähentänyt teollisuuden keskimääräistä energiariippuvuutta.

Kuvio 5.8 **Suomen BKT (euroa kiintein 1995 hinnoin) jaettuna energian kokonaiskulutuksella (GJ) vuosina 1960-2001**

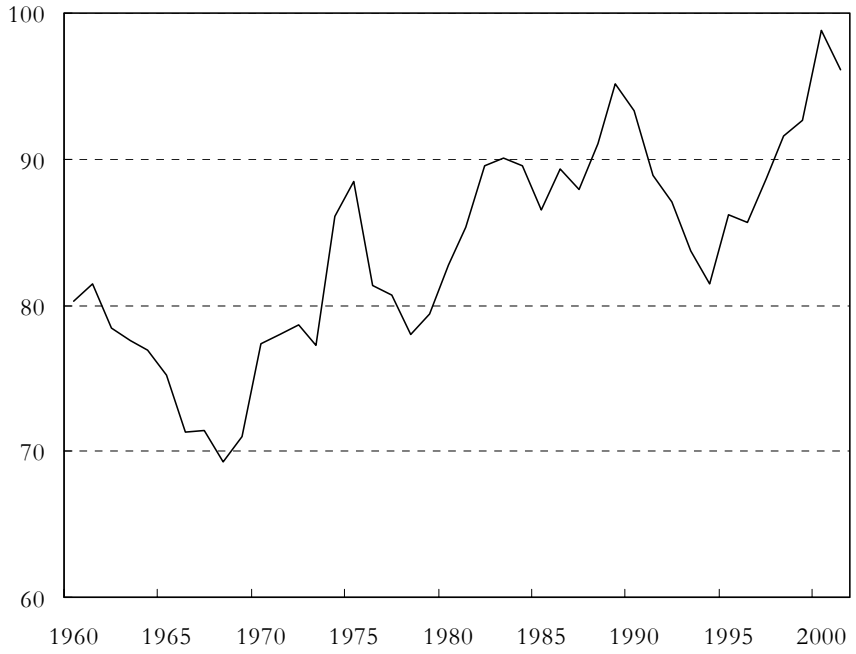

Toisin sanoen vuonna 2001 Suomen bruttokansantuotetta tuotettiin lähes sata euroa vuoden 1995 hinnoin yhdellä gigajoulella energiaa.

Lähteet: Tilastokeskus; OECD.

Öljyn osuus energiankulutuksesta kasvoi voimakkaasti 1960-luvulla ennen ensimmäistä öljykriisiä ja sen osuus nousi 61 prosenttiin vuonna 1973 (ks. kuvio 5.9 ja taulukko 5.4). Öljyn kulutus on sen jälkeen kuitenkin laskenut keskimäärin 1.3 prosenttia vuodessa, vaikka koko energian kulutus on kasvanut 1.7 prosenttia vuodessa. Öljyn osuus koko energian kulutuksesta onkin vähentynyt 26 prosenttiin. Siten öljyn merkitys Suomen kansantaloudelle on pienen-

tynyt huomattavasti, ja öljyn hinnan vaikutus BKT:hen ja yleiseen kustannuskehitykseen on alentunut.

Kuvio 5.9 Koko energiankulutus ja öljyn kulutus, PJ

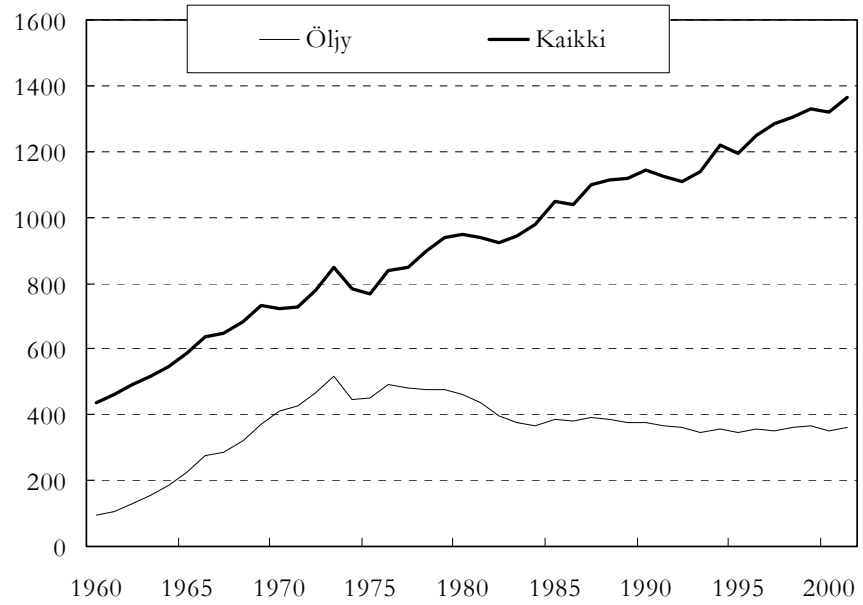

Petajoulea energiaa eli miljoonaa gigajoulea.
Lähde: Tilastokeskus.

Taulukosta 5.5 nähdään mikä on eri öljytuotteiden myynnin määrä Suomessa. Tonneissa mitattuna öljytuotteiden myynti Suomessa on vähentynyt vuodesta 1980 lähes viidenneksen. Enimmäkseen väheneminen tapahtui 1980-luvulla. 1990-luvun lama alensi sitä lisäksi väliaikaisesti. Erityisesti on vähentynyt raskaan ja kevyen polttoöljyn myynti, kun taas bensiinin myynti kasvoi 1980-luvulla ja dieselin myynti on kasvanut tasaisemmin vielä tähän päivään asti. Myös maakaasun myynti on kasvanut huomattavasti.

Öljyä on tuotu lähinnä Venäjältä (ks. kuvio 2.3), mutta sitä tuodaan myös muualta. Maakaasun tuonnille Venäjältä ei sen sijaan ole todellisia vaihtoehtoja logistisista syistä, ellei Norjasta rakenneta Ruotsin läpi kaasuputkea. Tämä ei kuitenkaan ole todennäköistä lähitulevaisuudessa. Maakaasun kysyntä ja siten tuonnin kehitys riippuu siitä, miten maakaasun käyttö lämmöntuotannossa kehittyy.

Riippuvuus yhdestä toimittajasta ei ole markkinoiden kannalta hyvä asia ja voi olla lämmöntuotannon kannalta riski.

Taulukko 5.4 Energiankulutus energialähteittäin Suomessa, %

Energialähde	1960	1970	1980	1990	1995	2000	2001	2002
Öljy	22.0	57.3	48.6	33.0	28.9	26.8	26.3	25.9
Puuperäiset polttoaineet	46.9	23.6	15.0	14.7	17.4	20.6	19.4	20.0
Ydinvoima	..	..	7.6	17.4	16.6	17.9	17.5	16.7
Hiili*	17.4	13.2	18.6	14.6	13.9	11.3	12.3	13.3
Maakaasu	..	..	3.4	8.0	9.8	10.7	11.2	10.9
Turve	0.3	0.1	1.8	4.9	6.2	4.7	6.3	6.4
Sähkön nettotuonti	1.0	0.3	0.5	3.4	2.5	3.2	2.6	3.1
Vesivoima ja tuulivoima	12.2	4.7	3.9	3.4	3.9	4.0	3.5	2.7
Muu	0.2	0.8	0.6	0.7	0.8	0.8	0.9	0.9
YHTEENSÄ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

* Sisältää kivihiilen, koksin, masuuni- ja koksaamokaasut sekä vuoteen 1990 saakka kaupunkikaasun.
Lähteet: Öljy- ja kaasualan keskusliitto; Tilastokeskus.

Taulukko 5.5 Öljytuotteiden ja maakaasun myynti Suomessa, tuhatta tonnia

Tuote	1980	1990	1995	1998	1999	2000	2001	2002
Nestekaasu	120	151	156	224	230	239	243	238
Moottoribensiini	1 336	1 986	1 897	1 858	1 850	1 785	1 809	1 841
Lentopetroli	80	128	122	143	148	157	148	140
Dieselöljy	1 099	1 574	1 462	1 681	1 751	1 788	1 824	1 864
Kevyt polttoöljy	3 426	2 460	2 334	2 465	2 435	2 150	2 367	2 285
Raskas polttoöljy	4 186	1 774	1 221	1 269	1 230	1 100	1 253	1 239
Bitumituotteet	316	480	378	336	316	304	258	338
Voiteluaineet	108	118	103	94	92	89	87	89
Muut	673	717	1 001	1 081	1 184	1 141	1 055	1 133
YHTEENSÄ	11 344	9 388	8 665	9 151	9 236	8 752	9 099	9 167
Maakaasu (milj. m³, 0°C)	904	2 539	3 310	3 897	3 892	3 978	4 320	4 292

Lähde: Öljy- ja kaasualan keskusliitto

Öljyn ja maakaasun jälkeen seuraavaksi tärkein tuontiartikkeli Venäjältä on puu. Puunviennille on aika ajoin asetettu rajoituksia Venäjällä. Syyksi on esitetty muun muassa pyrkimys saada maahan

metsäteollisuuden suoria sijoituksia, jotka kohottaisivat sen metsäteollisuuden jalostusarvoa. Epäilemättä pitkällä aikavälillä Venäjän metsäteollisuuden tuotanto ja sen jalostusarvo nouseekin. Lyhyellä aikavälillä raakapuu on kuitenkin ylivoimaisesti tärkein Venäjän metsäsektorin vientituote.

Suomeen on viime aikoina tuotu myös sähköä Venäjältä. Koska Pohjoismaissa on yhteiset sähkömarkkinat, tuontisähkö on liitetty niihin. Voidaan ajatella, että sähköntuontiin Venäjältä vaikuttaa ei vain Suomen vaan myös Ruotsin, Tanskan ja Norjan sähkönkysyntä sekä muun muassa Norjan ja Ruotsin vesivoimatilanne. Sähköntuonnin jatkuminen riippuu siten tarjonnan ja kysynnän kehityksestä koko Pohjoismaiden sähkömarkkinoilla. Vuonna 2002 tuontisähkön osuus Suomen koko energiankulutuksesta oli 3.1 prosenttia. Sähkönkulutuksesta tuonnin osuus on tietenkin tätä suurempi.

Teollisuusmaiden tuonti Venäjältä rakentuu pitkälle vähän jalostettuihin energia- ja muihin raaka-aineisiin. Jos investointiolosuhteet vakiintuvat Venäjällä, maahan tulee teollisuusmaista, myös Suomesta, ulkomaisia suoria sijoituksia. Tämä saattaa pitkällä aikavälillä vaikuttaa myös Venäjän viennin rakenteeseen.

Seuraavassa on laskettu neljä skenaariota Suomen Venäjäntuonnin, lähinnä öljyntuonnin, kehitykselle vuoteen 2010. Kuviossa 2.6 esitettiin Suomen öljyntuonti ja -vienti. Siitä nähdään, että öljyn vienti kasvoi voimakkaasti 1990-luvun alun jälkeen. Suomi tuo raakaöljyä ja raskasta polttoöljyä, ja vie moottoribensiiniä ja kaasuöljyä. Öljytuotteiden jalostaminen Suomessa ja vieminen edellyttää raakaöljyn tuontia. Öljyn tuonti riippuu siten myös siitä, miten Suomen öljytuotteiden vienti kehittyy, mikä taas riippuu muun muassa investoinneista Suomen öljynjalostuskapasiteettiin.

Taulukko 5.6 Tuontilaskelman skenaariot

		Öljyn hinta (Brent, USD/barreli)	
		Matala 20 USD/barreli	**Korkea 30 USD/barreli**
Venäjän osuus Suomen öljyn tuonnista	**Nykyinen 60 prosenttia**	Skenaario 1	Skenaario 2
	Nousee 5 prosenttiyksikköä vuodessa ja on 90 prosenttia vuosina 2009-10	Skenaario 3	Skenaario 4

Skenaarioita on neljä ja ne on esitetty taulukossa 5.6. Vaihtoehtoina ovat eri öljyn maailmanmarkkinahinnat (korkea 30 dollaria barrelilta tai matala 20 dollaria barrelilta) ja eri Venäjän osuus öljyn koko tuonnista Suomeen (nykyinen 60 prosenttia tai asteittain kasvava).

Laskelmassa on tehty lisäksi seuraavat oletukset:

- Öljyn koko tuonti Suomeen oli 15.2 miljoonaa tonnia vuonna 2002. Tämän jälkeen sen on oletettu kasvavan 1 prosentilla vuodessa, mitä vauhtia se kasvoi keskimäärin vuosina 1998-2002.
- Öljyn ja öljytuotteiden nettoviennin[29] oletetaan olevan nykytasollaan. Suomessa myytiin öljytuotteita vuonna 2002 yhteensä 9.2 miljoonaa tonnia. Lisäksi ulkomaanliikenteeseen myytiin 1.0 miljoonaa tonnia ja jalostamoiden omaan käyttöön vajaat 0.7 miljoonaa tonnia. Vientiin meni vajaat 5.3 miljoonaa tonnia.
- Suomen koko tavaratuonnin arvon oletetaan kasvavan 3.7 prosenttia vuodessa.[30] Myös muu tuonti Venäjältä (eli muu kuin SITCin 33-luokkaan kuuluvat kivennäisöljy ja kivennäisöljytuotteet) kasvaa 3.7 prosenttia vuodessa.
- Öljyn hinta on laskelmassa määräävä tekijä ja öljy hinnoitellaan maailmanmarkkinoilla dollareissa. Euron ja dollarin välisellä vaihtokurssilla on siksi merkitys laskelmalle. Olemme käyttäneet vaihtokurssia USD/EUR = 1.1 vuosille 2004-2010. Vuoden 2003 tuonti on ekstrapoloitu tammi-heinäkuun tietojen pohjalta.

Ylemmässä kuviossa 5.10 on esitetty Suomen Venäjän-tuonnin kehitys edellä kuvatuissa neljässä skenaariossa. Korkeiden hintojen vaihtoehdossa ja Venäjän osuuden noustessa öljyn tuonnissa (skenaario 4) Venäjän-tuonnin arvon arvioidaan olevan vuonna 2010 37 prosenttia korkeampi kuin, jos Venäjän osuus öljyn koko tuonnista pysyy vuoden 2003 alkupuoliskon tasolla eli 60 prosentissa ja öljyn hinta on keskimäärin 20 dollaria barrelilta (skenaario 1).

---

[29] Vienti miinus tuonti.

[30] Tämä vastaa ETLAn ennustetta vuoteen 2007 (ks. Suhdanne 2/2003). Koko tavaratuonnin hinnan on ennustettu pysyvän jokseenkin muuttumattomana, joten tuonnin volyymin ja arvon muutos on sama.

Kuvio 5.10 **Suomen koko tuonti Venäjältä, milj. euroa (yläkuva), ja Venäjän osuus Suomen koko tuonnista, % (alakuva)**

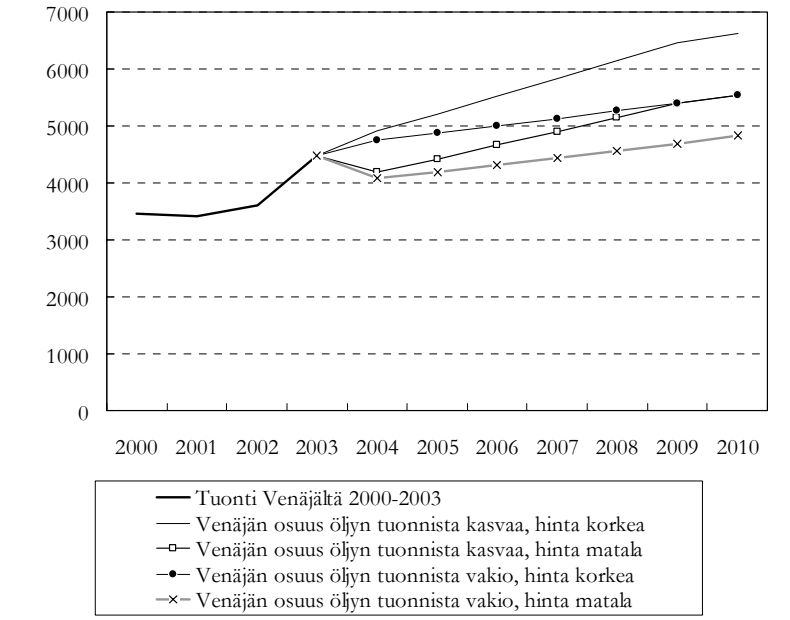

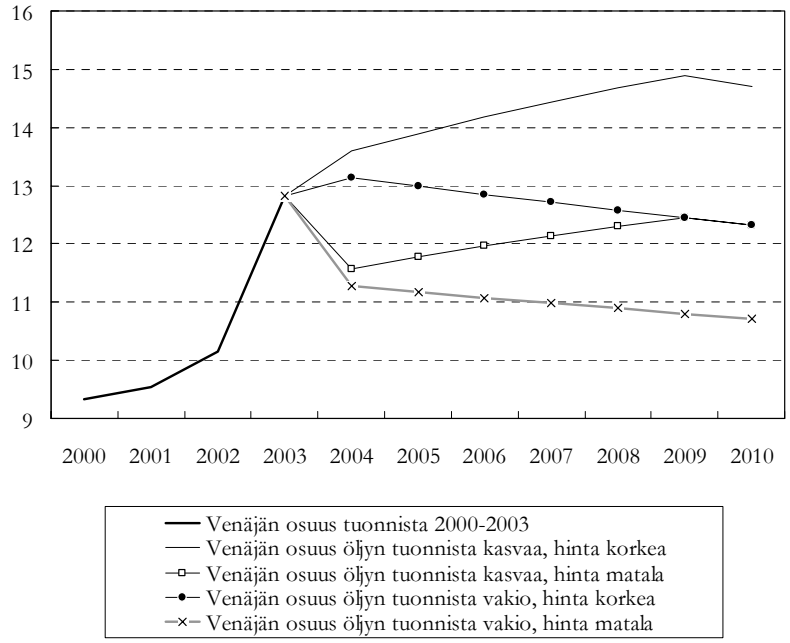

Kahdessa muussa skenaariossa käyrät sattumalta yhtyvät tarkasteluajanjakson lopussa. Vuoteen 2008 Venäjän nouseva osuus öljyntuonnista alhaisten hintojen vallitessa (skenaario 3) ja Venäjän vakioinen osuus korkeiden hintojen vallitessa (skenaario 2) antavat kuitenkin sinne asti eri uran. Skenaariossa 3 Venäjän osuus on sama eli 90 prosenttia vuosina 2009 ja 2010, joten tätä skenaariota kuvaavan käyrän kulmakerroin muuttuu tällöin.

Alemmassa kuviossa 5.10 on esitetty, kuinka Venäjän osuus Suomen koko tuonnista kehittyy, jos koko tuonti, ml. muu kuin öljyntuonti Venäjältä, kasvaa 3.7 prosenttia vuodessa.

Kuvio 5.11 Öljyn osuus koko tuonnista Venäjältä, %

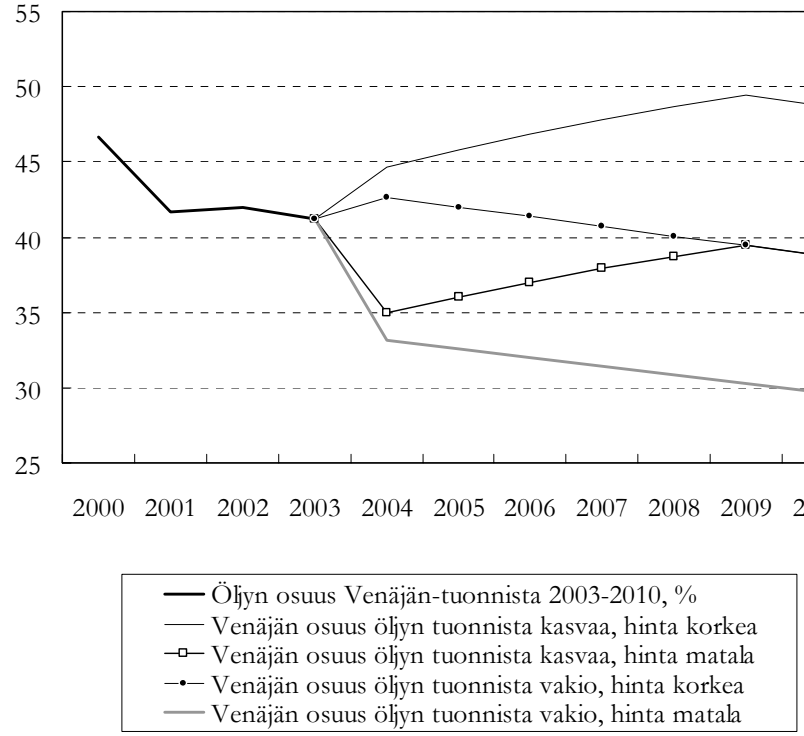

Öljyn oletetaan säilyttävän hallitsevan asemansa Suomen tuonnissa Venäjältä (ks. kuvio 5.11), vaikka muun tuonnin arvon oletetaan kasvavan määrällisesti öljyntuontia nopeammin. Siksi Venäjän osuus koko tuonnista ei kasva, ellei öljyn hinta pysy korkealla ja Venäjän osuus Suomen öljyntuonnista kasva. Skenaariossa 4 Venäjän osuus nousee siten noin 15 prosenttiin vuosikymmenen loppuun mennes-

sä. Muissa skenaarioissa Venäjän osuus tuonnista laskee nykytasoltaan. Jos muun muassa Venäjän sijoitusilmapiiri paranee, Venäjän muu kuin öljynvienti saattaa kuitenkin kehittyä tässä oletettua paremmin. Lisäksi laskelma muuttuu, jos Suomeen aletaan tuoda nykyistä enemmän raakaöljyä jatkojalostettavaksi vientiin.

5.4 Viennin näkymät

5.4.1 Mitkä tekijät ovat selittäneet viennin kehitystä?

Neuvostoliiton aikana Suomen vienti sinne kehittyi melko samansuuntaisesti Venäjän kokonaistuotannon kanssa (kuvio 5.12). 1980-luvulla vienti tosin kasvoi erityisjärjestelyjen (erityistili, öljyn välityskaupat, valuuttakauppa) vuoksi selvästi enemmän kuin BKT. Tavaraviennin määrän korrelaatio Venäjän BKT:n kanssa oli 0.67 vuosina 1970-1990. Metallien jalosteiden viennin vastaava korrelaatio oli

Kuvio 5.12 Suomen Neuvostoliiton/Venäjän -viennin määrä ja Venäjän federaation bruttokansantuote, 1970=100

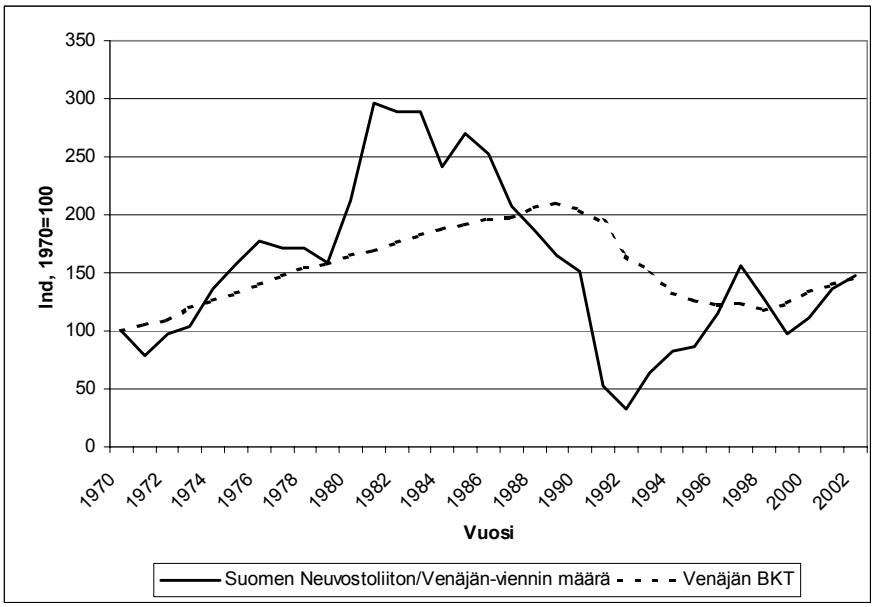

Lähteet: Tullihallitus (Suomen Neuvostoliiton/Venäjän-vienti) (deflatoitu itäviennin yksikköarvoindeksillä vuoteen 1990 ja sen jälkeen koko tavaraviennin yksikköarvoindeksillä); International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics (Venäjän federaation BKT).

0.83, kemian teollisuuden 0.79, paperi- ja graafisen teollisuuden 0.62, metallituote- ja koneteollisuuden 0.57 ja elintarviketeollisuuden 0.54.

Vaikka Venäjän kokonaistuotannon kasvu korreloi Suomen viennin kanssa, öljyn hinnalla ja dollarin kurssilla oli kuitenkin keskeinen merkitys Neuvostoliiton ulkomaisen ostovoiman kannalta. Tämä yhteys oli välitön kaupan clearing-mekanismin vuoksi. (Ks. esim. Alho ym. 1986.) Öljyn hinta ja kokonaistuotanto kuitenkin korreloivat keskenään.

Neuvostoliiton romahdettua ja Venäjän ajauduttua taloudelliseen kriisiin maan kokonaistuotannon ja Suomen viennin välinen positiivinen suhde katkesi. Vuosina 1993-2001 koko tavaraviennin korrelaatio Venäjän BKT:n kanssa oli –0.47. Suurimmat negatiiviset korrelaatiot olivat metallien jalostuksessa (-0.75) ja elintarviketeollisuudessa (-0.67). Vienti kasvoi siten Venäjän BKT:n laskiessa ja päinvastoin. Tämä voidaan tulkita niin, että kun Venäjällä omassa tuotannossa oli ongelmia, kysyntää tyydytettiin tuonnilla. Myös satunnaistekijöillä oli oma osuutensa. Vuoden 1993 jälkeen Venäjän kokonaistuotanto kehittyi ajoittain voimakkaan rakennemuutoksen vuoksi eri lailla kuin öljyn hinta. Myöskään Venäjän teollisuustuotannon kehitys ei ole ollut tällä ajanjaksolla samansuuntaista Suomen Venäjän-viennin muutosten kanssa.

Suomen Venäjän-viennin määrän ja Venäjän BKT:n määrän korrelaatio on kuitenkin viime vuosina muuttunut positiiviseksi. Vuosina 1995-2002 se oli jo 0.33.

Suomen vientiä Venäjälle 1990-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun selittävät Venäjän BKT:n ohella Venäjän reaalinen valuuttakurssi (hintakilpailukyky) ja öljyn hinta. Venäjän reaalisen efektiivisen valuuttakurssin ja Suomen tavaraviennin määrän korrelaatio oli 0.71 vuosina 1994-2002.[31] Raakaöljyn hinnan ja Suomen viennin vastaava korrelaatio oli 0.24. (Kuviot 5.13 ja 5.14.)

Ajanjakso on liian lyhyt luotettavan ekonometrisen selitysmallin laatimiselle. Neljännesvuosiaineiston käyttö selitysmallissa on epäluotettavaa viennin satunnaisvaihtelujen ja hyvän deflaattorin puuttumisen vuoksi. Suuntaa-antavassa ekonometrisessa vuositason yhtälössä selitettiin Suomen viennin määrän muutoksia Venäjän reaalisen efektiivisen valuuttakurssin ja öljyn hinnan muutoksilla. Öljyn hinta-

[31] Venäjän reaalisen valuuttakurssin muutokset heijastavat Venäjän ulkomaisiin tuotteisiin kohdistuvan ostovoiman kehitystä.

Kuvio 5.13 Suomen Venäjän-viennin määrä ja Venäjän reaalinen efektiivinen valuuttakurssi, %-muutokset

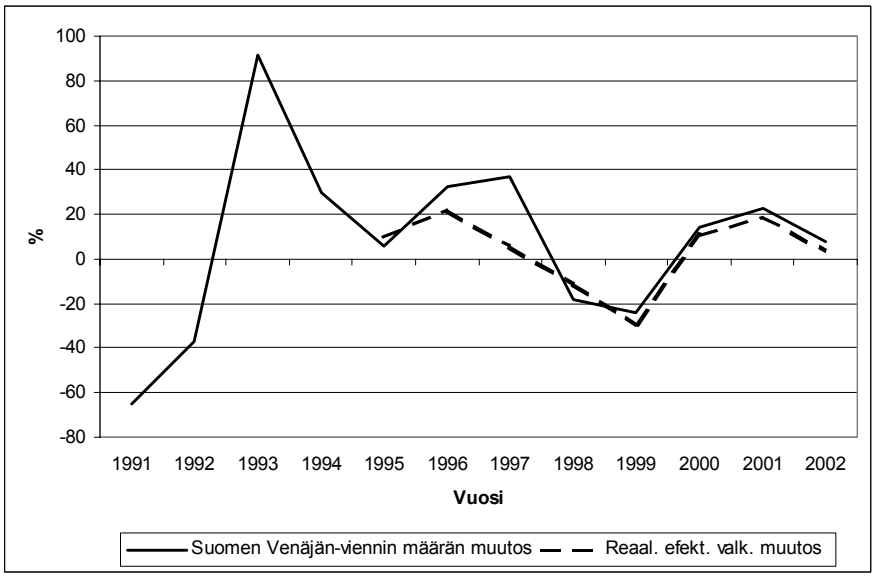

Lähteet: Tullihallitus (Suomen Venäjän-vienti) (deflatoitu koko tavaraviennin yksikköarvoindeksillä); International Monetary Fund (IMF) International Financial Statistics (Venäjän reaalinen efektiivinen valuuttakurssi).

muuttujaa viivästettiin vuodella. Selitysasteeksi (R^2) saatiin 0.76. Reaalisen valuuttakurssin t-arvo oli 3.4 (merkitsevä) ja öljyn hinnan t-arvo 0.7 (ei merkitsevä). Mallin mukaan prosentin muutos reaalisessa valuuttakurssissa aiheutti 1.1 prosentin suuruisen samansuuntaisen muutoksen Suomen Venäjän-viennin määrässä. Prosentin muutos öljyn hinnassa aiheutti vuorostaan 0.3 prosentin suuruisen ja samansuuntaisen muutoksen viennin määrässä. Kun öljyn hintamuuttuja korvattiin Venäjän BKT:n samanaikaisella muutoksella tulos oli edellisen kaltainen: BKT:n t-arvo, 0.4 ei ollut merkitsevä.

Raakaöljyn hinta ei vuositason aineistossa ole ollut tarkastellulla lyhyellä ajanjaksolla yhtä hyvä ja luotettava selittäjä kuin Venäjän reaalinen efektiivinen (ulkomaankauppaosuuksilla painotettu) valuuttakurssi. Ei kuitenkaan ole epäilystä siitä, etteikö raakaöljyn hinta olisi keskeinen Venäjän talouskasvun ja ostovoiman selittäjä. Reaalisen valuuttakurssin hyvä selitysvoima johtuu vuonna 1998 tapahtuneen ruplan devalvaation ja sitä edeltäneen kilpailukyvyn menetyksen merkittävistä vaikutuksista Venäjän ulkomaankauppaan.

Kuvio 5.14 Suomen Venäjän-viennin määrä ja raakaöljyn hinta (Brent-laatu), %-muutokset

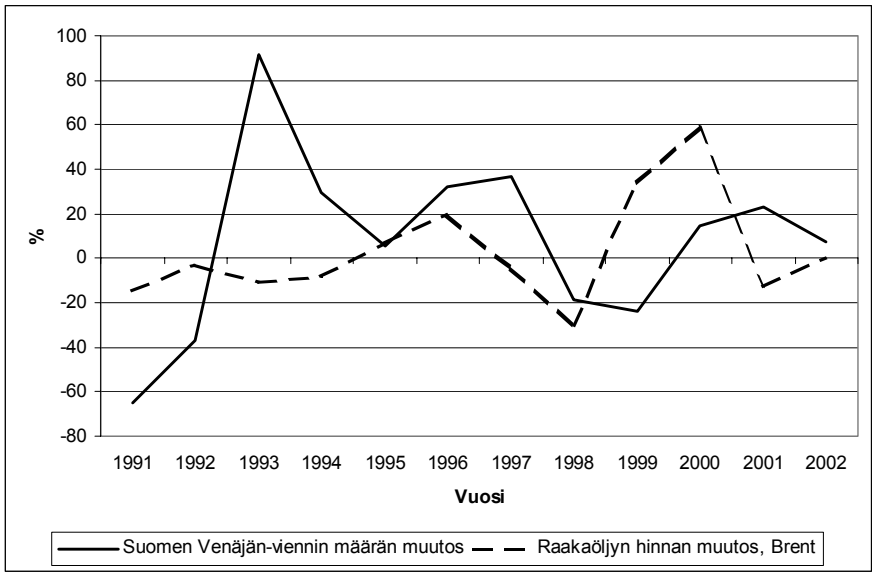

Lähteet: Tullihallitus (vienti); HWWA-instituutti (öljyn hinta, Venäjän öljylaadun hinta seuraa riittävän hyvin Brent-laadun hintaa).

Edellä esitetty historian tilastollinen tarkastelu ei anna yksiselitteistä lähtökohtaa Suomen Venäjän-viennin kehityksen kvantitatiiviselle arvioinnille. Syyt ovat seuraavat:

1) Neuvostoliiton-aikainen kauppajärjestelmä poikkesi niin paljon nykyisestä, että tarkkojen ennustemallien rakentaminen senaikaisen kehityksen pohjalle ei ole perusteltua (kehitys vuoteen 1991). Lisäksi erityisesti 1980-luvulla vienti kasvoi poikkeuksellisten erityistili- ja välityskauppatoimien ansiosta.
2) Muutamat 1990-luvun alkuvuodet olivat niin merkittävän institutionaalisen muutoksen aikaa, että normaalit taloudelliset selitykset eivät toimi.
3) Ajanjakso 1990-luvun puolivälistä vuoteen 2002 on liian lyhyt luotettavien vuositason ennustemallien rakentamiselle. Neljännesvuosiaineiston käyttö on riskialtista viennin satunnaisvaihtelujen ja luotettavan deflaattorin puuttumisen vuoksi (maittaisia viennin hinta- tai yksikköarvoindeksejä ei ole olemassa).
4) Pitkällä aikavälillä Venäjän kokonaistuotannon ja teollisuustuotannon kehityksellä on talousteorian ja muista maista saadun

empiirisen todistusaineiston vuoksi merkittävä vaikutus Suomen viennin kehitysnäkymiin. Erityisesti 1990-luku oli kuitenkin Venäjällä niin voimakkaan rakennemuutoksen aikaa, että näiden muuttujien kehityksen vaikutus ei noussut esille.

Pitkällä aikavälillä on siis selvää, että Venäjän talouskehityksellä on merkittävä vaikutus Suomen Venäjän-viennin kehitykseen. Toisaalta on myös selvää, että Venäjä on pitkälle tulevaisuuteen riippuvainen energiatuotteiden viennistä. Öljyn hinnalla ja sitä seurailevalla maakaasun hinnalla on siten suuri vaikutus Venäjän ostovoimaan. Venäjän kilpailukyky (reaalinen valuuttakurssi) vaikuttaa vuorostaan siihen, mitä tuotetaan kotimaassa ja mitä tuodaan ulkomailta. Lisäksi Venäjällä vielä pitkään jatkuva siirtymäkausi vaikuttaa merkittävästi tuonnin koostumukseen. Esimerkiksi elintarvikkeiden tuonti kehittyy sen mukaan, miten kotimaista elintarviketuotantoa kehitetään ja suojellaan tuonnilta.

Suomen Venäjälle suuntautuvan viennin arvioinnissa täytyy edellä esitettyjen syiden vuoksi, karkeiden kvantitatiivisten arvioiden ohella, kiinnittää huomiota Venäjän rakennekehityksen vaikutuksiin. Vaikka Suomen ja Venäjän suhteellinen etu säilyy pitkälti nykyisellään, globalisaatio ja kustannuspaineet vaikuttavat Suomen vientiin. Monilla toimialoilla tuottaminen Venäjällä on vaihtoehto viennille.

5.4.2 Koko Venäjän-viennin näkymät

Edellä mainittujen tarkastelujen lisäksi yksi lähtökohta Suomen Venäjän-viennin kvantitatiiviselle arvioinnille on lähteä liikkeelle Venäjän tuontia koskevista ekonometrisista tutkimuksista. Jos Suomen markkinaosuus muihin viejiin nähden säilyy ennallaan, nämä tutkimukset kertovat myös Suomen viennin kehityksen.

Venäjälle voidaan rakentaa tuontiyhtälöitä neljännesvuositasolla, koska Venäjän tuonnille lasketaan neljännesvuosittaisia hintaindeksejä. Näin ollen melko lyhyitäkin ajanjaksoja voidaan tutkia ekonometrisesti. Kansainvälinen valuuttarahasto on tehnyt tällaisen laskelman (International Monetary Fund, 2002).

Valuuttarahaston virheenkorjaus-tyyppinen malli ajanjaksolle 1994/IV-2000/IV on seuraavaa muotoa:

$$\Delta m_t = \underset{(0.04)}{0.17}\,Aug98Dummy + \underset{(0.73)}{3.82}\,\Delta y_{t-1} + \underset{(0.12)\ (0.07)\quad (0.19)}{0.46}(0.48y_{t-1} - 0.51z_{t-1} - m_{t-1}),$$

korjattu $R^2 = 0.76$, *keskivirhe* $= 0.06$, *Durbin-Watson* $= 1.9$.

Mallissa m = tuonnin määrän logaritmi, y = kokonaistuotannon määrän logaritmi, z = reaalisen valuuttakurssin logaritmi ja *Aug98Dummy* = dummy-muuttuja elokuun 1998 kriisille. Δ = differenssioperaattori. Kertoimien keskivirheet on esitetty suluissa.

Mallin mukaan tuonnin lyhyen aikavälin jousto BKT:n suhteen on 3.82 ja pitkän aikavälin jousto 0.48. Reaalisen valuuttakurssin suhteen pitkän aikavälin jousto on –0.51 (indeksin nousu merkitsee devalvoitumista). Lyhyen aikavälin jousto viittaa muutaman neljänneksen aikaiseen reaktioon. Pitkän aikavälin jousto pätee usean vuoden ajanjaksolle.

Mallin mukaan bruttokansantuotteen kehitys on siis merkittävä selittäjä tuonnille, mikä on teoreettisesti luonnollista. Numeerisia joustoarvioita tarkasteltaessa on kuitenkin muistettava, että vaikka aineistossa on tilastollisesti riittävän monta havaintoa, tarkasteltava ajanjakso on melko lyhyt ja kattaa vuosia, jolloin Venäjä oli vielä voimakkaassa siirtymätilassa.

Kansainvälinen valuuttarahasto on laskenut lisäksi ennakoivia indikaattoreita Venäjän kokonaistuotannon kehitykselle. Indikaattorin selittäviä muuttujia ovat reaalinen valuuttakurssi ja raakaöljyn hinta. Tätä kautta päädytään siis samoihin selittäviin muuttujiin kuin edellä esitetyssä Suomen vientiä koskevassa tarkastelussa.

Edellä esitellyn Venäjän tuontiyhtälön tulkitseminen Suomen viennin näkymien kannalta ei ole lyhyen ja pitkän aikavälin joustojen suuren eron vuoksi yksiselitteistä. Ajanjakso 2004-2010 on suhteellisen pitkä, minkä vuoksi jousto BKT:n suhteen on lähempänä pitkän kuin lyhyen aikavälin joustoa. Lisäksi on otettava huomioon, että Venäjällä on lähivuosina vielä patoutuneita tuontipaineita.[32]

Seuraavassa on oletettu edellä esitetyn tarkastelun pohjalta:

1) Vuosina 2004-2010 Venäjän tuonnin määrän jousto BKT:n määrän suhteen on 1.5.
2) Venäjän kokonaistuotannon oletetaan perusvaihtoehdon mukaan kasvavan vuosina 2004-2010 keskimäärin 4 prosenttia vuodessa. Nopean kasvun vaihtoehdossa BKT lisääntyy kes-

[32] Tuonnin joustot vaihtelevat maittain. Lisäksi eri tutkimukset antavat erilaisia arvioita. Estimointiperiodit vaikuttavat myös tuloksiin. Englantilaisen National Institute for Economic and Social Research –tutkimuslaitoksen NiGEM-mallin mukaan tuonnin joustot kokonaiskysynnän suhteen (muutokset lähellä BKT:n muutoksia) vaihtelevat Irlannin 1.08:sta Yhdysvaltojen 2.52:een. Suomen tuontijousto on mallissa 1.17 ja 22 maan keskiarvo 1.6.

kimäärin 6 prosenttia vuodessa ja hitaan kasvun vaihtoehdossa keskimäärin 2 prosenttia vuodessa (ks. luku 5.1).

3) Kaupan vapautumisen oletetaan heijastuvan osittain Venäjän kokonaistuotannon kasvuvauhdissa siten, että nopeaan kasvuun liittyy nopeampi ja suurempi kaupan vapautuminen ja päinvastoin (vrt. edellä mainitut BKT:n kasvuvaihtoehdot). GTAP-mallilla (Global Trade Analysis Project) tehdyt simuloinnit kuitenkin osoittavat, että kaupan vapautuminen voi lisätä Venäjän tuontia myös ilman, että se liittyy BKT:n kasvun merkittävään nopeutumiseen. (Luku 3 sekä Sulamaa ja Widgrén, 2003.) Mallilaskelmien mukaan ainoastaan vaihtoehto, jossa kaupan vapautumiseen liittyy kokonaistuottavuuden nousu, kasvattaa Venäjän BKT:tä selvästi. Kaupan vapautumisen vaikutuksia tarkastellaan sen vuoksi erikseen.

4) Raakaöljyn (Brent) hinnan oletetaan olevan perusvaihtoehdossa ETLAn Suhdanteen 3/2003 mukaisesti keskimäärin 27.5 dollaria barrelilta vuonna 2003, 25.3 dollaria vuonna 2004 ja 25.9 dollaria vuonna 2005. Tämän jälkeen hinnan oletetaan nousevan kaksi prosenttia vuodessa, mikä vastaa yleistä inflaatiota. Vuonna 2010 hinta on siten 28.6 dollaria barrelilta. Venäjän tuottaman öljyn hinnan oletetaan nousevan samaa tahtia Brent-laadun hinnan kanssa. Edellä mainittua korkeampi öljyn hinta vaikuttaa Venäjän BKT:n kasvua nopeuttavasti ja matalampi hinta sitä hidastavasti (vrt. nopean ja hitaan BKT:n kasvun vaihtoehdot).

5) Suomen kilpailukyky Venäjän markkinoilla (laajasti käsitettynä) säilyy keskimäärin vuoden 2003 tilanteen mukaisena. Venäjän reaalinen valuuttakurssi vahvistuu (hintakilpailukyky heikkenee), mutta venäläisten tuotteiden ns. reaalinen kilpailukyky (tuotantoperusta ja tuotteiden laatu) vahvistuu samanaikaisesti. Tähän vaikuttavat muun muassa ulkomaiset investoinnit.

6) Suomen markkinaosuus Venäjän tuonnissa säilyy suunnilleen nykyisellään.

Edellä esitetty merkitsee sitä, että Suomen vienti Venäjälle kasvaa saman verran kuin Venäjän koko tuonti. Esitettyjen Venäjän BKT:n kasvuvaihtoehtojen pohjalta Suomen viennin määrän kehitykselle voidaan hahmotella seuraavat keskimääräiset kasvut:

1) matalan kasvun vaihtoehto: keskimäärin 3 prosenttia vuodessa,
2) perusvaihtoehto: keskimäärin 6 prosenttia vuodessa, ja
3) nopean kasvun vaihtoehto: keskimäärin 9 prosenttia vuodessa.

Perusvaihtoehdossa hahmoteltu Suomen Venäjän-viennin kasvu on 2.7 prosenttiyksikköä enemmän kuin ETLAn 3.3 prosentin arvio Suomen koko tavaraviennin määrän kasvuksi vuosille 2003-2007 (Suhdanne, 2/2003). Nämä kasvuvauhdit heijastelevat ”normaalia” kaupan kasvua ilman merkittävää kaupan vapautumista. Nopeampi kasvu selittyy suurelta osin Venäjän keskimääräistä nopeammalla BKT:n kasvulla. Tällaisilla kasvuvauhdeilla Venäjän osuus Suomen tavaraviennistä kohoaisi vuoden 2002 6.6 prosentista runsaaseen 8 prosenttiin vuonna 2010, olettaen että Venäjälle suuntautuvan viennin hinnat kohoavat suunnilleen keskimääräistä vauhtia.

Ajanjakson lopulla Venäjän tuonti vapautuu WTO-jäsenyyden sekä EU-maiden ja Venäjän kaupan esteiden vähenemisen vuoksi. Vaikutukset tuontiin riippuvat siitä, miten syvällinen integroituminen EU:n ja Venäjän välillä tapahtuu. Tasomuutokset viennin määrässä vapautumisen kaikkien vaikutusten toteuduttua vaihtelevat GTAP-mallilaskelmien mukaan 5 prosentista vajaaseen 14 prosenttiin integroitumisen syvyyden mukaan (ks. luku 3 sekä Sulamaa ja Widgrén, 2003). Sopeutuminen tähän tilaan vie kuitenkin ainakin kymmenen vuotta. Lisäksi globalisaatio lisää kauppavaihtoa.

Laajamittainen kaupan vapautuminen toteutuu vasta usean vuoden päästä ja sopeutuminen vie ajan, jota ei pystytä yksityiskohtaisesti mallittamaan. Tämän vuoksi kaupan vapautumisen vaikutuksista edellä esitettyihin vaihtoehtoihin ei esitetä tarkkaa numeerista arviota. Voidaan kuitenkin todeta, että mitä enemmän kauppa EU-maiden ja Venäjän välillä vapautuu, sitä enemmän Suomen Venäjän-viennin kasvu nopeutuu kuluvan vuosikymmenen lopulla. Venäjän-viennin määrän kasvu ”perusvaihtoehdon mukaisessa avautumisvaihtoehdossa” voi olla keskimäärin 7-8 prosenttia vuodessa. Tällöin Venäjän osuus Suomen tavaraviennistä kohoaa 9-10 prosenttiin vuonna 2010. Tämä lähentelee jo Saksan vientiosuutta.

Suomen vienti Venäjälle reagoi voimakkaasti ruplan reaaliseen valuuttakurssiin (Venäjän kilpailukykyyn) (ks. kuvio 5.13). Jos rupla devalvoituu tai revalvoituu, tämä vaikuttaa viennin kehitykseen. Suomen markkinaosuus voi myös nousta tai laskea sen mukaan, miten Suomen hintakilpailukyky kehittyy a) valuuttakurssin, b) palkko-

jen ja c) tuottavuuden osalta. Lisäksi tuotteiden laatu (ns. reaalinen kilpailukyky) vaikuttaa merkittävästi vientimenestykseen.

Kilpailukyvyssä on otettava huomioon sekä Venäjältä että muista maista tuleva kilpailu. Kilpailukyky vaikuttaa myös siihen, missä määrin suomalaiset yritykset tyydyttävät venäläistä kysyntää a) Suomesta, b) Venäjältä ja c) kolmansista maista käsin. Jo nyt jotkin yritykset ovat siirtäneet tuotantoaan Venäjälle. Joissakin tapauksissa tämä tuotanto kilpailee Suomesta tapahtuvan viennin kanssa, toisissa se on sitä täydentävää, jopa tukevaa.

5.4.3 Vienti hyödykeryhmittäin

Suomen Venäjän-viennin koostumus ja toimialoittaiset kasvuvauhdit heijastelevat: 1) Venäjän kysynnän ja maan oman tarjonnan suhdetta, 2) Suomen tarjonnan rakennetta ja 3) suomalaisten yritysten kilpailukykyä Venäjän markkinoilla. Nämä tekijät määrittävät maiden erikoistumisen. Erikoistuminen tapahtuu pääosin ns. suhteellisen edun pohjalta. Toimialojen sisäinen ristikkäiskauppa kasvaa asteittain globalisaation myötä, mutta sen rooli Venäjän-kaupassa on vielä pitkään vähäinen. Venäjä vie tulevaisuudessakin Suomeen energiatuotteita ja metalliraaka-aineita, joita sillä on runsaasti. Suomi taas vie Venäjälle koneita ja laitteita sekä muita valmiita tavaroita. Viennin ohella myös investoinnit Venäjälle kuuluvat monen yrityksen toimintastrategiaan.

Venäjän koko tavaratuonnista noin 25 prosenttia on elintarvikkeita ja noin 30 prosenttia koneita ja kuljetusvälineitä. Tuonnin osuus yksityisestä kulutuksesta on noin 30 prosenttia ja investoinneista 40 prosenttia. (International Monetary Fund, 2002, 6.) Teollisuusmaista tapahtuvassa tuonnissa elintarvikkeiden osuus on kuitenkin matalampi. Vuonna 2000 se oli 12 prosenttia 31 teollisuusmaasta tapahtuneesta tuonnista. Koneiden, laitteiden ja kuljetusvälineiden osuus oli 35 prosenttia. Kemiallisten aineiden ja tuotteiden osuus oli myös tuntuva, 13 prosenttia. Elintarvikkeiden osuus oli 1990-luvulla laskussa ja kemiallisten aineiden osuus nousussa. (Ks. taulukko 2.5.)

Suomen viennissä Venäjälle suurin hyödykeryhmä ovat **koneet, laitteet ja kuljetusvälineet**. Niiden osuus tavaraviennistä oli 43.7 prosenttia vuonna 2002.

Tämän ryhmän sisällä suurin alaryhmä ovat *puhelin-, radio, tv- ym. laitteet*. Näiden vienti on kasvanut voimakkaasti 1990-luvun alusta

lähtien. Ryhmän vientiosuus oli 2.5 prosenttia vuonna 1992 ja 15 prosenttia vuonna 2002 (taulukko 2.6). Vielä vuonna 2002 puhelinym. laitteiden viennin arvo lisääntyi 34 prosenttia. Tämä ryhmä sisältää muun muassa matkapuhelimet ja puhelinverkot. Lisäksi merkittävä tuoteryhmä ovat television kuvaputket, joiden vientiosuus oli 1.4 prosenttia vuonna 2000.

Puhelin- ym. laitteet ovat tuotteita, joiden vientinäkymätkin ovat hyvät. Venäjän matkapuhelintiheys on vielä suhteellisen matala. Koko Venäjällä 13.4 prosentilla väestöstä oli matkapuhelin vuoden 2003 tammikuussa. Moskovan alueella tiheys oli yli 50 prosenttia. (J'son&Partners.) Matkapuhelin yleistyy kuitenkin Venäjällä ripeästi ja tilastot vanhenevat nopeasti. Jos suomalaiset valmistajat pysyvät kilpailukykyisinä, viennin kasvu jatkuu kaksinumeroisena vielä useita vuosia. Halpoja matkapuhelinmalleja tuottavien kiinalaisten ja muiden aasialaisten yritysten kilpailu Venäjällä kuitenkin lisääntyy, mikä saattaa vaikeuttaa Suomesta tapahtuvan viennin näkymiä erityisesti ns. halvoissa tuotesegmenteissä. Matkapuhelinverkkokin on Venäjällä vielä hatara, mistä syystä verkkoinvestoinnit ovat mittavia vielä useita vuosia.

Sijoitukset Venäjälle korvaavat ajan myötä jonkin verran vientiä standardituotteissa. Elcoteqilla on nykyään tietoliikenne-elektroniikkaa valmistava tehdas Pietarissa. Siinä on henkilökuntaa pari sataa. Toimintaa Venäjällä vaikeuttavat logistiset ongelmat, jotka liittyvät nykyisen lainsäädännön kankeuteen ja tullilaitoksen toiminnan ongelmiin.

Kempeleläisellä PKC Groupilla on osakkuuksia yhteistyökumppaneissaan Venäjällä. Se valmistaa muun muassa ajoneuvojen johdinsarjoja ja elektroniikkaa. Sillä on tuotantotoimintaa Kostamuksessa ja Viipurissa. Yhtiö aikoo lisätä tuotantoa Venäjällä paikallisten markkinoiden ja kustannusetujen vuoksi.

Toiseksi suurin alaryhmä oli vuonna 2002 *muut sähkökoneet ja laitteet*. Niiden osuus Suomen Venäjän-viennistä kohosi 3.2 prosentista vuonna 1992 8.5 prosenttiin vuonna 2002. Tämän hyödykeryhmän tuotteet eivät ole ihan yhtä voimakkaassa kasvussa kuin puhelinym. laitteet, mutta vuonna 2002 niidenkin viennin arvo lisääntyi 22 prosenttia. Tuoteryhmä sisältää muun muassa kotitalouskoneet ja -laitteet, vedenkuumennuslaitteet, sähkömuuntajat, erilaiset sähkötarvikkeet ja kaapelit.

Pyykinpesukoneiden osuus koko Venäjän-viennistä oli 1.8, linkojen osuus 0.4 ja astianpesukoneiden osuus 0.3 prosenttia vuonna

2000. Jääkaappien ja pakastimien vientiosuus oli 0.8 prosenttia. Osa kotitalouskoneista on välityskauppaa, jonka Suomeen jäävä arvonlisä koostuu lähinnä kaupan marginaaleista ja kuljetuksista. Suomalaisten kotitalouskoneiden viennin näkymät kehittyvät pitkälti sen mukaan, miten kilpailukykyisenä suomalainen tuotanto säilyy. Rakentamiseen liittyvien sähkölaitteiden vienti kehittyy Venäjän rakennustuotannon myötä.

Myös tämän hyödykeryhmän tuotteiden valmistuksessa Venäjälle on tehty suoria sijoituksia. Helkamalla Forste Oy:llä on tytäryhtiö Helkama Forste Viipuri, joka valmistaa jäähdytinlaitteita vähittäiskaupalle. Tuotanto Venäjällä alkoi 1990-luvun lopulla, kun jäähdytinlaitteiden osien tulli oli huomattavasti matalampi kuin valmiiden laitteiden tulli. Kylmälaitteita valmistavalla Huurre Oy:llä on huoltoa, asennusta ja markkinointia harjoittavat tytäryhtiöt Moskovassa ja Pietarissa.

ATK- ja tekstinkäsittelylaitteiden osuus Suomen viennistä Venäjälle oli vuonna 2002 vajaat 3 prosenttia. Tämän tuoteryhmän vienti riippuu suomalaisten viejien kilpailukyvystä. Kysyntä Venäjällä kasvaa nopeasti.

SITC-luokituksen mukaan yleiskäyttöiset teollisuuden koneet ja laitteet ja eri toimialojen erikoiskoneet muodostavat suunnilleen yhtä suuren 5-6 prosentin vientiosuuden. Voimakoneiden ja moottorien vientiosuus oli 1.7 ja metallintyöstökoneiden osuus 0.4 prosenttia vuonna 2000. Yhteensä näiden *koneiden ja laitteiden* osuus Suomen viennistä Venäjälle oli 13 prosenttia vuonna 2000. Tämä ryhmä pitää sisällään muun muassa paperikoneet, höyrykattilat ja muut höyrykeittimet, nestepumput, erilaisten aineiden käsittelylaitteet, nosto-, käsittely-, lastaus- ja purkulaitteet, kokoonpanolaitteet sekä maansiirto ja louhintalaitteet. Edellä mainituista paperi- ja sellukoneiden osuus oli vuonna 2000 runsaan prosentin, muiden noin puoli prosenttia koko Venäjän-viennistä. Näissä tuotteissa suomalaiset yritykset ovat kehittäneet erikoisosaamista, jonka myötä niiden reaalinen kilpailukyky on hyvä. Venäjän investointitoiminnan voimistuminen antaa hyvät mahdollisuudet viennin kasvattamiseen.

Metso vie Venäjälle paperikoneiden ohella eri toimialojen automaatiolatteita. Wärtsilä vie erilaisia voimakoneita. Myös Kone ja sen muun muassa satamanostureita valmistava tytäryritys Kalmar Industries ovat merkittäviä viejiä. Suomessa valmistettujen puunkorjauslaitteiden kysyntä Venäjällä on vahvaa. Alan yrityksiä ovat Ponsse, Timberjack ja Loglift. Sahalaitteita Venäjälle vievät Heino-

lan Sahakoneet Oy ja Kallion Konepaja Oy (Karasaw). Raute Oy vie levynvalmistuslinjoja. Arctic Machine Oy vie Venäjälle tienkunnossapitolaitteita. Yhtiön tuotteita valmistetaan myös lisenssillä Venäjällä. Ympäristö- ja energiansäästöteknologian vientinäkymät Venäjälle ovat hyvät. Näitä tuotteita käytetään erilaisissa kohteissa ja ne ovat hyvin monimuotoisia. Alan laitteita valmistavat useat yritykset, muun muassa Metso ja Wärtsilä.

Moottoriajoneuvojen ja kuljetusvälineiden osuus Venäjän-viennistä oli 4.5 prosenttia vuonna 2000. Suurin osa tästä koostuu moottoriajoneuvoista. Kaikkiaan 2.2 prosenttia viennistä oli autoja ja muita moottoriajoneuvoja, yksi prosentti ajoneuvojen osia, 0.4 prosenttia tavarankuljetusajoneuvoja ja 0.2 prosenttia traktoreita. Alusten ja uivien rakenteiden osuus oli 0.2 prosenttia. Rautatievetureiden ym. osuus oli pieni. Tämän hyödykeryhmän vienti vaihtelee vuosittain. Nykyään Suomessa valmistettujen autojen vienti Venäjälle on hyvin vähäistä. Vienti on jälleenvientiä, josta suomalaisille yrittäjille jäävät kaupan ja kuljetusliikkeiden katteet. Laivojen ja muiden uivien rakenteiden vienti perustuu melko suuriin toimituksiin, joita on ajoittain ja ajoittain ei. Laivavienti koostuu pääosin erikoistarkoituksiin tehdyistä aluksista. Näistä mainittakoon Masa Yardsin jäänmurtajasopimukset. Suomalaisilla yrityksillä on liiketoimintamahdollisuuksia myös aiemmin toimitettujen laivojen korjauksessa ja uudistamisessa.

Metallijalosteiden osuus Venäjälle suuntautuvasta tavaraviennistä oli 6.3 prosenttia vuonna 2002. Raudan ja teräksen osuus oli 2.5 prosenttia, muiden metallien osuus 0.6 prosenttia ja metallivalmisteiden osuus 3.2 prosenttia. Metallien ja niiden jalosteiden kysyntä lisääntyy kunhan investoinnit vilkastuvat Venäjällä. Viennin ohella myös sijoitukset Venäjälle lisääntyvät maan taloudellisten olojen vakiintuessa. Rautaruukin tytäryhtiö Zao Rannila avasi kesällä 2002 Jekaterinburgissa teräskatteita valmistavan tehtaan. Yhtiöllä on Pietarissa teräspalveluyksikkö ja tuotantolinja Moskovan lähellä Taldomissa.

Metallien kierrätyksessä Venäjällä toimii Kuusakoski-yhtymä, jolla on siellä laajaa toimintaa, pääasiassa Kuolassa, Karjalassa ja Pietarin ympäristössä. Yhtiö kerää, käsittelee ja kuljettaa kierrätettävää metallia.

Kemialliset aineet ja tuotteet muodostivat SITC-luokituksen mukaan 14.7 prosenttia Suomen tavaraviennistä Venäjälle vuonna

2002. Suurin alaryhmä on väriaineet (pääasiassa maalit ja painovärit), joiden osuus tavaraviennistä oli 4.5 prosenttia vuonna 2000. Muovien ja muovitavaroiden osuus on myös merkittävä. Nämä tavarat sijoitetaan eri luokituksissa eri luokkiin. CN-luokituksen mukaan niiden osuus oli 3.8 prosenttia vuonna 2000. Öljyjalosteiden osuus viennistä oli 1.6 prosenttia vuonna 2002. Ne luetaan SITC-luokituksessa omaksi ryhmäkseen. Tässä ne käsitellään kemianteollisuuden yhteydessä (toimialaluokituksessa ne kuuluvat kemianteollisuuteen). Muita Venäjälle vietäviä kemianteollisuuden tuotteita ovat kosmeettiset tuotteet (1 prosentti), valkuaisaineet ja liimat (0.9 prosenttia), pesuaineet ym. (0.8 prosenttia), farmaseuttiset tuotteet (0.6 prosenttia) ja lääkkeet (0.5 prosenttia).

Venäjällä *maalien* kysyntä on lisääntynyt rakentamisen kasvun ja hyvin toimeentulevan väestönosan tekemien remonttien myötä. Suurimmat maalien viejät ovat Tikkurila ja Teknos. Myös pienet maalitehtaat harjoittavat vientiä. Maalit ovat suhteellisen helposti kuljetettavia, erityisesti lähialueille. Jossakin vaiheessa perusmaalin valmistaminen Venäjällä ja väriaineen vienti Suomesta voi kuitenkin osoittautua houkuttelevaksi vaihtoehdoksi erityisesti Venäjän kaukaisten alueiden markkinoille. Kuljetuskustannusten ohella myös kustannuserot vaikuttavat tähän suuntaan. Tikkurila Paints Oy:lla on jo maalitehdas Moskovan lähellä. Rakentamisen tarve säilyy suurena Venäjällä vielä pitkään ja maassa on tyydyttämätöntä kysyntää. Vienti- ja sijoitusmahdollisuudet ovat hyvät myös jatkossa.

Muovitavarat muodostavat hyvin heterogeenisen tuoteryhmän. Ryhmän tuotteet voidaan jakaa perusmuoveihin ja muovituotteisiin. Näiden osuus viennistä on suunnilleen yhtä suuri. Ensin mainitut toimitetaan rakeena, jälkimmäiset koostuvat erilaisista tuotteista kuten muoviputkista ja muista rakennustarvikkeista, erilaisista saniteettitilojen muovitavaroista, laatoista, kelmuista ja kalvoista sekä pakkausmuoveista. Perusmuoveja vie muun muassa Borealis, putkia ym. taas muun muassa Uponor. Rakentamisen tarve tukee rakennusmuovien vientiä. Pakkaustarvikkeiden vientinäkymät ovat myös hyvät, sillä Venäjän elintarvikesektorilla pakattujen ruokien osuus on vielä matala. Samoin pakkausten laatu kohenee. Huhtamäellä on muovipakkaustehdas Moskovan lähellä.

Öljyjalosteiden vienti Venäjälle perustuu venäläisen raakaöljyn jalostamiseen Fortumin Porvoon jalostamolla. Se on erikoistunut runsaasti rikkiä sisältävän venäläistyyppisen öljyn jalostukseen. Jalostuksessa rikin määrää vähennetään. Jalostamo on tässä tehokas ja

kilpailukykyinen. Sillä riittänee vientikysyntää myös Venäjällä. Fortum haluaa kuitenkin olla mukana Veäjällä myös investointien kautta. Se on käynnistämässä öljyntuotantoa yhdessä Lukoilin kanssa. Fortumilla on öljyterminaali ja huoltoasemia Pietarin alueella. Fortum on myös mukana Gazpromin johtamassa konsortiossa suunnittelemassa Barentsin merellä sijaitsevan Stokmanovskojen kaasukentän hyödyntämistä. Hyödyntäminen on lykkääntymässä vuosiin 2010-2015.

Kemianteollisuuden *kuluttajatuotteiden* kysyntäpotentiaali kasvaa myös Venäjällä elintason myötä. Kotimainen teollisuus ja ulkomaisten sijoittajien Venäjälle perustamat tuotantolaitokset kuitenkin pyrkivät ottamaan osansa markkinoiden kasvusta. Kuluttajatuotteita ovat muun muassa lääkkeet, farmaseuttiset ja kosmeettiset tuotteet sekä pesuaineet. Lääkkeitä vievät muun muassa Orion, Leiras ja Tamro sekä muutamat kansainväliset yritykset, jotka vievät lääkkeitä Suomen kautta. Lääkkeiden vientiosuus oli 0.5 prosenttia vuonna 2000. Farmaseuttisten ja kosmeettisten tuotteiden sekä pesuaineiden yhteinen vientiosuus oli 2.5 prosenttia.

Paperi- ja graafisen teollisuuden tuotteiden osuus Suomen Venäjän-viennistä oli vajaat 15 prosenttia vuonna 2000. *Massan* osuus oli noin puoli prosenttia, osuus kuitenkin vaihtelee melkoisesti vuosittain. *Erilaisten paperi- ja kartonkilajien* osuus Venäjänviennistä oli 9 prosenttia vuonna 2000. Tärkein paperilaji on päällystetty paperi, jonka vientiosuus oli 5 prosenttia vuonna 2000. Loput noin 4 prosenttia viennistä koostuu pehmo- ja hygieniapaperista (0.2 prosenttia), muusta päällystämättömästä paperista tai kartongista (0.5 prosenttia), pakkauspaperista ja -kartongista (0.8 prosenttia) sekä tarkemmin erittelemättömästä paperista ja kartongista. Sanomalehtipaperia viedään Venäjälle erittäin vähän.

Pitkällä aikavälillä Venäjä pyrkii hyödyntämään mittavia metsävarojaan nykyistä paremmin, mikä rajoittaa aikanaan paperin viennin kasvua. Suomalaisten paperien korkea laatu ja suurten markkinoiden läheisyys kuitenkin tukevat suomalaisten tuottajien vientiä. Venäjän paperin tarve kasvaa elintason nousun myötä ripeästi, mikä myös antaa tilaa Suomesta tapahtuvalle paperin ja paperituotteiden viennille.

Suomalaisille yrityksille suorat sijoitukset Venäjälle ovat merkittävä liiketoiminnan laajentamistapa tulevaisuudessa. Paperi- ja sellutehdasinvestointien suuri koko ja sijoituksiin liittyvät riskit ovat kui-

tenkin jarruttaneet liikkeellelähtöä. Sijoitukset käynnistynevät kunhan investointien riskit vähenevät. Keskeisiä epävarmuuksia ovat investointisuojasopimuksen puuttuminen ja puuraaka-aineen saatavuuden epävarmuus (ks. luku 6). Metsäteollisuusyritykset hankkivat tällä hetkellä vielä kokemuksia Venäjältä tekemällä sinne pienempikokoisia ja samalla pienempiriskisiä sahainvestointeja. Stora Ensolla on Venäjällä kartonkitehdas ja toinen on rakenteilla.

Toimialaluokituksessa *graafinen teollisuus* luetaan yhdessä paperin ym. kanssa paperi- ja graafiseen teollisuuteen. Graafinen teollisuus on merkittävä viejä Venäjälle. Painotuotteiden osuus Suomen viennistä sinne oli 4.2 prosenttia vuonna 2000. Vienti koostuu suomalaisten painojen Venäjälle tekemistä kirjojen ja lehtien painotöistä. Näillä markkinoilla tärkeitä toimijoita ovat muun muassa Alma Media ja Edita, jotka yhdistivät keväällä 2003 Venäjän toimintojaan Acta Print Oy –nimiseen yhtiöön. Muita tärkeitä viejiä ovat turkulainen Hansaprint ja mikkeliläinen Helprint.

Kysyntä perustuu korkealaatuiseen suomalaiseen paperiin, painotyön hyvään hinta-laatu-suhteesen sekä Suomen logistiseen läheisyyteen, joka on etu tarkkaa ajoitusta vaativissa tuotteissa. Kilpailu standardituotteissa kiristyy venäläisten painojen määrän ja painojen koon kasvaessa. Viennin määrät vaihtelevat helposti kysynnän ja kilpailutilanteen mukaan.

Puutavaroiden vienti oli 1.1 prosenttia koko Venäjän-viennistä. vuonna 2002. Vienti oli pääosin puutuotteita kuten levyjä ja muita rakentamiseen käytettäviä puutavaroita (ovia, palkkeja ym.). Tämän ryhmän tuotteiden vienti kehittyy Venäjän rakentamisen mukana. Tuotteiden laadulla on tulevaisuudessa merkittävä asema kilpailussa menestymisessä. UPM-Kymmenellä on Venäjällä saha ja levytehdas. Metsäliiton ja UPM-Kymmenen yhteinen selluyhtiö Metsä-Botnia rakentaa kaksi sahaa Venäjälle. Investointien yhteisarvo on runsaat sata miljoonaa euroa (Helsingin Sanomat, 18.9.2003). Sahauksen sivutuotteena syntyvä hake kuljetetaan yrityksen suomalaisille sellutehtaille. Stora Ensolla on tekeillä tai suunnitteilla useita sahainvestointeja Venäjälle. Suomalainen sahateollisuus keskittyy erityisesti Karjalan ja Novgorodin alueelle. Myös Ikkunoita valmistavalla haapajärveläisellä Tiivi Oy:llä on yhteisyritys OAO Eurotiivi Muurmanskissa, josta se toimittaa tuotteensa Venäjän markkinoille.

Viime vuosina **elintarvikkeiden** tuonnin osuus Venäjän koko tuonnista on kasvanut niin suureksi, että sitä on pidettävä väliaikai-

sena. Suuri tuonti johtuu Venäjän elintarviketuotannon vaikeuksista, kulutustottumusten muutoksesta ja monien länsimaiden maataloustuotteiden ylituotannosta, jota markkinoidaan Venäjälle halvoilla hinnoilla.

Viime aikoina Venäjä on alkanut rajoittaa lihan tuontia. Rajoitusten on arveltu laajenevan myöhemmin maitotuotteiden tuontiin. Nämä toimenpiteet heijastelevat osittain akuuttia kiistaa EU:n viljantuontikiintiöistä, mutta toisaalta lienevät oire siitä, että Venäjä pyrkii kohottamaan elintarvikeomavaraisuuttaan pitemmälläkin aikavälillä. Elintarvikkeiden vientiä Venäjälle rajoittaa myös se, että monet läntiset tuottajat pyrkivät aloittamaan tuotannon Venäjällä. Oman tuotannon ohella ne etsivät paikallisia alihankkijoita. Toisaalta Venäjän taloudellinen kasvu luo myös mahdollisuuksia korkealaatuisten elintarvikkeiden viejille.

Suomen elintarvikevienti Venäjälle on kasvanut koko 1990-luvun lukuun ottamatta vuosien 1995 ja 1998 notkahduksia. Venäjä on elintarvikeyrityksille suurin markkina-alue Suomen ulkopuolella.

Suomen elintarvikeviennistä *maitotuotteiden* osuus on runsaan kolmanneksen. Suurin viejä on Valio. Valion viennistä 35 prosenttia suuntautui Venäjälle vuonna 2002. Tärkeimpiä vientituotteita ovat juustot (erityisesti Oltermanni ja Viola-sulatejuusto) sekä voi. Valiolla on Pietarissa tytäryhtiö ZAO Valio Pietari, joka myy ja jakelee Pietarin ja Moskovan suurimpiin vähittäiskauppoihin samoja tuotteita kuin Valio Suomessa. Lisäksi yhtiöllä on Venäjällä kolme pääjakelijaa, jotka myyvät suurimman osan tuotteista. Juustojen viennillä on markkinoiden suuren koon vuoksi hyvät kehittymismahdollisuudet, elleivät kaupan esteet vaikeuta vientiä. Nykyinen vienti perustuu venäläisten kuluttajien makutottumuksiin, joilla on taustansa jo neuvostoajalta. Kasvu edellyttää kuitenkin uusien tuotteiden pääsyä Venäjän markkinoille. Valio suunnitteli yhteistyötä Venäjän toiminnoissaan ruotsalais-tanskalaisen Arla Foodsin kanssa. Ajatus kuitenkin kariutui erilaisiin strategisiin tavoitteisiin Venäjän markkinoilla. Nyt vaihtoehtoina ovat muun muassa yhteistyö jonkun muun läntisen tai venäläisen kumppanin kanssa. (Kauppalehti 23.9.2003.)

Muita merkittäviä tuoteryhmiä ovat *myllyteollisuustuotteet* (pääasiassa maltaita) sekä *eläin- ja kasvirasvat* (mm. margariini ja rypsiöljy) (SITC-luokituksessa omana ryhmänään). Näiden hyödykeryhmien osuus koko Venäjän-viennistä on kummankin noin prosentin. Maltaiden runsas vienti liittyy Venäjällä sijaitsevan olutteollisuuden kas-

vuun. Oluen tuotanto on kasvanut osittain suomalaisomisteisen BBH-panimon (Baltic Beverages Holding) Venäjälle tekemien sijoitusten myötä. Nyt brittiläiseen Scottish&Newcastle - konserniin fuusioitunut Hartwall oli yrityksen huomattava omistaja. Merkittävin maltaiden vientiyritys on Raisio. Sama yritys on myös margariinin ja rypsiöljyn suurin viejä. Margariinin vientiä on viime aikoina rasittanut 15 prosentin suojatulli ja paikallisen valmistuksen lisääntyminen. Huhtikuussa 2003 Raisio osti Venäjältä meijerikiinteistön, jonne se aikoo sijoittaa margariinituotantoa. Näin se pyrkii kasvattamaan uudelleen markkinaosuuttaan Venäjällä. Sijoitus korvaa osaltaan vientiä.

Lihan ja lihatuotteiden, viljavalmisteiden, rehujen ja juomien vienti oli kunkin 0.3 prosenttia koko Venäjän-viennistä ja vajaat 5 prosenttia elintarviketeollisuuden viennistä (yhteensä 20 prosenttia) vuonna 2002. *Lihan* vienti menee suurimmalta osin raaka-aineeksi. Vienti vaikeutuu lyhyellä aikavälillä Venäjän tuontirajoitusten myötä. Myöhemmin kehitys riippuu muun muassa Venäjän kaupan vapautumisesta, EU:n maatalouspolitiikasta ja Suomen tuotannon tasosta.

Viljatuotteiden viennistä noin puolet on purkitettua vauvanruokaa ja loput leipää, keksejä, makaronia ja muita leipomoteollisuuden tuotteita. Näillä tuotteilla on ainakin jonkin aikaa markkinat suurten kaupunkien hyvin toimeentulevan väestön keskuudessa. Pitemmällä aikavälillä venäläinen tuotanto ja ulkomaalaisten Venäjälle perustama tuotanto rajoittanee kasvua. Fazerilla on jo nyt leipomoalan tytäryritys Pietarissa.

Keksien markkinat ovat globaalistumassa ja menestyminen niillä edellyttää tuotekehittelyä ja markkinointia kapeilla tuotesegmenteillä, joiden kokonaismarkkinat kuitenkin ovat laajat. Keksiteollisuuden investoinnit Venäjällekin lisääntynevät tulevaisuudessa.

Rehujen viennissä tärkeimmät yritykset ovat Raisio ja Lännen Tehtaat, jolla on myyntiyhtiö Pietarissa. Venäjän läheinen sijainti on etu rehujen viennissä. Laatutekijöiden merkitys kuitenkin korostuu tulevaisuudessa. Standardirehua voidaan valmistaa Venäjälläkin.

Juomien viennistä noin puolet on olutta. Venäjän kasvava oma, osittain suomalaisomisteinen, tuotanto rajoittaa vientimahdollisuuksia. Suomalaisten turistien kotimaisiin merkkeihin keskittyvät oluttuomiset vähentynevät alkoholiverotuksen alentuessa vuoden 2004 alusta.

Baltic Beverages Holding –yhtiön perustivat vuonna 1991 suomalainen Hartwall ja ruotsalainen Pripps. Nykyään yhtiön omistavat puoliksi Hartwallin emoyhtiö Scottisc&Newcastle ja Prippsin omistukseensa hankkinut Carlsberg. BBH:lla on yhdeksän panimoa Venäjällä, kaksi Ukrainassa, neljä Baltiassa ja yksi Kazakstanissa. Yhtiöllä on rakenteilla uusia panimoita. BBH:lla on 33 prosentin markkinaosuus Venäjän olutmarkkinoista. Vuonna 2002 yhtiön myynnin määrä Venäjällä kasvoi 22 prosenttia. Myös Carlsberg-konserniin kuuluvalla Sinebrychoffilla on panimoalan tytäryritys Pietarissa. Oluen myynnin näkymät ovat hyvät myös jatkossa, sillä Venäjällä oluen kysyntä on voimakkaassa kasvussa.

Sokeri- ja suklaamakeisten vienti muodostaa kummankin noin 2.5 prosenttia Suomen elintarvikeviennistä Venäjälle. Vientiyritysten joukossa Leafilla ja Cloetta Fazerilla on keskeinen asema. Näiden tuotteiden markkinat ovat globalisoituneet ja menestys niin Venäjällä kuin muillakin markkinoilla perustuu kapeisiin tuotesegmentteihin ja brandeihin. Yritysten kansainvälistyminen merkitsee sitä, että niiden tuotanto voi siirtyä helposti maasta toiseen. Yritysten perustaminen Venäjälle lisääntyy. Suomella on kuitenkin hyvä maantieteellinen asema lähellä Venäjän suuria asutuskeskuksia ja makeisten kuljetuskustannukset ovat pienet. Kustannustaso on toisaalta Venäjällä oleellisesti matalampi, mikä voi houkutella siirtämään tuotantoa Venäjälle.

Kahvin, teen ja mausteiden vienti on noin 3 prosenttia elintarvikeviennistä. Tärkein vientiyritys on Paulig. Näiden tuotteiden vienti voi hyvin kasvaa Venäjän elintason noustessa.

Edellä esitetyt tuotteet muodostavat noin 95 prosenttia Suomen elintarviketeollisuuden viennistä Venäjälle. Loppu koostuu muun muassa kalasta ja kalatuotteista, kasvistuotteista ja erittelemättömistä elintarvikkeista.

Tekstiilien, vaatteiden ja kenkien osuus tavaraviennistä Venäjälle oli 2.6 prosenttia vuonna 2002. Tekstiilien osuus oli 0.8, vaatteiden 1.4 ja kenkien 0.4 prosenttia. Tekstiilit ovat pääasiassa teknisiin tarkoituksiin soveltuvia päällystettyjä tekstiilejä. Neulotut vaatteet ovat suurelta osin T-paitoja ja neulepuseroita. Myös sukkahousuja ja sukkia viedään. Muiden vaatteiden joukossa päällystakit, miesten puvut ja paidat sekä erilaiset työssä käytettävät vaatteet ovat merkittäviä. Jalkineet ovat pääasiassa naisten kenkiä.

Edellä mainituista tuotteista osa on muualla valmistettu ja Suomen kautta toimitettu. Suuri kustannusero Suomen ja Venäjän välil-

lä merkitsee sitä, että paljon työtä vaativien standardivaatteiden valmistus ja vienti Suomesta ei laajassa mitassa kannata. Tältä osin suomalaiset valmistajat siirtävät tuotantoa muun muassa Viroon ja Venäjälle. Myös Ukraina ja Valko-Venäjä ovat houkuttelevia valmistusmaita. Suomessa on kuitenkin sellaista osaamista puvuissa sekä päällys- ja vapaa-ajan vaatteissa, että näiden tuotteiden vienti kannattaa korkeallakin kustannustasolla. Myös laadukkaille ja Venäjän sääolosuhteisiin sopiville kengille riittänee kysyntää. Tuonti ei ole kyennyt täysin syrjäyttämään näitä tuotteita Suomenkaan markkinoilta.

Tekstiilien valmistuksessa kustannustasolla ei ole valmistuksen automatisoinnin vuoksi niin paljon merkitystä kuin vaatteiden valmistuksessa. Suomalaisilla valmistajilla on hyvä mahdollisuus kasvattaa erikoistekstiilien vientiä Venäjälle.

Kumituotteiden osuus tavaraviennistä oli 1.5 prosenttia vuonna 2002. Tästä viennistä noin 75 prosenttia oli auton tms. moottoriajoneuvojen renkaita. Merkittävin viejä on Nokian Renkaat. Yhtiö aikoo investoida lähivuosina merkittävästi tuotantoon Venäjällä. Se pyrkii markkinoille liittoutumalla venäläisen Amtel-yhtiön kanssa (Taloussanomat 20.9.2003). Nokian Renkaat on vahva erityisesti talvirenkaiden tuotannossa. Kysyntä kasvaa voimakkaasti, mutta osa kasvusta tyydytetään Venäjälle tehdyillä sijoituksilla. Muita kumituotteita ovat muun muassa erilaiset putket ja matot sekä telapäällysteet.

Rakentaminen oli merkittävä toimiala Suomen Neuvostoliittoon suuntautuneessa viennissä. Myöhemmin rakentamisen merkitys on vähentynyt suomalaisten rakentajien palkkatason kohotessa ja ulkomaisen kilpailun lisääntyessä. Venäjä on suomalaisten rakennusyritysten toiseksi suurin viennin kohdemaa Ruotsin jälkeen (Rakennusteollisuuden Suhdannekirja, 2003). Vuonna 2002 Ruotsin osuus vientilaskutuksesta oli 28 ja Venäjän 26 prosenttia. Venäjänlaskutuksen arvo oli 230 miljoonaa euroa. Jatkossa Venäjän markkinoiden kasvu nostanee sen osuuden Ruotsin ohi (emt.).

Rakennusvienti on nykyään pääasiassa projektien johdon vientiä. Työvoima on Venäjältä tai muista Suomea matalamman palkkatason maista. Venäjän-toiminnassa 90 prosenttia hoidettiin vuonna 2002 Suomesta käsin ja 10 prosenttia Venäjällä sijaitsevista tytäryhtiöistä. Rakennusyritysten koko ulkomaanlaskutuksessa tytäryhtiöiden osuus oli 75 prosenttia. (Emt.)

Merkittävimmät suomalaiset (pohjoismaiset) rakennusyritykset Venäjällä ovat YIT ja Skanska. YIT toimii Venäjällä ulkomaisten tytäryritysten kautta. Tytäryrityksiä on sekä Pietarissa että Moskovassa. Myös Skanskan toiminta painottuu Pietariin ja Moskovaan, joissa on eniten ostovoimaista kysyntää. Skanska on urakoinut merkittävästi ulkomaisten (mm. suomalaisten) yritysten toimitiloja. Maaliskuussa 2002 Skanska East Europe Oy hankki enemmistöosakkuuden merkittävästä pietarilaisesta asuntorakennusyhtiöstä OAO Peterburgstroysta. Lisäksi ruotsalais-suomalaisella NCC:llä on Venäjällä merkittävää toimintaa liiketilarakentamisessa. Sillä on maassa kaksi tytäryritystä. Toiminnan painopiste on Pietarissa.

Rakennustarvikkeiden vienti kuuluu tavarakauppaan. Rakennustarvikkeet eivät muodosta virallisissa tilastoissa omaa ryhmäänsä, vaan tämän alan tuotteet luetaan eri toimialojen ja eri hyödykeryhmien kauppaan. Näitä tuotteita on käsitelty osittain jo kunkin hyödykeryhmän yhteydessä. Rakennustarvikkeiden kokonaisvienti Venäjälle on noin 400 miljoonaa euroa. Aiemmin käsiteltyjen tuotteiden lisäksi mainittakoon valmistalot, joiden toimitukset ovat ajoittain merkittäviä. Yrityksistä mainittakoon Honkarakenne, joka vie hirsirakenteisia taloja. Markkinat ovat periaatteessa hyvät venäläisten suuren asuntotarpeen vuoksi. Keskeinen kysymys on se, miten suomalainen valmistaloarkkitehtuuri vastaa venäläistä makua.

Rakennustarviketeollisuuden yrityksistä Parma Betonilalla on Moskovassa laaja Parastek-niminen betonituotteita valmistava tytäryhtiö. Yritys toimittaa rakennustarvikkeita Moskovan alueelle sekä Siperian öljy- ja kaasukentille. Lohja Ruduksella on Betomix-niminen betonialan tytäryritys Pietarissa. Lohja Rudus toimittaa Venäjälle myös ympäristöteknologisia ratkaisuja ja laitteita. Isoverilla on lämmöneristetehdas Jegorievskissa ja Tikkurila Paints Oy:lla maalitehdas Moskovan lähellä. Optiroc rakentaa parhaillaan kuivabetonituotteita valmistavaa tehdasta Nizhni Novgorodin lähistölle.

Tulevaisuudessa suomalaisen rakennustoiminnan laajeneminen Venäjällä painottunee nykyistä enemmän suoriin sijoituksiin, kunhan toimintapuitteet vakiintuvat siellä. Rakentamisen tarve Venäjällä on valtava vielä useita vuosia eteenpäin. Korkean kustannustason maiden yritysten pysyminen markkinoilla perustuu hyvään suunnittelun laatuun ja tehokkuuteen. Suomen läheinen sijainti on etu erityisesti Pietarissa toimittaessa. Liiketilarakentamisen ohella erityisesti YIT ja Skanska pyrkivät laajentamaan toimintaansa myös Venäjän asuntorakentamisessa. Akuutti ongelma suomalaisten rakennusyri-

tysten projektiviennissä Venäjälle on uusi tulkinnanvarainen verosopimus, joka voi lisätä kustannuksia. Joka tapauksessa se lisää epävarmuutta toiminnassa.

Palvelujen viennissä keskeisiä eriä ovat kuljetus- ja matkailupalvelut. Suomen ja Venäjän välisissä *kuljetuksissa* tuonnissa kulkee suuren raaka-ainesisällön vuoksi enemmän tonneja kuin viennissä. Vuonna 2001 Venäjältä tuotiin 23.5 miljoonaa tonnia tavaraa ja vietiin 1.7 miljoonaa tonnia (Tullihallitus, 2002). Tuontikuljetuksissa rautateiden osuus oli 45, laivakuljetusten 26, maanteiden 15 ja muun kuljetuksen (kaasuputki) osuus 14 prosenttia. Viennissä maanteitse kulki lähes 68, rautateitse vajaat 23 ja laivateitse vajaat 9 prosenttia viennin määristä.

Maantiekuljetuksissa Suomeen rekisteröidyt yritykset ovat menettäneet markkinaosuuksiaan korkean kustannustason, hankalien tullimuodollisuuksien ja erilaisten ajoneuvomääräysten vuoksi. Rekkakuljetuksia on pyritty tasapainottamaan kuljetuslupakiintiöiden avulla. Venäläisillä liikennöitsijöillä on kuitenkin pyrkimys lisätä jyrkästi kuljetuksiaan kustannusetunsa turvin. Suomalaiset liikennöitsijät ovat reagoinet tähän ongelmaan siirtämällä kuljetuskalustoa Venäjän rekisteriin ja käyttämällä venäläistä henkilökuntaa. Suomalaisten liikennöitsijöiden on tulevaisuudessa vaikeaa välttää kustannusongelmaa, vaikka tullaus- ja muista ongelmista päästäisiin eroon. Kaluston siirtäminen venäläiseen rekisteriin ja venäläisten liikennöitsijöiden markkinaosuuden kasvu jatkunevat.

Matkailu Venäjältä Suomeen on lisääntynyt jyrkästi Neuvostoliiton romahdettua. Matkailu väheni jyrkästi ruplan devalvoitumisen myötä vuosina 1998-1999, mutta se on sittemmin elpynyt. Vuonna 2002 venäläiset matkailijat olivat ruotsalaisten jälkeen suurin ulkomaalaisryhmä. Ruotsalaisten yöpymisiä oli lähes 600 000 vuorokautta ja venäläisten yöpymisiä 526 000 vuorokautta. Venäläisten yöpymiset lisääntyivät 2 prosenttia vuonna 2002. Saksalaiset olivat kolmanneksi suurin ryhmä 514 000 yöpymisvuorokaudella. (Tilastokeskus, Matkailutilasto, joulukuu 2002.)

Lukumääräisesti venäläiset ovat suurin matkailijaryhmä. Peräti 63 prosenttia venäläisistä matkailijoista viipyi Suomessa vain päivän. Ostosmatkojen vuoksi venäläiset kuitenkin käyttävät Suomessa melko runsaasti rahaa matkaa kohti. Venäläiset käyttivät vuonna 2001 matkallaan keskimäärin 307 euroa, kun ruotsalaisten vastaava rahankäyttö oli 174 euroa. (Rajahaastattelututkimus, 2001).

Venäläiset matkailevat erityisesti Suomen suurissa kaupungeissa, Itä- ja Kaakkois-Suomessa sekä kylpylöissä ja laskettelukeskuksissa. Alueellisesti venäläisten turismilla on suuri merkitys Itä- ja Kaakkois-Suomen elinkeinoelämälle. Normaalin turismin ohella myös ostosmatkat tuovat näille alueille lisää ostovoimaa.

Aluksi venäläiset matkailijat olivat suurituloisia, mutta myöhemmin myös keskiluokkaisten matkailijoiden määrä on kasvanut. Matkailun Edistämiskeskuksen ja Tilastokeskuksen yhteisen Rajahaastattelututkimuksen (2001) mukaan 86 prosenttia venäläisistä matkailijoista tuli Pietarin alueelta ja 10 prosenttia Moskovan alueelta vuonna 2001.

Ulkomaanmatkailu riippuu oleellisesti lähtömaan tulotasosta, maiden keskinäisestä etäisyydestä ja maiden välisestä valuuttakurssista. Venäläisten tulotaso kasvaa merkittävästi yleisen talouskasvun myötä. Venäläisten turistien määrä lisääntyy tämän vuoksi ripeästi. Venäjän oman tavaratarjonnan monipuolistumisen vuoksi ostosmatkailun merkitys matkailussa kuitenkin vähentynee. Matkailijoiden kokonaismäärän kasvattaminen edellyttää tämän vuoksi houkuttelevia matkakohteita ja palveluja.

Kauppa harjoittaa Venäjän-toimintaa myymällä Suomessa tuotteita venäläisille matkailijoille, perustamalla kauppoja Venäjälle sekä toimittamalla tuotteitaan niihin Suomesta.

Merkittävin suomalainen toimija Venäjällä on Stockmann, jolla on tavaratalo ja Zara-muotiliike Moskovassa sekä myymälöitä Pietarissa. Yhtiö on päättänyt kahden uuden tavaratalon perustamisesta Moskovaan. Kesko on laajentunut merkittävästi Baltiassa. Venäjällä se toimii pääasiassa teknisen kaupan alalla Kaukomarkkinat-konsernin kautta. Rautakeskolla on tukkuvarasto Moskovassa.

Laajenemismahdollisuudet Venäjällä perustuvat suoriin sijoituksiin. Venäläisten ostovoima kasvaa merkittävästi ja menestymismahdollisuudet ovat hyvät, jos kaupan toiminta-ajatus on kantava. Stockmannilla se on ostovoimaisen asiakaskunnan palvelu laadukkailla tavaroilla, ja tällä toiminta-ajatuksella se saavuttaa säännöllisesti hyvätuloisen asiakaskunnan ja satunnaisemmin pienempituloista asiakaskuntaa. Toinen menestyksekäs toimintamalli on keskittyä joihinkin erikoistavaroihin kuten Kaukomarkkinat. Standardimaisilla volyymitavaroilla ulkomaalaisen ketjun on vaikea menestyä Venäjällä.

Viestintäpalveluissa myynti Venäjälle perustuu myös markkinoilla läsnäoloon. Sonera jo toimiessaan itsenäisenä meni Venäjän markkinoille sijoittamalla MegaFon-nimiseen GSM-operaattoriin. Nykyinen Telia-Sonera omistaa siitä 43.8 prosenttia. MegaFon on Venäjän kolmanneksi suurin GSM-operaattori noin 20 prosentin markkinaosuudella. Yhtiöllä oli vuoden 2003 alussa 3.6 miljoonaa asiakasta. Telia-Sonera on mennyt riittävän aikaisin Venäjän markkinoille, minkä vuoksi sillä on hyvät mahdollisuudet laajenemiseen voimakkaasti kasvavilla markkinoilla. Ala on kuitenkin riskialtis uuden teknologian kehityksen, helposti liikkuvan asiakaskunnan ja hallinnollisten säädösten epävarmuuden vuoksi. Venäjän poliittisen vakauden kasvu sekä Venäjän ja EU:n läheisempi taloudellinen integroituminen vähentävät aikanaan hallinnollisia epävarmuuksia.

Pankkialalla suomalaisten pankkien toiminta on tällä hetkellä pääasiassa kotimaisten (ja jossakin määrin ulkomaisten) yritysten Venäjällä tapahtuvien liiketoimien tukemista. Okopankilla on tytäryhtiö Pietarissa. Muut pankit hoitavat toimintansa Venäjällä sijaitsevien edustustojensa kautta. Suomalaisten maksuliikenteen hoitamista varten pankeilla on Venäjällä yhteistyöpankkeja ja kirjeenvaihtajapankkiverkosto.

Nordea on osakkeenomistaja 22 prosentin osuudella International Moscow Bankissa (IMB). Muut omistajat ovat ulkomaisia pankkeja ja venäläinen Sberbank 2 prosentin osuudella. IMB-pankilla on noin 40 000 henkilö- ja 6000 yritysasiakasta. Sen toiminta on keskittynyt Moskovaan, Pietariin ja neljään muuhun suureen kaupunkiin. Pankkikilpailun vapautuessa suomalaiset ja suomalaisten osa-omistamat pankit saattavat mennä entistä enemmän mukaan osakkaiksi Venäjällä toimiviin pankkeihin. Suomalaisten pankkien pienet resurssit kuitenkin estävät laajamittaisen pankkitoiminnan Venäjällä.

Suomalaisten yritysten toimintaa Venäjällä tukee myös Finnvera. Se antaa yrityksille vienti- ja investointitakuita poliittisilta ja kaupallisilta riskeiltä suojautumiseksi. Lisäksi Finnvera antaa lainoja niin Venäjälle kuin muillekin markkinoille vieville yrityksille.

Vakuutuspalvelujenkin myynti edellyttää markkinoilla läsnäoloa. Pohjola on osakkaana venäläisessä Principal-vakuutusyhtiössä. Ulkomaalaisten toiminta Venäjän vakuutussektorilla on rajoitettua. Ulkomaalaisten omistuksessa saa olla vain 15 prosenttia koko vakuutussektorista. Hallitus on esittänyt rajan nostamista 25 prosenttiin. Käytännössä tämä rajoitus ei kuitenkaan ole ollut esteenä ul-

komaalaisten toiminnan laajenemiselle. Tällä hetkellä osuus on noin 4 prosenttia. Toinen rajoitus on se, että ulkomaalaisten toiminta pakollisissa vakuutuksissa ja henkivakuutuksissa ei ole sallittua. Tämänkin poistamista Venäjän hallitus esittää. (Ks. Taloussanomat, 26.8.2003 ja 17.9.2003.)

Käytännössä edellä mainittuja suurempi ongelma on ollut se, että ulkomaiset vakuutusyhtiöt eivät ole rajoitusten vuoksi voineet käyttää merkittävästi hyväkseen emoyhtiöidensä voimavaroja Venäjällä. Venäläinen tytäryhtiö voi jälleenvakuuttaa vakuutussalkustaan korkeintaan 15 prosenttia emoyhtiössä ja korkeintaan 30 prosenttia ulkomailla. Ulkomaisten vakuutusyhtiöiden tuloa henkivakuutusmarkkinoille rajoittavat taas riittävän turvallisten investointi-instrumenttien vähäisyys Venäjällä ja ulkomaille tapahtuvien sijoitusten rajoitukset.

Ulkomaisten vakuutusyhtiöiden toiminnan rajoitukset ovat olleet keskeinen kysymys Venäjän WTO-neuvotteluissa. Kun jäsenyys aikanaan toteutuu vakuutuspalvelujenkin kauppa Venäjällä helpottuu.

Transito eli tavaroiden kuljettaminen Suomen kautta Venäjälle tai Venäjältä muualle maailmaan synnyttää tuloja Suomessa kuljetusyrityksille, huolitsijoille, satamille ja kaupalle. Maanteitse tapahtuvan Venäjälle suuntautuvan transiton arvo oli Tullihallituksen (2003) mukaan 12 miljardia euroa ja määrä noin 1.5 miljoonaa tonnia vuonna 2002. Vaalimaan kautta vietiin n. 800 000 tonnia ja Nuijamaan kautta noin 700 000 tonnia. Transitokuljetuksissa suomalaisten liikennöitsijöiden osuus on pudonnut kustannuskilpailun kovuuden ja venäläisen byrokratian vuoksi 15 prosenttiin. (Transitokuljetusten hyödykerakenteesta ks. taulukko 2.15.)

Maantiekuljetusten ohella transitoa tapahtuu rauta-, lento- ja laivateitse sekä eri liikennevälineiden kombinaationa. Näiden liikennevälineiden solmukohdissa sijaitsee liikenneterminaaleja, joiden kautta kuljetukset kanavoidaan. Suomen ja Venäjän välisessä transitoliikenteessä Kotka, Hamina, Kouvola ja Lappeenranta ovat saavuttaneet vahvan aseman.

Transitosatamia ovat erityisesti itäisen Suomenlahden satamat. Samoin kuin muussakin liikenteessä, Suomella on satamissaan etuna toimitusvarmuus ja nopeus. Kustannuskilpailukyky on taas Suomen satamien heikkous. Suomi on menettänyt meritse tapahtuvia bulkkitavaran transitokuljetuksia Venäjän ja Baltian satamille osittain kustannustekijöiden, osittain venäläisten kotimaisten satamien suosimisen vuoksi.

Suomen rooli transitokuljetuksissa säilynee perusteiltaan nykyisellään seuraavat 5-10 vuotta. Venäläiset ja balttilaiset reitit pyrkivät kuitenkin asteittain kohottamaan markkinaosuuttaan. Aluksi kilpailukeinona ovat matalammat kustannukset ja lyhyemmät kuljetusreitit. Myöhemmin myös näiden reittien kuljetusvarmuus kohenee. Niiden ongelmana on kuitenkin vielä pitkään terminaali- ja satamakapasiteetin niukkuus. Venäjä investoi lähivuosina Suomen läheisyydessä erityisesti öljy- ja kivihiilisatamiin. Öljysatamia ovat Primorsk ja Koivisto sekä kivihiilisatamia Ostluka. Pietarin satamaan suunnitellaan myös merkittäviä laajennuksia. Suomen läheinen sijainti Pietarin kupeessa säilyttää kuitenkin Suomella merkittävän transitoaseman erityisesti kappaletavaroiden kuljetuksessa.

5.5 Suorien sijoitusten näkymät

Tässä alaluvussa tehdään arvio suorista sijoituksista Suomesta Venäjälle vuosikymmenen loppuun.

Suomalaiset yritykset ovat kansainvälistyneet merkittävästi viimeisen vuosikymmenen aikana. Tätä voidaan mitata suorilla sijoituksilla Suomesta ja Suomeen. Kansainvälisessä vertailussa olemme erityisesti maasta tehdyissä sijoituksissa aivan kärkipäässä, mutta sijoitumme hyvin myös maahan suuntautuvien sijoitusten määrässä suhteessa talouden kokoon, ks. esim. OECD (2003, 72).

Vuonna 1999 suomalaisten yritysten suorien sijoitusten kanta Venäjälle oli 200 milj. euroa, kun se vuonna 1995 oli vain 2 milj. euroa. Viime vuosina sijoitukset vauhdittuivat edelleen niin, että niiden kanta oli vuoden 2001 lopussa 458 milj. euroa (Suomen Pankin suorien sijoitusten tilasto). Vuodesta 1995 vuoteen 2001 Suomen koko ulkomaisten suorien sijoitusten kanta kasvoi 11 mrd. eurosta 59 mrd. euroon. Sijoitukset Venäjälle ovat siis vain 0.8 prosenttia koko kannasta (ks. edellä taulukko 2.20). Kun Venäjän osuus Suomen viennistä on niinkin paljon kuin 7 prosenttia, herää kysymys, ovatko suorat sijoitukset Venäjälle alle potentiaalisen tasonsa ja onko niissä siten odotettavissa kasvua, vai onko Suomen taloudellinen kanssakäyminen Venäjän kanssa luonteeltaan ja perusteiltaan erilaista kuin Länsi-Euroopan maiden kanssa ja säilyykö se tällaisena myös jatkossa.

Suomalaisten yritysten sijoitukset Venäjälle supistuivat vuonna 2002 investointivirran kääntyessä negatiiviseksi ja arvostusmuutosten takia, koska euro vahvistui ruplaan nähden. Sijoituksia oli vuoden 2002 lopussa 342 milj. euroa.

Suoria sijoituksia lisää kohdemaan talouden koko ja vähentää sen etäisyys Suomesta. Nämä tekijät ovat tyypillisesti samoja, joihin ulkomaankaupan laajuutta selittävä vetovoimamalli (gravitaatiomalli) perustuu. Tältä pohjalta tehtiin kolme mallitarkastelua suomalaisten yritysten ulkomaisista sijoituksista vuonna 1999. Ensimmäisessä mallissa suoria sijoituksia selitettiin kyseiseen maahan suuntautuvan Suomen viennin arvolla. Tuloksen mukaan kahteen maahan, Hollantiin ja Ruotsiin on suuntautunut paljon enemmän suoria sijoituksia kuin kauppavaihdon perusteella voisi keskimääräisesti päätellä. Hollannin kohdalla tämä johtuu yritysverotuksen tuntuvasta houkuttelevuudesta ja maan edullisesta sijainnista lähellä päävientimarkkinoita, ja Ruotsin kohdalla taas sen ja Suomen välisistä poikkeuksellisen läheisistä kulttuurisista ja taloudellisista yhteyksistä. Mallin selitysaste on korkea, 81 prosenttia. Kun Suomen vienti kasvaa 10 prosenttia, niin suorien sijoitusten kanta kasvaa mallin mukaan 11 prosenttia.

Venäjälle suuntautuvat suorat sijoitukset ovat vain kolmasosa siitä, mikä niiden tämän riippuvuuden mukaan tulisi olla. Näin ollen suorissa sijoituksissa olisi kasvun varaa noin miljardi euroa, jos Venäjällä pätisivät samat investointeja puoleensa vetävät tekijät kuin muualla. Venäjän osalta voi kuitenkin olla niin, että vienti sinne on korvannut tuotantoa Venäjällä, koska Venäjä on koettu epävarmaksi ja vähän houkuttelevaksi investointien kohteeksi. Tämä tilanne pätee ilmeisesti myös muiden läntisten teollisuusmaiden kohdalla, koska Suomen suorat sijoitukset Venäjälle ovat melko kärkipäässä verrattuna muiden maiden sijoituksiin.

Seuraavaksi selitettiin suoria sijoituksia maan talouden koolla (BKT:llä) ja etäisyysmuuttujalla, jona käytettiin Suomen ja kohdemaan pääkaupunkien maantieteellistä etäisyyttä. Molemmat muuttujat ovat tilastollisesti erittäin merkitseviä. Tämän mallin selitysaste on sama kuin vientimallin, eli 81 prosenttia. Kohdemaan BKT:n kasvu 10 prosentilla lisää suorien sijoitusten kantaa 7.6 prosentilla. Jos etäisyys on 10 prosenttia pitempi, suorat sijoitukset vähenevät 12 prosentilla.

Tämän estimoinnin mukaan Venäjälle tehdyt sijoitukset ovat puolet potentiaalisesta. Koska tämä suhde on selvästi suurempi kuin, jos vientiä käytetään selittäjänä, voidaan päätellä, että vienti on korvannut suoria sijoituksia ja niihin perustuvaa tuotantoa ja myyntiä Venäjän markkinoilla. Tätä havaintoa tukee se edellä kohdassa 5.2 esitetty tulos, että Suomen vienti Venäjälle ylittää selvästi sen

potentiaalisen tason, jonka ulkomaankaupan vetovoimamalli ennustaa. Nämä äskeiset suorien sijoitusten tilastolliset selitysyritykset ovat kuitenkin puutteellisia. Ne ottavat huomioon suorien sijoitusten tekemiseen liittyvän taloudellisen ympäristön vain hyvin mekaanisesti ja samaistavat nämä tekijät täysin samanlaisiksi kuin mitkä pätevät ulkomaankaupan kohdalla.

Suorat sijoitukset riippuvat yleisesti ottaen siitä, mikä on niillä saavutettava hyöty ja kuinka tehokkaita investoinnit maassa yleensä ovat. Jos hyöty on suuri sen vuoksi, että maan markkinat ovat suuret, niin investoinnitkin muodostuvat suuriksi. Tällöin niillä aikaansaatava myynti, tai tarkemmin pääomasijoitukselle saatavat tuotot voivat muodostua suuriksi. Tässä suhteessa suorat sijoitukset ja vienti ovat perusteiltaan samanlaisia. Markkinoiden koko on niiden yhteinen kysyntätekijä, investointeja ja vientiä puoleensa vetävä tekijä.

Toisaalta taas jos maan hintataso ja siten kustannustaso on matala, niin siellä on edullista tuottaa ja tehdä alihankintaa. Tällöin tiettyä tuottovirtaa kohti tarvitaan vähemmän investointeja. Määritelmän mukaan on

$$\textit{investoinnin arvo} = \frac{\textit{odotettavissa oleva tuottovirta}}{\textit{tuottoaste}} \ .$$

Jos pääoman tuottoaste on korkea, investointi voi jäädä pienemmäksi, jos tuottovirta on kiinteä. Tuottoaste on sitä suurempi, mitä korkeampi on investoinnin kohdemaan talouden suoritustaso (kokonaistuottavuus). Edelleen tuottoaste on korkea, jos maassa on matala hintataso, koska siellä on edullista tuottaa. Näin ollen maan hintatason kohotessa tarvitaan suurempi investointi tietyn tuottovirran saavuttamiseen, kun maan markkinat ovat suuruudeltaan annetut.

Toinen tulkinta nousevan hintatason positiiviselle vaikutukselle investointeihin on se, että korkean hintatason maassa tarvitaan korkeampien investointikustannusten vuoksi suurempi investoinnin arvo myytyä tuotetta kohti. Etäisyysmuuttuja kohdemaan ja kotimaan välillä kuvaa puolestaan helppoutta tai vaikeutta hallita kaukana sijaitsevia sijoituksia, ja toisaalta se kuvaa kaupan esteitä kohdemaan ja markkinoiden välillä.

Seuraavaksi selitetään suomalaisten yritysten suorien sijoitusten kantaa eri Euroopan maihin tämän mallin tyyppisellä yhtälöllä. Lisäksi mallissa otetaan huomioon erityistekijät, jotka ovat kasvattaneet suorat sijoitukset poikkeuksellisen suuriksi Hollantiin ja Ruotsiin. Tulokseksi saadaan seuraava:

$$\begin{aligned} \text{Sijoitukset} = \text{vakio} &+ \underset{(5.2)}{0.697}*\text{BKT} - \underset{(1.7)}{1.539}*\text{Tuottavuus} + \\ &+ \underset{(2.2)}{2.042}*\text{Hintataso} - \underset{(4.6)}{1.039}*\text{Etäisyys} \\ &+ \underset{(1.8)}{1.369}*\text{Ruotsi} + \underset{(3.9)}{2.713}*\text{Hollanti} \end{aligned}$$

Kaikki muuttujat ovat logaritmisessa muodossa, paitsi Ruotsi- ja Hollanti-muuttuja (ns. dummy-muuttuja) ovat 0-1 –muuttujia. Hintataso on mitattu suhteessa Suomen hintatasoon. Kertoimien alla suluissa ovat kerroinestimaattien tilastollista merkitsevyyttä mittaavat t-arvot. Mallin selitysaste on 84 prosenttia, eli sekin varsin korkea. Siitä nähdään, että tulotason (tuottavuuden) kerroin on negatiivinen, muttei tilastollisesti juuri merkitsevä. Etäisyys on tässäkin todella merkitsevä muuttuja. Se kuvaa läheisyyttä ja kaupan esteitä kohdemaan ja markkinoiden välillä.

Päinvastoin kuin edellä esitetyt mallit, tämä malli kykenee selittämään melko tarkasti Suomesta Venäjälle tehtyjen sijoitusten määrän. Eron taustalla on lähinnä se, että Venäjän muita maita selvästi matalampi hintataso, joka on vain 20 prosenttia Suomen tasosta, selittää sitä, että Venäjälle on tehty arvoltaan niin vähän investointeja.

Tämän mallin, jota seuraavassa kutsutaan perusmalliksi, ja vientimallin (ensimmäisenä esitetty tilastollinen malli) avulla laaditaan skenaario suomalaisten yritysten suorista sijoituksista Venäjälle vuoteen 2010 asti.

Venäjän BKT:n volyymin kasvunopeus ei juuri vaikuta suorien sijoitusten arvoon perusmallin mukaan. Mitä nopeampi kasvu, sitä suurempi on investointien tuotto, mutta myös investointien tehokkuus kasvaa, joten sitä pienemmät investoinnit tarvitaan annettuun tuottoon. Nämä vaikutukset neutraloivat toisiaan. Sen sijaan Venä-

jän tulevalla inflaatiovauhdilla on tuntuva vaikutus sijoitusten arvoon.

Kuviossa 5.15 on esitetty mallien antamat sovitteet (selitteet) vuosille 2000-2002 lähtien liikkeelle vuoden 1999 toteutuneesta tasosta. Tällöin on oletettu, että suorissa sijoituksissa vallitseva todellisen ja potentiaalisen välinen ero, jonka vientimalli paljastaa, ei kuroudu umpeen tarkasteluaikana. Vientimallissa on oletettu, että Suomen vienti Venäjälle kasvaa arvoltaan 10 prosenttia vuodessa. Tämä voi tuntua varsin optimistiselta, mutta on huomattava, että muiden tekijöiden ohella Venäjän rupla vahvistuu ennusteen mukaan reaalisesti euroon nähden 2.5 prosenttia vuodessa, mikä on varsin tavanomainen oletus Venäjää koskevissa arvioissa. Tämä merkitsee sitä, että Venäjän hintataso kohoaa euroissa mitattuna. Tällöin viennin arvokin sinne voi nousta melko nopeasti, vaikka vientiä hinnoitellaankin euroissa.

Kuvio 5.15. Suomalaisten yritysten suorat sijoitukset Venäjälle ja niiden sovite 2000-2002 sekä ennusteet 2003-2010, milj. euroa käyvin hinnoin*

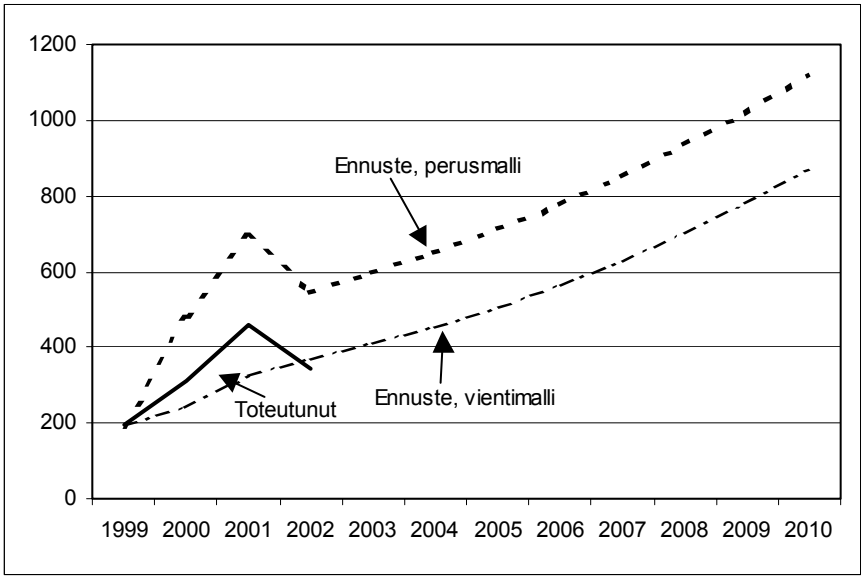

* Sovite mallien mukaan vuosille 2000-02 ja ennuste vuosille 2003-10. Vuosina 2003-10 Venäjän BKT:n volyymikasvu on 4 %/v, inflaatio 8 % ja rupla revalvoituu reaalisesti 2.5 % vuodessa suhteessa euroon. Viennin arvon kasvuksi euroissa lausuttuna on arvioitu 10 %/v periodina 2003-10.

Perusmallin mukaan vuoden 2002 lopussa Suomen suorat sijoitukset Venäjälle olisivat euromääräisesti pienemmät kuin vuotta aikaisemmin, mikä toteutuikin. Tämä olisi seurausta siitä, että euron arvo vahvistui voimakkaasti ruplaan nähden, jolloin arvostustekijän perusteella sijoituskanta pienentyi.

Molempien ennusteiden mukaan suorat sijoitukset kasvaisivat niin, että niiden kanta olisi vuonna 2010 noin miljardi euroa. Tulokset ovat - kuten pitkän ajan kehitysarviot yleensä - varsin herkkiä eri taustaoletuksille, joten tähän arvioon on suhtauduttava tarpeellisin varauksin. Suorissa sijoituksissa on jo lähtötilanteessa kasvupotentiaalia, mihin edellä viitattiin. Tämän toteutuminen riippuu kuitenkin olennaisesti siitä, että Venäjän talouden institutionaalinen pohja varmistuu, mikä on yhä epävarmaa ja voinee toteutua varsin hitaasti.

6 VENÄJÄN KEHITYKSEN VAIKUTUKSET SUOMALAISIIN YRITYKSIIN

Suomen ja Venäjän taloussuhteita muuttavat toteutuessaan seuraavan kymmenen vuoden aikana merkittävästi viisi tekijää:

1) Venäjän kotimaisen liberalisaation jatko ja instituutioiden vahvistaminen,
2) Venäjän WTO-jäsenyys,
3) Venäjän ja EU:n taloussuhteiden sopimusperustan kehitys,
4) yleinen tuotannon tasolta lähtevä globalisaatio, joka johtaa tuotannon kansainväliseen uudelleensijoittumiseen ja
5) Venäjän suotuisa taloudellinen kasvu ja tuotantorakenteen kehitys (joihin edellä esitetytkin tekijät vaikuttavat).

Ensin mainittujen muutosten kohteita ovat muun muassa yksityistämisen ja deregulaation jatkaminen sekä kilpailun edellytysten vahvistaminen, tullin toimivuuden parantaminen, byrokratian ja mielivaltaisen kohtelun väheneminen, teknisten määräysten harmonisointi ja selkeyttäminen sekä lainsäädännön johdonmukaisuuden lisääntyminen ja lakien noudattamisen paraneminen (turvallisuuden lisääntyminen). Suomen osalta tärkeä lähiajan tavoite on pitkälle neuvotellun Suomen ja Venäjän välisen investointisuojasopimuksen voimaansaattaminen.

Venäjän etuja kansainvälisiä sijoituksia houkuteltaessa ovat alhaiset työvoimakustannukset ja kevyt verotus. Maan yhteisöveroprosentti on 24, ansiotuloveroprosentti kiinteä 13 ja arvonlisäveron perusprosentti 20 (ks. http://www.forbes.com/misery). Niillä työpaikoilla, joissa työn tuottavuus on korkea, tämä kustannusetu on tuntuva. Negatiivinen tekijä on sen sijaan korkea työnantajan sosiaalivero, 35 prosenttia bruttopalkasta (emt.). Venäjä ei tässä suhteessa kuitenkaan ole yksin, vaan useissa EU:n uusissa itäeurooppalaisissa jäsenmaissa on myös korkea sosiaalivero, jolla rahoitetaan eläkkeitä ja sosiaalimenoja.

Venäjän ongelma kilpailtaessa matalilla työvoimakustannuksilla on, että maailmassa on paljon muitakin valtioita, jotka kilpailevat samoilla tekijöillä (mm. Kiina, Intia, Ukraina, Valkovenäjä, kehitysmaat). Jos Venäjä saa infrastruktuurinsa kuntoon ja olonsa vakautettua, läheinen sijainti Eurooppaan nähden ja suhteellisen hyvä koulutustaso ovat kuitenkin sille merkittäviä lisäetuja.

Venäjän jäsenyys Maailman kauppajärjestössä (WTO) sekä Venäjän ja EU:n väliset sopimusjärjestelyt ovat suuria ulkoisiin taloussuhteisiin vaikuttavia institutionaalisia muutoksia. Näillä on vuorostaan vaikutus Venäjän sisäiseen liberalisointiin.

Tuotannon globalisaatio on edennyt viime vuosikymmeninä voimakkaasti eri puolilla maailmaa. Se on seuraus taloussuhteiden liberalisoinnista sekä kuljetus-, kommunikaatio- ja tuotantoteknologian kehityksestä. Venäjä on jo osittain globalisaation piirissä, mutta maan talouden avautuminen voimistaa tätä prosessia tuntuvasti.

Kaikkien edellä mainittujen tekijöiden taustalla on Venäjän poliittinen kehitys ja se, miten maan hallitus suhtautuu liberaaliin markkinatalouteen ja kansainväliseen yhteistyöhön. Tällä hetkellä perusskenaario on se, että markkinatalous ja poliittinen demokratia vahvistuvat Venäjällä ja että poliittiset, taloudelliset ja sosiaaliset olot vakiintuvat. Kehitys ei kuitenkaan aina ole mutkatonta ja se sisältää tuntuvia riskejä (ks. luku 6.2).

Venäjän poliittisella ja institutionaalisella kehityksellä on oma vaikutuksensa taloudelliseen kasvuun. Ratkaisut vaikuttavat myös maan tuotantorakenteen kehitykseen. Jos kehitys on positiivista, vienti ja suomalaiset investoinnit Venäjälle kasvavat tuntuvasti. Vaikutukset eivät kuitenkaan ole samanlaisia kaikissa yrityksissä. Ne eivät myöskään ole deterministisiä, vaan yritykset voivat omalla toiminnallaan vaikuttaa niihin. Seuraavassa tarkastellaan näitä kysymyksiä.

6.1 Miten muutokset vaikuttavat erilaisiin yrityksiin?

Venäjän sisäisellä liberalisaatiolla sekä lainsäädännön kehittymisellä ja lakien noudattamisen vahvistumisella on lähes yksiselitteisen positiivinen vaikutus kaikkien suomalaisten yritysten toimintaan. Vienti ja suorien sijoitusten tekeminen Venäjälle helpottuvat. Maan instituutioiden vahvistuminen voimistaa taloudellista kasvua, mikä myös lisää vientiä ja investointeja.

Liberalisaation ja deregulaation jatko antavat mahdollisuuksia muun muassa palvelu-, energia- ja rakennusalan yrityksille aloilla, joilla on valtiollisia monopoleja ja/tai valtiollinen säätely on tiukkaa. Tällaisia ovat muun muassa tele- ja sähköalat, joilla Telia-Soneralla ja Fortumilla on mahdollisuuksia laajentua. Rajoitusten väheneminen ja kilpailupolitiikan vahvistuminen avaavat yritystoimintaa ja julkisia hankintoja ulkomaalaisille yrityksille. Deregulaatio helpottaa suorien sijoitusten toteuttamista kaikilla toimialoilla. Muodollinen deregulaatio ei kuitenkaan sinänsä takaa avointa kilpailua, vaan vahvat venäläiset liikemies- ja muut painostusryhmät pyrkivät vaikuttamaan viranomaisiin kotimaisten yritysten puolesta.

Suorien sijoitusten kannalta keskeinen parannus olisi investointisuojasopimuksen solmiminen Suomen ja Venäjän välille. Tämä jo pitkälle neuvoteltu sopimus on juuttunut erilaisten eturyhmien vastustukseen. Venäläiset haluaisivat kytkeä investointisuojasopimuksen yhteistyö- ja kumppanuussopimukseen (PCA). Muutokset tehtäisiin myöhemmin WTO-sopimusprosessin mukaisesti. Venäläisen osapuolen esittämässä muodossa sopimus olisi rajoittanut yritysostoja, yritysten kasvua osakepääoman korotuksella sekä haarakonttoreiden perustamista. TT:n mukaan se olisi voinut heikentää nykyistenkin sijoitusten kohtelua tulevaisuudessa (Teollisuus ja Työnantajat, 2003a, 13).

Maanomistusolojen epäselvyys on myös rajoite suorien sijoitusten teossa. Valtio omistaa Venäjällä metsät. Niitä vuokrataan korkeintaan 49-vuotisilla sopimuksilla yrityksille. Vuokra-aika on kuitenkin puun hitaan kasvuajan vuoksi lyhyt, mikä jarruttaa ulkomaisten metsäteollisuusyritysten sijoituksia Venäjälle. Maanomistuksen yksityistäminen kilpailulliselta pohjalta tai puuhuollon varmistaminen muilla tavoin edesauttaisi investointeja. Venäjän hallitus on esittänyt 18.9. 2003 metsäkonsession (hakkuuoikeuksien myynnin) pidentämistä 99 vuodeksi (Taloussanomat 18.9.2003). Tämä parantaa osaltaan puuhuollon edellytyksiä.

Suomen ja Venäjän taloussuhteiden välittömiä ongelmia maiden välisellä rajalla ovat tullimääräysten nopeat muutokset, määräysten ajoittain mielivaltainen soveltaminen ja tullimiesten korruptio. Kansainvälisiä TIR-normeja soveltavat rekkakuljetukset välttyvät suurimmilta ongelmilta, tosin ajoittain niidenkin asemaan on puututtu. Näiden ongelmien vähentämisessä on jo jonkin verran edistytty, mutta toimintakulttuurin muutos vie aikaa.

Yksi konkreettinen edistysaskel on sähköisen tullauksen (ns. vihreän linjan) käyttöönotto. Järjestelmässä olevien luotettaviksi arvioitujen yritysten tuotteiden asiakirjat toimitetaan sähköisessä muodossa ja rahti tullataan vasta määränpäässä. Tämä nopeuttaa rajanylitystä ja vähentää ns. kaksoislaskutuksen mahdollisuutta. Kaksoislaskutuksella tarkoitetaan menettelyä, jolla tulliviranomaisille toimitetaan todellisia pienemmät vientimäärät, jotta tullimaksuja voidaan pienentää. Väärinkäytökset ovat olleet yksi syy tullausten hitaudelle. Myös Ruotsi on liittynyt Suomen ja Venäjän aloittamaan sähköisen tullauksen kehittämishankkeeseen.

Rekkaliikenne on ollut yksi ongelmakohta Suomen ja Venäjän välisissä taloussuhteissa. Ajoittain maiden välille on noussut kiistoja rekkojen teknisistä määräyksistä. Muun muassa venäläisten rekkojen huono kunto ja suomalaisten rekkojen venäläisiä normeja suurempi koko ovat hiertäneet suhteita. Perusongelma suhteissa on kuitenkin venäläisten ja suomalaisten yrittäjien kilpailu maiden välisistä vienti-, tuonti- ja transitokuljetuksista. Nykyisin vienti- ja tuontikuljetukset on jaettu kiintiöin.

Suomalaisten liikennöitsijöiden kannalta suurin haitta on kustannusero venäläisten yritysten eduksi. Erityisesti venäläisten kuljettajien palkat ovat oleellisesti suomalaista tasoa matalammat. Kuljetusten täydellinen vapautuminen johtaisi suomalaisessa rekisterissä olevan kaluston markkinaosuuden oleelliseen laskuun. Suomalaiset yrittäjät ovat pyrkineet välttämään tätä ongelmaa siirtämällä kuljetuskalustoaan venäläiseen rekisteriin. Kiintiöiden poisto voimistaisi tätä tendenssiä.

Lakien täytäntöönpano ja kunnioittaminen on nyky-Venäjällä ongelma, joka vaikeuttaa sekä omien kansalaisten että ulkomaalaisten toimintaa. Tämä näkyy sekä selvänä rikollisena toimintana että epävarmuutena liiketoimissa. Tilanne ruokkii myös lahjontaa. Edistys tässä suhteessa on yksiselitteisen myönteistä suomalaisille yrityksille niin viejinä, tuojina kuin investoijinakin. Myös matkailu hyötyisi laillisuuden paranemisesta.

Venäjän ulkoisten taloussuhteiden institutionaaliset muutokset (WTO-jäsenyys ja EU-suhteiden puitteet) sekä globalisaatio lisäävät ulkomaankauppaa ja investointeja. Viennin ohella myös Venäjältä tapahtuva tuonti kasvaa, millä on positiivinen vaikutus Suomessa koko kansantalouden tasolla, mutta myös joitakin negatiivisia vaikutuksia yksittäisillä toimialoilla ja yksittäisissä yrityksissä. Negatiiviset vaikutukset aiheutuvat lähinnä tuontikilpailun kiristymisestä. Kilpai-

lu kiristyy myös Venäjän markkinoilla, kun entistä useammat ulkomaalaiset lisäävät siellä toimintaansa.

Venäjän WTO-jäsenyyden on arvioitu toteutuvan vuosina 2005-2006. Neuvotteluissa on vielä tullien ohella auki lukuisia kysymyksiä, muun muassa energia-, rahoitus-, vakuutus- ja telemarkkinoiden vapauttamisen sekä auto- ja lentokoneteollisuuden tukien alueella. Energiasektorilla tuotteiden kotimaanhintojen alhaisuus vientihintoihin verrattuna merkitsee tuntuvaa subventiota kotimaiselle tuotannolle. Myös palvelusektorin säätelystä ja tekijänoikeuksien suojasta on ollut neuvotteluosapuolten kesken erilaisia näkemyksiä.

Venäjän hallitus ja vientisuuntautuneet yritykset kannattavat jäsenyyttä. Energian viejille se ei kuitenkaan tuo merkittäviä lisäetuja. Tullit ja muut kaupan esteet ovat jo nyt vähäiset. Venäläisille metallien viejille etu ilmenee lähinnä dumping-syytösten ja niihin pohjautuvien vientirajoitusten vähenemisenä. Suurin hyöty sopimuksesta olisi teollisuustuotteiden viejille. Näiden tuotteiden osuus viennistä on kuitenkin nykyään vähäinen. WTO:n jäsenyydellä olisi Venäjän viennin rakennetta monipuolistava vaikutus. Tuonnin kanssa kilpailevat kotimarkkinayritykset, niiden työntekijät ja näistä yrityksistä riippuvat alueet sen sijaan vastustavat WTO-jäsenyyttä. Joillakin alueilla on suuria yrityksiä, joilla on merkitystä koko alueen taloudelle.

WTO-jäsenyydessä on se ongelma, että sen hyödyt koituvat asteittain pitkällä aikavälillä, kun taas haitat ovat havaittavissa melko pian sopimuksen solmimisen jälkeen. Venäjän poliittinen johto kyennee kuitenkin saattamaan aikanaan neuvoteltavan sopimuksen voimaan vastustuksesta huolimatta.

Venäjän WTO-jäsenyys helpottaa suomalaisten yritysten vientiä. Tullit alenevat ja viennin määrälliset rajoitukset poistuvat teollisuustuotteilta ja niiltä muilta tuotteilta, joita WTO-sopimus koskee. Erityisesti etu näkyy sellaisten tuotteiden viennissä, joissa Venäjän ulkotullit ovat nykyisin korkeat. Kilpailu venäläisen tuotannon kanssa helpottuu tältä osin. Tällaisia tuotteita ovat muun muassa metallituotteet, joiden tullit ovat nyt korkeita.

EU:n ja Venäjän taloussuhteiden perusasiakirja on joulukuussa 1997 voimaanastunut kumppanuus- ja yhteistyösopimus (Partnership and Co-operation Agreement, PCA). Asiakirja on melko yleinen, mutta se määrittää selvästi suunnan läheisemmälle yhteistyölle ja taloussuhteiden vapauttamiselle. PCA-sopimuksen toimeenpanossa on kuitenkin esiintynyt ongelmia.

Tällä hetkellä keskustellaan siitä, kuinka syvälle Venäjä integroituu EU-maiden talouksiin. Käytännössä vaihtoehtoja ovat vapaakauppasopimus tai jokin syvemmälle menevä, eli kaupan ohella myös pääoman ja työvoiman liikkuvuuden vapauden sisältävä sopimus. Venäjän jäsenyys EU:ssa ei ole realistinen tavoite maan suuruuden ja EU:n poliittisen integraation vuoksi.

Venäjän ja EU:n välisissä neuvotteluissa ja asiakirjoissa on usein käytetty termiä ”Yhteinen eurooppalainen talousalue” (”Common European Economic Space”, CEES. Monet tutkijat ovat yhdistäneet tämän termin jo olemassa olevaan Euroopan talousalueeseen, ETAan (mm. Hamilton, 2003). Sen lisäksi on käytetty termiä ”Yleiseurooppalainen talousalue” (Pan-European Economic Space, PEES”, joka sisältäisi Venäjän ohella muun muassa Ukrainan ja Valko-Venäjän (Samson, 2003).

PEES:n ja CEES:n ja toisaalta ETAn välillä on se oleellinen ero, että ETAn jäsenet ovat pieniä EU-alueeseen kiinteästi integroituneita maita, joilla ei ole suurvaltapoliittisia tavoitteita. Ne voivat, helpommin kuin Venäjä, sopeutua EU:n määrittelemiin yhteismarkkinoiden pelinsääntöihin. Venäjälle tällainen sopeutuminen ilman päätäntävaltaa olisi oletettavasti vaikeaa. Toinen ongelma ETA-tyyppisessä järjestelyssä on se, että se sisältäisi vapaan kaupan ohella myös vapaan tuotannontekijöiden (työvoiman ja pääoman) liikkuvuuden. Pääoman osalta ongelmaa ei juuri ole. Tämä lienee tavoitteena joka tapauksessa. Työvoiman vapaan liikkuvuuden toteuttaminen ei kuitenkaan suurten elintasoerojen vuoksi onnistune näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa.

Todennäköisin sopimusperusta EU:n ja Venäjän välillä sisältää vapaakaupan ja vapaat pääomanliikkeet. Työvoiman liikkuvuus liberalisoitunee pitkän ajan kuluessa asteittain. Jos suhteita halutaan tiivistää erilaisin yhteistyömuodoin ja poliittisin sopimuksin, yhteistyö menee pitemmälle kuin useissa nykyisissä vapaakauppa-alueissa. Toisaalta se ei mene niin pitkälle kuin EU:n ja eräiden EFTA-maiden välisessä ETA-sopimuksessa. Yhteistyölle voidaan joko keksiä oma nimensä tai käyttää vapaakauppa-alue-termiä muut yhteistyön muodot kuvaavilla lisämääreillä.

EU:n ja Venäjän taloudellisia suhteita koskeva sopimus merkitsee sitä, että kauppa lisääntyy vapaakauppa-alueen vuoksi molempiin suuntiin jonkin verran enemmän kuin pelkän WTO-jäsenyyden pohjalta. Tullit ja muut kaupan esteet ovat oletettavasti hieman matalammat

kuin WTO-sopimuksen pohjalta. Toisaalta WTO-sopimustakin kehitetään entistä vapaamman kaupan suuntaan.

Yksi alue, jossa EU:n ja Venäjän sopimuksella voitaisiin saavuttaa edistystä, ovat tekniset kaupan esteet. Ne ovat merkittäviä muun muassa telekommunikaatiovälineiden, farmaseuttisten tuotteiden, rakennusmateriaalien sekä öljy- ja kaasuteollisuuden tuotteiden viennissä (Teollisuus ja Työnantajat, 2003b). Näistä osassa voidaan edetä WTO-sopimuksen ja kansainvälisten standardointisopimusten pohjalta.

EU:n ja Venäjän välinen taloussopimus lisännee myös pääoman liikkuvuutta jonkin verran, mutta ei merkittävästi. WTO-sopimuksen mukaiseen tilanteeseen verrattuna lisäkiihokkeita investoinneille ovat säädösten mahdollinen harmonisointi ja sopimukseen perustuva energiayhteistyö, joka synnyttänee yhteisprojekteja. Tällaisia sopimuksia voi syntyä myös ilman laajaa yleissopimusta, mutta yleissopimus lisää niiden houkuttelevuutta.

EU:n ja Venäjän taloussuhteita säätelevän sopimuksen laajuus määrittää sen, kuinka pitkälle menevään työvoiman liikkuvuuden vapauttamiseen pyritään. Liikkuvuus lisääntyy jossakin määrin yleisen kansainvälistymisen myötä. Työlupakäytäntöjä liberalisoitaneen yritysten työvoimatarpeita heijastellen. Täysin vapaa työvoiman liikkuvuus ei kuitenkaan ole näköpiirissä 10 vuoden tähtäyksellä, vaikka jokin työvoiman liikkuvuuteen vaikuttava sopimuskin solmittaisiin EU:n ja Venäjän kesken.

EU:n ja Venäjän väliset sopimusjärjestelyt vaikuttavat suomalaisiin yrityksiin kaiken kaikkiaan positiivisesti. Vaikka tarkasta sopimuksen sisällöstä ei vielä ole selvyyttä, sen perusperiaatteena ovat taloustoimien vapauttaminen ja yhteistyön lisääminen. Viennin edellytykset yleisesti paranevat, kun kaupan esteet vähenevät ja ulkomainen kilpailu Venäjän markkinoilla helpottuu. Samalla helpottuvat kuitenkin myös venäläisten yritysten vienti ja investoinnit Suomeen. Tämä hyödyttää koko kansantaloutta parantamalla voimavarojen kohdentumista. Osa suomalaisista yrityksistä joutuu kuitenkin sopeutumaan uuteen kilpailutilanteeseen.

Sopeutumispainetta on erityisesti sellaisilla yrityksillä, joiden toimialalla Venäjällä on suhteellinen etu Suomeen nähden. Näitä ovat työvoimaintensiiviset yritykset sekä sellaiset yritykset, jotka jalostavat raaka-aineita, joita on runsaasti Venäjällä. Työvoimaintensiiviset yritykset ovat jo suuressa määrin siirtyneet pois Suomesta tai eri-

koistuneet (mm. vaateteollisuus). Suomessa on kuitenkin edelleen toimialoja ja työvaiheita, joissa käytetään runsaasti työvoimaa. Jos Venäjällä on riittävän laadukasta työvoimaa näissä tehtävissä, Suomessa tapahtuvan tuotannon kilpailukyky heikkenee. Myös suomalaisille yrityksille tulee houkutus siirtää tuotantoa Venäjälle. Tätä voimistaa kommunikaatio- ja tuotantoteknologian kehitys, joka helpottaa tuotannon osittamista ja jakamista eri maihin.

Suomalaisten yritysten on sopeuduttava tähän paineeseen erikoistumalla sellaisiin tuotantovaiheisiin, joissa maan kilpailukyky säilyy. Tämä merkitsee pääsääntöisesti korkean osaamisen ja teknologian hyväksikäyttöä eri toimialoilla. Vaikka esimerkiksi kaivosteollisuudessa Suomella ei ole suhteellista etua, meillä on sellaista teknologista osaamista, jota voidaan hyödyntää tällä toimialalla.

Venäjän vahvoilla toimialoilla (mm. energia ja metallit) suomalaiset yritykset voivat myös säilyä kilpailukykyisinä pysymällä teknologisesti tehokkaina ja laajentumalla. Muun muassa investoinnit Venäjälle ovat yksi tapa vastata tähän strategiseen haasteeseen. Yhtäältä yritykset kilpailevat keskenään ja toisaalta tekevät yhteistyötä yhteisprojekteissa, erikoistumalla ja muodostamalla yhteisiä yrityksiä joihinkin erityisiin tarpeisiin.

Työvoiman liikkuvuus on lisääntynyt Neuvostoliiton hajottua ilman erityisiä sopimuksiakin. Muutolla Suomeen on kuitenkin ollut jokin selvä syy. Viime vuosikymmenen alussa suuri muuttoaalto syntyi ns. paluumuuttajien siirtyessä Suomeen entisestä Neuvostoliitosta. Suuri muuttajaryhmä ovat olleet myös Suomeen avioituneet. Tulevaisuudessa muutto Venäjältä Suomeen jatkuu. Sen laajuus riippuu työvoimatarpeista Suomessa, Venäjän elinolosuhteista ja eri ammattien palkoista, EU:n ja Venäjän yleissopimuksista sekä viisumikäytännöistä.

Suomen väestön ikääntyminen synnyttää työvoiman tarvetta. Toisaalta ikääntyminen on ongelma myös Venäjällä. Maantieteellisen läheisyyden ja suurten palkkaerojen vuoksi venäläisperäinen työvoima todennäköisesti tyydyttää maamme tulevia työvoimatarpeita, sekä koulutetun että vähemmän koulutetun työvoiman osalta. Tästä on merkkejä jo nykyisin.

Venäjän taloudellinen kasvu ja tuotantorakenteen kehitys ovat keskeisiä määrittäjiä Suomen viennin määrän ja rakenteen kehitykselle pitkällä aikavälillä. Poliittinen vakaus, taloudellinen liberalisaatio, lakien kunnioitus, WTO-jäsenyys, taloussopimus EU:n kanssa ja

globalisaatio edistävät kaikki taloudellista kasvua. Lisäksi siihen vaikuttavat investointien ja tuottavuuden kehitys, erilaiset työmotivaatioon vaikuttavat tekijät, teknologian kehitys (liittyy tutkimukseen ja tuotekehittelyyn sekä ulkomaisiin investointeihin) ym. Tuotantorakenteen kehitys liittyy samoihin tekijöihin. Oleellista on se, miten voimavaroja suunnataan eri toimialojen kesken.

Luvussa 5.4 arvioitiin, että Venäjän 4 prosentin suuruinen vuotuinen talouskasvu (perusvaihtoehto) johtaisi Suomen Venäjänviennin määrän noin 6 prosentin suuruiseen kasvuun. Aiemmin esitetyt talouden avautumiseen johtavat toimet nostaisivat kasvua tästä keskimäärin noin 7-8 prosenttiin vuodessa. Hintakehitys huomioon ottaen, viennin arvon kasvu lienee 9-10 prosenttia vuodessa. Arvon kehitykseen vaikuttaa kansainvälisen inflaation ohella euron ja ruplan välinen kurssikehitys. Venäjä saavuttanee 9-10 prosentin osuuden Suomen tavaraviennistä vuoteen 2010 mennessä. Tällöin Venäjä lähestyy Saksaa maamme suurimpana vientimaana. Venäjän osuus tuonnista vaihtelee tuntuvasti vuosittain energian hinnan myötä.

Edellä esitellyt muutostendenssit johtavat toteutuessaan ripeään viennin ja suorien sijoitusten kasvuun, tuotannon erikoistumiseen ja pitkällä aikavälillä eri tuotantovaiheiden jakoon Suomessa ja Venäjällä sijaisevien tuotantolaitosten kesken. Kyse voi olla joko tytäryrityksen perustamisesta tai muista yhteistyömuodoista.

Venäjän positiivisesta kehityksestä hyötyvät yritykset voidaan jakaa karkeasti neljään (ei aina toisiaan poissulkevaan) luokkaan:

1) vahvat ja suuret kansainväliset yritykset,
2) pienet ja joustavat yritykset,
3) rajan lähellä toimivat yritykset ja
4) matkailuyritykset.

Vahvat ja suuret suomalaiset yritykset ovat jo määritelmällisesti kilpailukykyisiä maailmanmarkkinoilla. Nämä onnistuvat löytämään kulloinkin kilpailukykyiset tuotteet, joita ne tuottavat joko Suomessa tai ulkomailla. Suomessa tuotetaan korkeaa teknologista osaamista edellyttävät ja toisaalta suomalaisia raaka-ainevaroja hyödyntävät tuotteet.

Pienet ja joustavat yritykset erikoistuvat johonkin tuotteeseen, johon niillä on erikoisosaamista. Niiden markkina-alue on usein kansainvälinen. Kuitenkin myös Suomen kotimarkkinoilta ponnis-

tavat yritykset voivat laajentaa markkinoitaan Venäjän puolelle käyttämällä hyväkseen läheistä sijaintia ja markkinoiden tuntemusta. Tämä koskee muun muassa rakennustarviketeollisuutta.

Rajan lähellä toimivat yritykset eri toimialoilla hyötyvät Venäjän avautumisesta ja talouskasvusta. Myös matkailuyritykset (hotellit, ravintolat ym.) eri puolilla Suomea saavat lisää asiakkaita Venäjän suotuisan taloudellisen kasvun ja ulkomaanmatkailun lisääntymisen myötä.

6.2 Suotuisan kehityksen riskit

Edellä on lähdetty siitä, että Venäjän kehitys etenee pääpiirteissään suotuisasti. Lähtötilanne on kuitenkin monelta osin ongelmallinen ja edistys on usealla osa-alueella hidasta. Lisäksi siihen liittyy monia riskejä. Näitä ovat muun muassa:

1) poliittinen epävakaus ja/tai jonkin uudistuksia jarruttavan poliittisen suuntauksen pääsy valtaan,
2) sosiaalinen epävakaus ja taudit (mm. erilaiset elämäntapasairaudet, HIV/AIDS, tuberkuloosi)
3) WTO- ja EU-sopimusprosessien viivästyminen syystä tai toisesta,
4) investointien vähäisyys, joka hidastaisi kasvua,
5) tutkimuksen ja tuotekehittelyn vähäisyys,
6) ns. aivovuoto eli koulutetun työvoiman maastamuutto,
7) matala energian hinta (hidastaa taloudellista kasvua),
8) ns. Hollannin tauti eli tilanne, jossa energiasektorin menestys estää muiden toimialojen syntymistä ja kasvua (heikko tuottavuus- ja työllisyyskehitys muilla toimialoilla).

Nämä tekijät voivat hidastaa talouskasvua ja ajoittain kriisiyttää taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen elämän. Vastaavasti suomalaisten yritysten taloudelliset toimet Venäjällä (vienti ja investoinnit) kärsisivät.

Suorat sijoitukset reagoivat hyvin herkästi epävarmuuteen ja uudistusprosessin hidastumiseen. Vienti taas vaikeutuu, jos öljyn hinta laskee tai Venäjän taloudellinen kasvu muusta syystä hidastuu. Erilaiset tuonnin rajoitukset kohdistuvat useimmiten Venäjän oman tuotannon kanssa kilpaileviin tuotteisiin (esimerkiksi elintarvikkei-

siin) ja palveluihin (tietoliikenne, kuljetukset, turismi jne.). Tuotteet, joiden tuotanto ei ole Venäjällä merkittävää ja tuotteet, joiden omavaraisuudella ei ole maalle strategista merkitystä, välttyvät helpommin rajoituksilta.

Suomalaisten yritysten on syytä varautua erilaisiin riskeihin muun muassa hajauttamalla investointejaan ja vientiään. Toisaalta liiallinen varovaisuuskaan ei ole hyvä, koska se voi estää hyödyntämästä liiketoimintamahdollisuuksia.

Suomen viranomaiset ja EU tukevat Venäjän kehitystä muun muassa erilaisilla yhteistyömuodoilla, jotta kriisejä voidaan välttää. Instrumentteja tässä ovat muun muassa EU:n, Euroopan jälleenrakennuspankin (EBRD) ja Euroopan investointipankin (EIB) rahoitusmuodot. Aktiivinen pyrkimys Venäjän integroimiseksi Länsi-Eurooppaan erilaisin valtioiden välisin sopimuksin on suomalaisten yritysten edun mukaista.

SUMMARY

Russia is an Important Trading Partner for Finland

The long common border between Finland and Russia and complementary production structures make these two countries natural trading partners. Russia is indeed a more important export and import country for Finland than for the other EU countries.

Political changes and other institutional factors have over the years shaped the framework, volume and structure of trade. The economic fundamentals have nevertheless remained largely unchanged. Trade is still based to a great extent on comparative advantage. As a resource-rich country, Russia's exports to Finland are comprised mainly of oil, natural gas, metals and other raw materials. Finland's exports to Russia, on the other hand, consist primarily of electronic industry products, machinery, equipment and other finished goods. The manufacturing of these products requires a high level of education as well as research and product development. The products of the forest industry are also exported, although relatively less than to the Western markets. The structure of Finland's exports to Russia has changed in the 1990s more than the corresponding structure of Russian exports to Finland. Finland exports more information-intensive products than previously.

Along with the transition to a market economy, direct investments have increased to a completely different level than prevailed during the Soviet era. Finns have invested in Russia and the Russians are also increasing their investments abroad.

Economic relations are nevertheless not problem-free. Russia's market economy is still in a state of transition. Liberalization has in some respects been drastic, but the activities of foreigners are subject to several restrictions in the country. Legislation is not up-to-date in many respects and sometimes it is enforced arbitrarily. There are also great problems in obeying laws. Foreign trade is hampered by high tariffs and import restrictions on certain products, as well as slow, corrupt and inconsistent customs activities.

Finland's and Russia's economic relations face significant changes and challenges in this decade. This transition stems from Russia's own economic, political and social development as well as changes in international agreements and international business. The economic relations of these countries will increasingly be linked within global economic networks.

Russian Economy Integrating with Rest of World

The expansion of the EU in 2004 will affect customs and other trade barriers so that the competitive situation of companies from different countries will change. Based on simulations using the GTAP world trade model, we observe that the impact of the expansion on Russia's total production and foreign trade will be rather modest.

Russia is currently negotiating about becoming a member of the WTO. This is anticipated to take place within the next few years. This will affect Finland's and Russia's trade relations so that the preconditions for exports and investment will improve. On the other hand, import competition will become somewhat keener in the case of labour-intensive products.

After Russia becomes a member of the WTO, the next step would be the upgrading of economic relations between Russia and the EU. Russia is already engaged in preliminary talks with the EU about an economic agreement, the depth of which is still unclear. Membership in the EU is not deemed possible because of Russia's huge size and superpower status. The agreement, obviously, nevertheless goes somewhat farther than a mere free trade agreement. On the other hand, it will probably be less ambitious than the European Economic Space, i.e. the EES agreement between the EU and certain EFTA countries. A successful agreement will boost trade and investments between Finland and Russia.

In addition to the framework of agreements, the general globalization of the international economy will also affect Finland's and Russia's economic relations. Developments in transport and information technology as well as production technology have made business increasingly more international in recent decades. Companies establish daughter companies in other countries and invest in final or intermediate production there. They also make various types of subcontracting and other agreements with companies located abroad.

The effects of globalization on trade relations between Finland and Russia are still rather modest at present, but Russia's membership in the WTO will accentuate this process. Russia's political and economic stability, development of legislation and obeying of laws as well as internal liberalization will have a pronounced impact on the global division of labour via investments. Production in Russia and subcontracting activities there are affected, among other things, by the stability of the social conditions, tendency to obey laws, development of infrastructure, availability of skilled labour, productivity of labour, level of wages and other costs, taxation and development of administrative culture.

Russia's Economic Growth Swift

Three scenarios have been made about Russia's economic growth. According to the baseline scenario, Russia's GDP will grow in 2004-2010 by an average of 4 per cent per annum, which is faster than in Western industrial countries, but slower than, for example, in China and India. In this scenario, investment must be raised from the current low level. An increase in the investment ratio will require the continuation of economic reforms.

Among other things the price of oil, postponement of reforms and low level of investment may nevertheless lead to slower growth than mentioned above. If, however, the price of oil rises very high, the reforms will continue and both domestic and foreign companies will invest heavily in Russia, so GDP growth may appreciably exceed that projected above.

Export and Investment Prospects Good, Imports Dominated by Raw Materials also In Future

Analysis based on a gravity model shows that Finland's current exports to Russia and imports from there exceed those forecast by the gravity model. In addition to historical factors, the potential for exports may stem from emphasis in companies' strategies on exports instead of direct foreign investments, because Russia's investment environment has been uncertain. The high level of imports may be explained by Finland's high energy requirements and the emphasis on purchases from a neighbouring energy-rich country instead of energy producers located further away. Especially in the case of natural gas there are currently no alternatives but to im-

port from Russia because of the lack of a pipeline network connecting Finland, for example to Norway.

The starting point for assessing the outlook for imports from Russia is that most of the imports still consist of energy and raw materials. For this reason imports are calculated under various scenarios depending on the price of oil and Russia's share of Finland's oil imports. Russia's share of Finland's imports is projected to decline from current levels by the year 2010 if the price of oil falls to 20 dollars per barrel, even if Russia's share of Finland's crude oil imports gradually rises to 90 per cent by 2010. Even a crude oil price of 30 dollars a barrel will not be able to prevent a decline in the share unless Finland's oil imports tend to come increasing from Russia. If it rises to the above-mentioned 90 per cent in the years 2009-2010 and the price of crude oil remains at 30 dollars a barrel, Russia's share of Finland's merchandise imports will rise from 13 per cent in the first half of 2003 to almost 15 in the year 2010. Russia's share would then surpass Germany's 14.5 per cent share that prevailed in 2002. Non-oil imports are assumed to grow by slightly over 3.5 per cent a year.

The development of Finland's exports to Russia is evaluated both at an aggregate level and by product groups. During the last decade until today the most important factor explaining variations in Finnish exports to Russia has been the real effective exchange rate (competitiveness). The price of crude oil has also been a key variable.

In the long run, Russia's GDP growth is nevertheless a pivotal determinant of Finland's exports. In addition to price competitiveness and the price of oil, economic reforms also have a significant impact on Russia's GDP growth. Export projections in this study are linked to Russia's GDP growth path.

Assuming that Finland's share of Russian imports remains at current levels, Finland's exports to Russia are anticipated to grow in 2004-2010 in the baseline forecast by an average of 6 per cent per year. To this estimate we must still add the effect of the opening of the Russian economy, which will be seen especially toward the end of this period. The volume of exports will thus grow by an average of 7-8 per cent a year if the opening of the Russian economy is broad-based and fast. Thus Russia's share of Finnish exports would be about 9-10 per cent in 2010, which would approach Germany's share of Finnish exports, but not yet exceed it.

In a scenario where Russia's economic growth is sluggish and trade liberalization is curtailed, the growth of Finnish export volumes would only average three per cent a year. This scenario is nevertheless regarded as unlikely. In the scenario of very favourable conditions, Finland's exports to Russia would, in volume terms, increase by an average rate as high as 10 per cent per annum. Thus Russia's share of Finnish exports would bypass Germany's current 11-12 per cent by the year 2010.

Estimating the development of exports is complicated by the fact that exports can be replaced by direct investments to Russia. The gravitation model calculations made in the study indicate that Finland's current exports to Russia exceed their potential while investments are below their potential. As investment conditions stabilize in Russia, the companies of various sectors will seek to exploit their presence in the Russian market and the country's low labour costs. Direct investments may, on the other hand, also boost exports.

When evaluated by product group, Finland has possibilities to increase its exports appreciably in many sectors. Russia's swift economic growth will fuel export demand, but the competitiveness of Finnish companies must be safeguarded.

The low density of mobile phones will foster exports of mobile phones and networks as well as create opportunities for phone operators. There are possibilities to increase exports also in the case of other high tech products.

The forest industry also faces expanding markets for its products in Russia. Paper is currently exported from Finland. Direct investments are focused on the sawn wood industry, where the size of investment and risk is smaller than in the paper industry, where the cost of starting up or shutting down are high. As the conditions in Russia stabilize, the investment prospects of the Finnish paper industry are good in Russia.

In several sectors the modernization of Russia is still incomplete. The profound change creates possibilities, for example, for distributors of packing materials, high quality foodstuffs and chemical products.

The export of labour-intensive products from Finland faces keen price competition due to the transition-related pressures. This can in some cases be met by shifting production entirely or partially to

Russia or to some other low cost country. Other ways to safeguard the market position are to specialize in some segment or boost real competitiveness (product quality).

The results of the gravity model indicate that the direct investment of Finnish companies to Russia have been less than they would be in a corresponding country that is politically and economically more stable. It can be assumed that the pace of investments will accelerate. The stock of direct investments is forecast to more than double from the current level by the year 2010.

Baseline Scenario Positive, Risks still Significant

The development of the Russian economy in the baseline scenario is relatively positive from the standpoint of Finnish companies. The country will continue to carry out economic reforms and liberalization, and its society will become a more stable. It is likely that Russia will become a member of the WTO in the next few years. After this the EU and Russia will perhaps make an agreement that goes slightly farther than a free trade agreement.

The Finnish economy will benefit from these positive developments. At the enterprise level the benefits can be divided roughly into four groups that are not always mutually exclusive:

1. strong and large international enterprises,
2. small and flexible enterprises,
3. enterprises operating near the border
4. enterprises in the tourism sector.

Strong and large Finnish enterprises succeed in finding competitive products that they can produce either in Finland or abroad. The products manufactured in Finland require high technology or Finnish raw materials.

Small and flexible companies specialize in a product where they have special know-how. Their market area is often international. Nevertheless enterprises based in the Finnish domestic market can expand to the Russian side of the border by taking advantage of their close proximity and knowledge of the markets.

Companies in different sectors operating close to the border will benefit from the opening of the Russian markets and economic

growth. Companies in the tourism sector (hotels, restaurants etc.) around Finland will get more customers along with Russia's favourable economic growth and increased foreign tourism.

Above we have assumed that developments in Russia will be favourable for the most part. The point of departure is nevertheless problematic and progress is slow in many respects. There are also many risks related to these developments. They include the following:

1) political instability and/or rise to power of politicians seeking to curtail reform
2) social instability and disease (e.g. various lifestyle-related illnesses, HIV/AIDS, tuberculosis),
3) delays in negotiating WTO and EU agreements,
4) dearth of investments,
5) low level of research and development,
6) brain drain,
7) low price of energy (slow economic growth in Russia),
8) so-called Dutch disease, i.e. a situation where the success of the energy sector prevents growth of other sectors (weak productivity and employment development).

These factors may curb Russia's economic growth and intermittently destabilize the economy and the entire society. Correspondingly, the business activities of Finnish companies in Russia (exports and investments) would suffer.

Direct investments react very sensitively to uncertainty and slowdowns in the reform process. Exports will be hindered if the price of oil falls or Russia's economic growth slows down for other reasons. Various types of import restrictions are often geared toward products competing with Russia's own production (e.g. foodstuffs) and services (telecommunications, transport, tourism etc.). Goods can more easily avoid the restrictions if they are in relatively short supply in Russia or if they are not of strategic importance.

Finnish companies should prepare for various types of risks by, for example, diversifying their investment and foreign trade. On the other hand, excessive caution is not good because it can prevent firms from taking advantage of business opportunities.

Finnish authorities and the EU also support Russian development. The instruments include financing from the EU, EBRD (European Bank for Reconstruction and Development) and EIB (European Investment Bank). Active attempts to promote Russia's integration with Western Europe via intergovernmental agreements are in the interest of Finnish companies.

KIRJALLISUUSLUETTELO

Alho, K., Forssell, O., Huttunen, J., Kotilainen, M., Luukkonen, I., Mattila, O.-T., Moilanen, J., Vartia, P. (1986) Neuvostoliitonkauppa Suomen kansantaloudessa. ETLA B50.

Alho, K., Kotilainen, M. ja Widgrén, M. (1992) Suomi Euroopan yhteisössä. ETLA B81.

Alho, K., Kaitila, V. ja Widgrén, M. (2001) EU:n itälaajenemisen vaikutukset elinkeinoelämälle. ETLA B178.

Alho, K. (2003) The Impact of Regionalism on Trade in Europe. *ETLA Discussion Papers*, No. 843.

Averin, A. and Dudarev, G. (2003) Busy Lines, Hectic Programming, A Competitive Analysis of the Northwest Russian ICT Cluster. ETLA B199.

Baldwin, R., Francois, J. and Portes, R. (1997) The Costs and Benefits of Eastern Enlargement: The Impact on the EU and Central Europe. *Economic Policy* 24, 125-176.

Berglöf, E. (2000) The Northern Dimension of Eastern Enlargement – EU as an Outside Anchor and Russia. Teoksessa Alho, K.E.O. (ed.): *Economics of the Norhern Dimension*. ETLA B166.

Campos, N. F. and Coricelli, F. (2002) Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should. *Journal of Economic Literature*, Vol. XL, No. 3.

Doyle, P., Kuijs, L. and Jiang, G. (2001) Real Convergence to EU Income Levels: Central Europe from 1990 to the Long Term. *IMF Working Paper,* WP/01/146.

Dudarev, G., Hernesniemi, H. and Filippov, P. (2002) Emerging Clusters of the Northern Dimension. ETLA B192.

Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos (ETLA) *Suhdanne* 2/2003 ja 3/2003.

Ethier, W. (1998) The New Regionalism. *Economic Journal* 108, 1149-1161.

Eurostat (2002) Intra- and extra-EU trade. Monthly data – Combined Nomenclatura. CD-levyke.

Fischer, S., Sahay, R. and Végh, C. A. (1996) Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience. *The Journal of Economic Perspectives*, 10(2).

Flam, H. (1995) From EEA to EU: Economic Consequences for the EFTA Countries. *European Economic Review* 39, 457-466.

——— (1998) From Transition to Market - Evidence and Growth Prospects. *IMF Working Paper* 98/52.

Fujita, M., Krugman, P. and Venables, A. J. (2002) The Spatial Economy – Cities, Regions, and International Trade. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Hamilton, C. B. (2003) Russia's European Economic Integration. Escapism and Realities. *CEPR Discussion Papers*, No. 3840.

Helsingin Sanomat, 18.9.2003.

Hertel T. (ed.) (1997) Global Trade Analysis, Modelling and Applications. Cambridge University Press.

International Monetary Fund (IMF) (2002) Russian Federation: Selected Issues and Statistical Appendix. *IMF Country Report,* No. 02/75.

International Monetary Fund (IMF) (2003) *International Financial Statistics* database.

Kaitila, V. (2003) An Assessment of Russia's Growth Prospects in 2003-2010. *ETLA Discussion Papers*, No. 869.

Kaitila, V. ja Widgrén, M. (2000) Transitioliikenne ja välityskauppa Venäjälle. ETLA B163.

Kaminski, B, (2000) How Accession to the EU Has Affected External Trade and Foreign Direct Investment in Central European Economies. World Bank, *Working Papers,* No. 2578.

Kauppalehti 23.9.2003.

Komulainen, T., Korhonen, I., Korhonen, V., Rautava, J. and Sutela, P. (2003) Russia: Growth Prospects and Policy Debates. *BOFIT Online*, No. 3.

Kotilainen, M. and Kaitila, V. (2002) Globalisation in Developing Countries – The Cases of Nepal and Tanzania. ETLA B191.

Liapis, P. and Tsigas, M. (1998) CEEC Accession to the EU: A General Equilibrium Analysis. Luku 5 teoksessa *Regional Trade Agreements and U.S. Agriculture, Agricultural Economics Report,* No. 771, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture.

Liuhto, K. (ed.) (2001) East Goes West – The Internationalization of Eastern Enterprises. Lappeenranta University of Technology. *Studies in Industrial Engineering and Management*, N:o 14.

National Institute for Economic and Social Research (NIESR) (2003) NiGEM User Manual. London.

Nunnenkamp, P., Gundlach, E. and Agarval, P. (1994) Globalisation of Production and Markets. *Kieler Studien*, No. 262. Institut fur Weltwirtschaft, Kiel.

Palmeda, V. and Lewis, W. (2001) Unlocking Economic Growth in Russia. Julkaisussa *Russia's Uncertain Economic Future*. Compendium of papers submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United States. December 2001. U.S. Government Printing Office Washington 2002.

Rajahaastattelututkimus (2002) Osa 12, Ulkomaiset matkailijat Suomessa vuonna 2001. MEK A:120.

OECD (2003) *Economic Surveys*, Italy.

Rakennusteollisuuden Suhdannekirja (2003), 1/2003. Rakennusteollisuus RT ry.

Rautava, J. (2002) The role of oil prices and the real exchange rate in Russia's economy. *BOFIT Discussion Papers*, No. 3.

Samson, I. (2003) Towards a Pan-European Economic Space. PEPSE-Espace Europe Institute, Universite Pierre Mendez – France, Crenoble (unpublished manuscript).

Sapir, A. (1992) Regional Integration in Europe. *Economic Journal* 102, 1491-1506.

Sulamaa, P. and Widgrén, M. (2003) EU Enlargement and Beyond: A Simulation Study on EU and CIS Integration. *CEPR Discussion Papers,* No. 3768.

Taloussanomat, 26.8.2003, 17.9.2003, 18.9.2003 ja 20.9.2003.

Teollisuus ja Työnantajat (2003a) Venäjän markkinat muutoksessa – Teollisuuden Venäjä-agenda. Helsinki. Elokuu.

Teollisuus ja Työnantajat (2003b) Teollisuuden ulkomaantoiminta. Löytyykö kasvu kehittyviltä markkinoilta. Syyskuu 2003.

Tilastokeskus (2003) Ulkomaalaisomisteiset yritykset omistajan kotimaan mukaan vuonna 2003.
http://www.stat.fi/tk/yr/rake_fats01t3.html

Tilastollinen vuosikirja. Tilastokeskus.

Tullihallitus (2003) Itään suuntautuva maantietransito v. 2002. *Ulkomaankauppa* 2002:M04.

Tullihallitus (2002) *Ulkomaankauppa* 2000, Osa 1.

UNCTAD (2002) *World Investment Report* 2002. United Nations. New York and Geneva.

Vaittinen, R. (2000) Eastern Enlargement of the European Union. *VATT Tutkimuksia* 64, Helsinki.

World Bank (2002a) Globalisation, Growth, and Poverty, Building an Inclusive World Economy. A copublication of the World Bank and Oxford University Press.

World Bank (2002b) *Russian Economic Report*, No. 3.

World Bank (2003a) *Russian Economic Report*, No. 5.

World Bank (2003b) *Russian Economic Report*, No. 6.

Vuosikertomukset (useat yritykset).